Aktüel Arkeoloji

Temmuz - Ağustos 2018 / 64 / 18 TL / Kıbrıs 20 TL

Anadolu'nun ERKEN HALKLARI

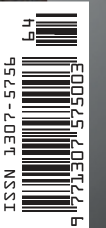
Anadolu Yerlisi Bir Halk
LUVİLER

Karadeniz'de Erken Bir Halk
KAŚKALAR

Batı Uygarlığının Doğdugu Toprak
İONİA

Kim Bu Ahhiyawalılar?

Hint Avrupalılar Anadolu Kökenli mi?

İONLAR - KAŞKALAR - LUVİLER - HURRİLER - DAĞLIK DOĞU ANADOLU - İSTANBUL'DA PAGAN MEZARI

Editörden...

RAHATA ERMEMİŞ GEÇMİŞ

Arkeoloji tüm sosyal bilimler içinde belki de en fazla tahribata uğramış bilim dalıdır. Çünkü geçmiş gelecek için pasiftir ve geleceğin nesnesine dönüşmüştür. Gelecek kendi kurgusu için arkeolojik katmanlar arasında rahatlıkla geçiş yapabilir.

Arkeoloji, 18.-19. yüzyıllarda henüz sistematik hale gelmemiş geçmiş algısının bir anda ortasına düştü. Binlerce yıldır toprağın altında bekleyen kalıntılar, büyük bir aymazlık ile tüm sahip olduğu bilgiden koparılarak sadece bir "sanat" objesine dönüştürülerek yağmalandı. Uygarlık tarihini anlamak yolunda belki de hiçbir zaman onarılamayacak yaralar açıldı. Bu tahrip sadece kalıntılardan ibaret değildi. En büyük tahribat geçmişin yaşanmışlıklar ile değil, beklentiler üzerinden kurgulanması ile oluştu. Çünkü Batı kendi geçmişini anlamaya ve kurgulamaya çalışırken, arkeoloji bir araç olarak kullanıldı. Bugün ise arkeoloji eskisine oranla çok daha cesur ve heyecanlı. Son 250 yıldır Batı'da, masa başında kurulan tüm o geçmiş kurgusu yavaş yavaş yıkılmaya başlıyor. Bilgi değişse de algı hemen değişmiyor.

Elinizdeki bu sayı; kurmaca geçmiş algısının yerine bilimsel ve gerçekçi, kanıtlara dayanan bir geçmişi anlatıyor. Hint Avrupalıların göç ile Anadolu'ya gelmediğini, aslında Anadolu'da filizlenen dilin batıya yayıldığını arkeolojik kanıtları ile gösteriyor. Geçmiş ile ilgili bildiklerimiz resmin yalnızca küçük bir kısmını oluşturuyor. Henüz bilmediğimiz çok fazla katman var. Hititler gerçekte kim? Hattiler kim? Göç ile gelenler kimler? 2. binyılda ne oldu? Assurlar Anadolu'yu nasıl değiştirdi? Kavimler göçü gerçekten oldu mu? Troya nasıl yıkıldı? Ahhiyawa neresi? Ve en önemlisi Luviler! Kim bu Luviler ve neden her yerde karşımıza çıkmalarına rağmen ortada yoklar? 600 yıl boyunca Anadolu'ya hükmetmiş Hitit İmparatorluğu'nun izleri nerede? Nasıl yıkıldı bu koca imparatorluk?

İşin bir de diğer boyutu var. Tüm antik filozof, edebiyatçı, tarihçiler Anadolu coğrafyasında doğmalarına ve yaşamalarına rağmen neden buralı sayılmaz da Batı medeniyetinin temellerini atmak için karşı kıyıda gösterilir? Homeros'u Karabel'den, Zeus'u Fırtına Tanrısı'ndan nasıl uzak tutarız? İsimler değişse de mitosların özü değişmez, bizi hep aslına götürür. Efes/Apasa, Milet/Millawanda değil midir? Fırat ile Dicle bu coğrafya için ne ise Gediz ile Menderes, Yeşilırmak ile Kızılırmak da o değil midir? Fırat ile Dicle Neolitiği, Yeşilırmak ile Kızılırmak Tunç Çağını, Gediz ile Menderes Demir Çağını filizlendirmemişler midir? Anadolu'da nehirler uygarlığın yaratıcıları değil midir?

Bugün arkeoloji eskisi gibi değil. Daha sert, daha keskin. Masa başlarında inşa edilen geçmiş, her an yeni bir keşif ile yıkılmaya hazır. Tıpkı İstanbul'un ilk tarihini kolonizasyon ile kurmaya çalışanlara inat balçığın içinden Yenikapı'nın çıkıp gelmesi gibi. Bir anda değişir geçmiş. Sırtında tohumu ile ayak izlerini geride bırakmış Neolitik Çağ İstanbulluların kalıntıları, tüm o kurmaca hikayeleri bir kenara iter. Tarihin aldatıcı anlayışı her gün yeni bir keşif ile yıkılmaya hazırdır. Mellaart'ın Çatalhöyük ile yıktığı Neolitik sınır, Klaus'un efsanevi keşfi ile sınırsız bırakmıştır geçmişi. Artık geçmişin bir sınırı yoktur. Göbeklitepe yeni bir manifesto olarak düşmüştür insanlığın önüne. Ufkumuz ile beraber gözümüz de açılmış, ilk kez geçmişi kendimize bu kadar yakın hissedebilmişizdir.

MURAT NAĞIŞ

Aktüel Arkeoloji Dergisi

AKTÜEL ARKEOLOJİ BASIN YAYINCILIK TURİZM ORG. LTD. ŞTİ
www.aktuelarkeoloji.com.tr

Yazı İşleri Müdürü Murat NAĞIŞ
muratnagis@aktuelarkeoloji.com.tr

Yayın Koordinatörü Ayşe TATAR
aysetatar@aktuelarkeoloji.com.tr

Editör Deniz GENCEOLU
denizgenceolu@aktuelarkeoloji.com.tr

Görsel Yönetmen İsmail YILDIZ
grafik@aktuelarkeoloji.com.tr

Fotoğraf Editörü Aykan ÖZENER
fotograf@aktuelarkeoloji.com.tr

Çeviriler *Ayşe TATAR, Deniz GENCEOLU*

ARKEOLOJİ TRAVEL
www.aktuelarkeolojitravel.com
info@aktuelarkeoloji.com.tr

ARKEOLOJİ DÜKKANI
www.arkeolojidukkani.com

Proje Koordinatörü Gülfem ORANER
gulfemoraner@arkeolojidukkani.com

AKTÜEL ARKEOLOJİ YAYINLARI
www.aktuelarkeolojiyayinlari.com

Yazınsal ve Görsel Katkıda Bulunanlar
Prof. Dr. Fahri Işık, Prof. Dr. Mehmet Işıklı, Prof. Dr. Önder Bilgi, Prof. Dr. Recai Tekoğlu, Doç. Dr. Leyla Murat, Dr. Nursel Aslantürk, Murat Sav

Kapak Görseli
İkiztepe'den arsenikli bakırdan döküm olarak yapılmış, Güneş kültünü temsil eden tanrı-tanrıça betimli mızrak uçları.

Yönetim Yeri
Bereketzade Mahallesi, Camekan Sokak, Pepo Apartmanı
No:1 D:4 Galata, Beyoğlu, İSTANBUL
İstanbul (+90) 212 244 25 02
www.aktuelarkeoloji.com.tr - www.arkeolojidukkani.com
info@ aktuelarkeoloji.com.tr

ISSN 1307 5756

Dağıtım YAYSAT

Basım Yeri
Şan Ofset Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
www.sanofset.com
Hamidiye Mah. Anadolu Cad. No:50 Kâğıthane / İstanbul
Tel: +90 212 289 24 24 / Sertifika No: 12049

Yazıların tüm sorumluluğu yazarlara aittir. Derginin dili Türkçedir, 2 aylık süreli yayınlanır, basın meslek ilkelerine uyar. Tarih, Kültür Sanat Arkeoloji konularında yayınlanır. Yayın çalışmaları ve yönetim-idari çalışmalar kişilerin gönüllü katılımı ile gerçekleşmektedir. "Aktüel Arkeoloji Dergisi'nin yayın projesi TÜPRAŞ'ın desteği ile sürdürülmektedir" .

İÇİNDEKİLER

MUTFAĞINIZIN KAPILARI NEW YORK'A AÇILSIN.

Amerika'nın prestijli projelerinde tercih edilen Arçelik New York Serisi, yeni ve modern tasarımıyla şimdi Türkiye'de.

arcelik.com.tr
444 0 888
arçelik
Yeniliği aşkla tasarlar

Şeyh Süleyman Mescidi Restorasyonunda Bir Keşif

Pagan Mezar Yapısı mı?

Murat SAV

Mescidin güney cepheden görünüşü.

İstanbul'un Zeyrek semtinde, şehrin en eski yapılarından biri bulunuyor: Şeyh Süleyman Mescidi. 15. yüzyılın sonunda tekkeye; 18. yüzyılın ikinci yarısında camiye çevrilen yapı, Hellenistik ve Roma dönemlerinin nekropol sahasında yer almaktadır. Her ne kadar İmparator II. Theodosius döneminde (5. yüzyılın başları) kent içine gömü yapılması yasaklanmışsa da bu yasağa ne kadar sadık kalındığı bilinmemektedir. Şunu da biliyoruz ki, Şeyh Süleyman yapısının yakınındaki Pantokrator Kilisesi'nde de imparatorlar ve aileleri gömülüyordu. Bu geleneğin başlatıcısının İmparator Büyük Konstantinos'un oğlu, İmparator Konstantius olduğu öne sürülmektedir. 6. yüzyıl yazarı Prokopius'tan öğrendiğimize göre, bugünkü Fatih Camisi'nin yerinde Konstantius tarafından yaptırılan *Havariler Kilisesi* bu iş için ayrılmıştır.

*Zeyrek Dünya Miras Alanı*nda kalan Şeyh Süleyman Mescidi, kare bir altyapı üzerinde geçişlerin eksedralarla sağlandığı, üzeri sekiz dilimli kubbeyle örtülü bir yapı. Alt katın ara yönlerine açılan nişler vasıtasıyla üstyapı bir sekizgen halini almış. Alt kısmın daha önceden, üst kısmın sonradan yapıldığı söylense de benzer bazı örnekler bu plan şeklinin özgün olduğunu ve Geç Roma Döneminde uygulama alanına sahip olduğunu göstermekte. Üç katlı bir plana sahip mescidin bodrum katında sekiz nişli ve kubbeli bir *arcosolium* benzeri mezar yapısı ve onun da altında, içi ana kayaya oyulmuş, üst örtüsü kubbe tonoz olan küçük bir hacim yer almakta. Mescidin altında bulunan mezar yapısının girişi, doğu cephesinin önünden sağlanmakta.

Bizantinai Meletei kitabındaki Galanakis'e ait Şeyh Süleyman Mescidi gravürü (1877).

Bu iki katlı mezar yapıları, gerek Roma ve gerekse Erken Bizans'ta zaman zaman karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, iç kısımda sekizgen form elde etmek için açılan yarım nişler, Geç Roma Döneminde ortaya çıkmış olup, bunların dini mimariye girmesi Erken Bizans Döneminin sonlarına doğru olmuştur.

Üç katlı yapının geometrik kurgusu okunduğunda en alttaki küçük birimin salt tuğladan bir kubbeyle örtülü; onun üzerine oturan ve sekiz nişe sahip mezar odasının sekizgene işaret eden sekiz adet kaburgaya sahip bir kubbeyle örtülü olduğu görülmekte.

Sekizgenin önem taşıdığı mekân kurgusunun yanında mezar yapısının giriş ka-

pısının batı yerine doğuda oluşu farklı bir ayrıntı. Yapının doğu cephesinde az miktarda rastlanan çizgi derzleri özellikle 4. yüzyılda moda olup, 5. yüzyılda da devam ettiği bilinmekte. Mescidin restorasyonu sırasında iç mekânındaki iki noktada 1x1 metre ebatlarında sondaj açılmıştır. Sondajlardan biri, mescidin merkezine çok yakın noktada olup, özgün döşeme seviyesinin -40 cm altında, bir alt katta yer alan mezar yapısının kubbesinin üst kotuna ulaşılmıştır. Mezar yapısı kubbesinin üst çeperi sıvanmış, ardından toprakla örtülmüş ve nihayetinde ise seviye düzlendikten sonra horasan harcı ile tutturulmuş olan mermer döşeme yapılmıştır. Mescit yapısının merkez noktasını oluşturan yerde bulunan sekizgen döşeme izi için iki

Restorasyon-Konservasyon çalışması sonrası mezar yapısından genel görünüş.

varsayım vardır. Bunlardan ilki, yapının adına inşâ edildiği kişinin lahdinin konulduğu (muhtemelen mermer) yerdeki *podium* olabileceği; diğeri ise yapının vaftiz teknesinin konduğu nokta olabileceği yönündeki düşüncelerdir.

İkinci sondaj ise yapının iç mekânında, kuzey duvarının dibinde yapılmıştır. Asıl amaç, mescit yapısının duvarlarının, alt taraftaki mezar odası ile olan ilişkisini ve dolgu malzemesinin niteliğinin anlaşılmasıydı. Yüzeye çok yakın biçimde, bir beşik tonoza ait üst bölüm ortaya çıkartılmıştır. Tuğla örgülü tonozun, alttaki mezar yapısının nişlerinden birine ait olabileceği düşünülmüşse de öncelikli olarak kazı alanının biraz daha genişletilerek, mezar odasının kubbesi ile olan bütünlüğünü çözmenin daha doğru olacağı kararı verilmiştir.

Yapılış Tarihi

Yapının net bir inşâ tarihi bulunmuyor ne yazık ki. Ancak benzer örneklerden yola çıkılarak, 4 ve 5. yüzyıllar arasında yapıldığı söylenebilir. Hatta 4. yüzyıl daha kuvvetli ihtimal. Hırvatistan'daki Dalmaçya kıyısındaki Split'te bulunan ve Roma İmparatoru Diocletianus'a ait saray ile tapınak kompleksindeki kendi *mausoleum* yapısı da tıpkı Şeyh Süleyman Mescidi gibi plan düzenlemesi ve detaylara sahiptir. *Mausoleum* yapısının altındaki kubbeli ve çok nişli mezar yapısı her iki yapıda da aynıdır. İmparatorun *mausoleum*unun 306 yılına ait oluşundan hareketle Şeyh Süleyman Mescidi'nin de 4. yüzyıla ait bir örnek olduğu kabul edilebilir.

Pagan mı Hıristiyan mı?

Mezar yapısının düzenlemesi Geç Roma özellikleri göstermekte, bu da Hıristiyanlığa geçiş sürecine işaret etmektedir. Mezarın içinde Hıristiyanlığı çağrıştıran herhangi bir ögenin bulunmuyor oluşu, 4. yüzyılda paganizmin İstanbul'da etkinliğini muhafaza edişi, *Diocletianus Mausoleum*unun benzeri oluşu gibi etkenler yapının belki de bir pagan mezarı olduğuna işaret ediyor olabilir. Kubbenin sekiz kaburgalı dilimleri, dilimlerin etrafının monokrom boyalı düzenlemesi de mezar kültüyle ilgilidir. Benzer türdeki yapıların ileri gelen yöneticilere ait olduğunu tahmin etmek zor değil. Bu yapımızın da dönemin önde gelen yöneticilerinden birine ve ailesine ait olabileceği düşünülebilir.

İç mekânda merkeze yakın kısımda yapılan kazıda ortaya çıkan bodrum kattaki mezar yapısının kubbesinin üstündeki sıva.

En alt kattaki tek hacimli, kubbeli mekândan kesit

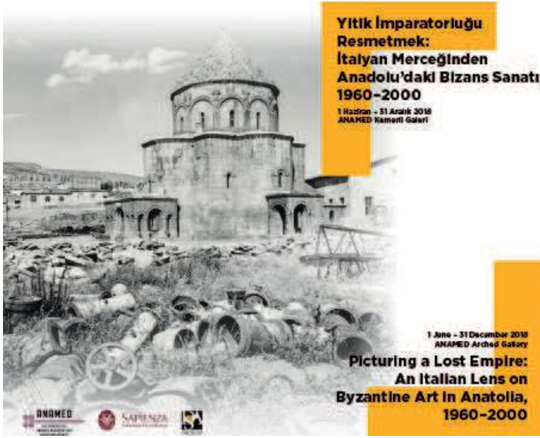
Korumayı Önceleyen Restorasyon Yaklaşımı

Mezar yapısının restorasyonunda, korumacılık düşüncesinden hareket edilerek çalışılmıştır. İçindeki yoğun atık, moloz ve çöp tabakası tahliye edildikten sonra döşeme zeminine kadar inilmiştir. Çok az miktarda döşemenin mevcut olduğu, zeminin çok hasar gördüğü tespit edilmiş, zemine yalnızca horasan harcından tesfiye tabakası yapılmış, günümüze ulaşan az miktardaki özgün döşeme konsolide edilmiştir. Duvarlarda ve nişlerdeki temizlik çalışması ve sıvaların sağlamlaştırılması dışında yapıya dokunulmamış, özgünlüğünün muhafazası sağlanmıştır. Batıda yer alan girişinin önüne, yapının korunması amacıyla yer üstüne bir geçiş kapısı ilave edilmiştir. Böylelikle, İstanbul mimarlık tarihindeki en özel yapılardan biri kurtarılmış ve literatürdeki yerini almıştır.

ANAMED'DEN YENİ SERGİ

YİTİK İMPARATORLUĞU RESMETMEK

İTALYAN MERCEĞİNDEN ANADOLU'DAKİ BİZANS SANATI, 1960-2000

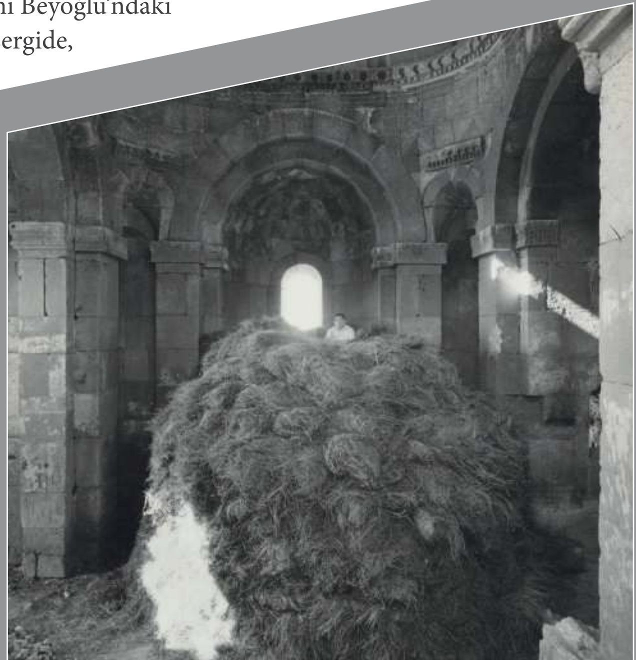

Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED), "Yitik İmparatorluğu Resmetmek: İtalyan Merceğinden Anadolu'daki Bizans Sanatı, 1960–2000" sergisiyle İtalyan akademisyenler tarafından Anadolu'da yarım asırdır yürütülen Bizans araştırmalarının tarihine ışık tutuyor.

Koç Üniversitesi ANAMED ve Roma Sapienza Üniversitesi işbirliğiyle, Livia Bevilacqua ve Giovanni Gasbarri'nin küratörlüğünde hazırlanan "Yitik İmparatorluğu Resmetmek: İtalyan Merceğinden Anadolu'daki Bizans Sanatı, 1960–2000" adlı sergi, İtalyan araştırmacıların Anadolu'nun dört bir köşesinde Bizans İmparatorluğu'nun izlerini takip etmelerine ve kimi ilk kez araştırmalara konu edilmiş Bizans anıtları üzerine incelemelerine odaklanıyor.

Roma Sapienza Üniversitesi Bizans Sanatı Tarihi Dokümantasyon Merkezi'nde (Centro di Documentazione di Storia dell'Arte Bizantina–CDSAB) yer alan fotoğraf ve arşiv materyallerini Beyoğlu'ndaki ANAMED'e taşıyan sergide, Roma'dan Doğu'ya uzanan tarihi bir güzergâh izlenerek, yitik bir imparatorluğun parçaları yeniden keşfedilip, sanat tarihi çalışmaları ışığında bir araya getiriliyor. Sapienza Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü bünyesinde 1996 yılında kurulan CDSAB,

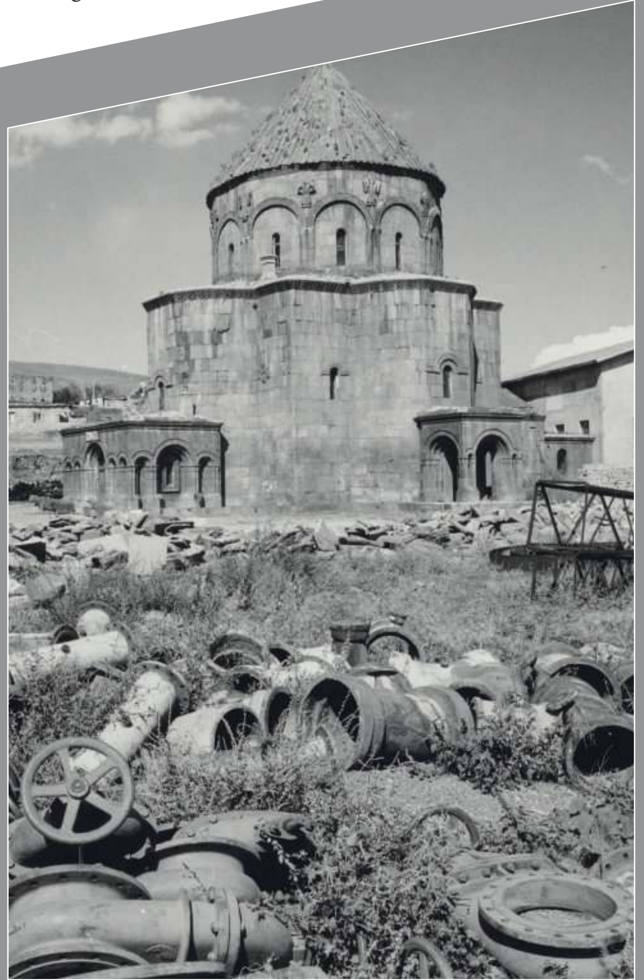
1960'lı yıllardan itibaren Doğu Akdeniz'de Sapienza ekibi tarafından yürütülen inceleme gezileri sırasında toplanan belgelere ev sahipliği yapıyor.

35 binin üzerinde görsel malzeme (basılı fotoğraf, slayt, negatif, harita, çizim, vb.) içeren ve coğrafi alanlara göre düzenlenmiş bir arşiv olan CDSAB'de İstanbul (4.600), Ermenistan (5.300), Türkiye, Suriye, İsrail, Ürdün ve Mısır'ı da kapsayacak şekilde Bizans Yakın Doğu'su (22.800) ile ilgili görsel belgeler ve bunlarla birlikte gravürlü el yazmalarına adanmış bir grup malzeme (2.400) yer alıyor. CDSAB'de, bu malzemenin yanı sıra araştırma faaliyetlerinde kullanılan yöntemlerin yeniden canlandırılması açısından gerekli olan mektup, not ve seyahat günlükleri gibi diğer metinsel belgeler de saklanıyor.

Hem fotoğraflanan Bizans anıtları açısından hem de kayıt altına alındıkları 20. yüzyılın ikinci yarısındaki İtalyan saha araştırmacılarının başarıları bakımından çok değerli bir tarihsel kaynak niteliğinde olan CDSAB arşivinden bir sergi oluşturma fikri ise, sergi küratörleri Livia Bevilacqua ve Giovanni Gasbarri'nin 3 yıl önce dokümantasyon merkezine yaptıkları bir ziyaret sırada ortaya çıktı. Küratörlerden Giovanni Gasbarri, sergi projesinin ANAMED'e sunulmasının ve onaylanmasının ardından, daha önceden yayımlanmamış olan arşivdeki belgeler arasından coğrafi bölgelere göre belirlenen dört ana başlık seçtiklerini ve bu bölgelere yapılan inceleme gezileri sırasında elde edilen görsel malzemeden bir seçki oluşturduklarını belirtti. Böylelikle 1960'lı yıllardan yakın zamana uzanan bu akademik araştırma serüveni, ANAMED işbirliği ile ilk kez bilim dünyası ve sanatseverler ile paylaşılmış oldu.

Arşivde İstanbul'dan çok sayıda görsel malzeme ve belgenin bulunduğunu ancak bunların başlı başına bir sergiye konu olacak kadar fazla olduğunu aktaran Bevilacqua, sergide Anadolu'nun Bizans Dönemine ait daha az bilinen ve daha az çalışılmış bölgelerine odaklandıklarını söyledi. İtalyan sanat tarihçilerinin, Anadolu'daki Bizans sanatı araştırmasına

sağladığı katkıya genel bir bakış sunan sergide ziyaretçilere, yaklaşık 50 yıllık bir süre boyunca İtalyan araştırmacılar ve daha sonra öğrencileri tarafından devamlı olarak ziyaret edilen dört bölgede yer alan anıt ve eserlerden bazılarının ilk keşfediliş anları, zaman içinde uğradıkları dönüşüm ve tahribatlar gibi ilginç hikayeleri de inceleme fırsatı sunuluyor.

Sergide yer alan görsel malzeme incelendiğinde ortaya çıkan bir diğer ilginç hikaye ise, gezileri başlatan İtalyan araştırmacıların gördükleri anıt ve eserleri, kendilerinden önce bu bölgeleri ziyaret eden seyyah ve araştırmacıların çizim ve gravürlerinde gördükleri şekliyle fotoğraflamış olmaları. Daha sonraki yıllarda yapılan gezilerde de yine, aynı eserlerin tekrar tekrar aynı açıdan, aynı şekilde fotoğraflandıkları, böylelikle eserler üzerinde oluşan değişim ve tahribatların kolaylıkla tespit edilebildiği görülüyor.

Yaklaşık 50 yıla uzanan bu gezilerde ortaya çıkan görsel malzemenin içeriğinin de yıllar içinde bazı değişikliklere uğradığı, özellikle 1980'li yıllardan itibaren araştırmacıların, anıtların bulunduğu

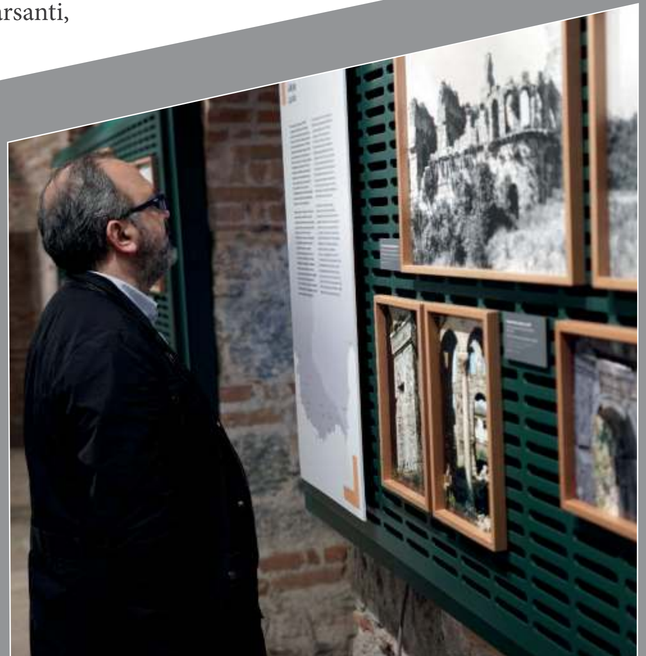

doğal çevreyi, yerel halkı, insanların yaşam alanlarını ve anıtlarla olan ilişkisini ve etkileşimini de fotoğraflamaya başladıkları görülüyor.

Sergiyle eş zamanlı olarak aynı başlıkla bir akademik yayın da İngilizce ve Türkçe olarak okurlarla buluştu. Editörlüğünü sergi küratörleri Livia Bevilacqua ve Giovanni Gasbarri'nin, çevirisini Yiğit Adam'ın üstlendiği kitap, Bevilacqua ve Gasbarri'nin yanı sıra, Alessandra Guiglia, Antonio Iacobini, Engin Akyürek, Claudia Barsanti, Andrea Paribeni, Enrico Zanini ve Lorenzo Riccardi'nin yazılarından oluşuyor. Araştırmacıların Anadolu'daki gezilerini konu alan kitabın ek bölümünde, birçoğu sergide yer alan fotoğrafa da yer veriyor.

ANAMED Kemerli Galeri'de yer alan sergi 31 Aralık 2018 tarihine kadar ziyarete açık olacak.

Önder BİLGİ

Anadolu'nun Erken

Anadolu'nun Erken Halkları

Neolitik Dönemden beri yerleşik düzende yaşamlarını sürdüren ve gittikçe gelişmekte olan tarım, dokumacılık, metalurji gibi faaliyetlere yönelmiş, el zanaatları üretmekte olan belli bir düzeye erişmiş kentlere göç ettikleri iddia edilen Hititlere mal edilebilecek hiçbir buluntu tanımlanmamış veya ele geçmemiştir. Bu durumda Hatti diye adlandırılan ülkeye veya topraklara bu dönemde Anadolu dışından gerçekleşmiş bir göçe işaret edecek herhangi bir maddi kanıt bulunamamıştır.

n Halkları

Boğazköy, Kral Kapısı üzerinde Savaşçı Tanrı kabartması. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi.

Kuzey Mezopotamya'da Sami ırkının en erken topluluğu Akadlar tarafından MÖ 2334 yıllarında kurulmuş bulunan imparatorluk düzeyindeki devletin ünlü krallarından Sargon (MÖ 2259-2279) ile torunu Naramsin'in (MÖ 2250-2223) vermiş olduğu bilgilerden, Anadolu Hatti Ülkesi olarak tanımlanmış ve halkının da Hattilerden oluştuğu tarihi kayıtlara geçmiştir. Bu halkın nasıl bir dil kullandığından söz edilmemiştir. Ancak, Sargon'un icraatını anlatan "Savaş Kralı" adlı ünlü belgede, Anadolu'ya yaptığı seferde eski adları Kaneş (Kültepe) ile Puruşhanda (Acemhöyük) olan kentleri zapt ettiği anlatılmıştır. "Savaş Kralı" adlı belgenin farklı tarihlere ait üç versiyonu vardır. Bunlardan MÖ 1400 yılları içine tarihlenen Assurca olan birinci versiyonu Mısır'daki Tell el-Amarna'da; Hititçe olan ikinci versiyonu Hattuşa'daki (Boğazköy) büyük tapınakta; MÖ 1800 yılları içine tarihlenen ve Assurca olan üçüncü versiyonu ise Kaneş'te bulunmuştur. Bu tarihi belgeler Anadolu'nun ilk kentleri ile krallarının adlarını vermeleri bakımından oldukça önemli kabul edilirler. Anadolu'da Sargon zamanında eski adı Puruşhanda olan bu kentte adı Nurdahhi olan bir kralın hüküm sürmekte olduğu bilinmektedir. Naramsin'in icraatlarının anlatıldığı bölümde aynı merkezlerin dışındaki kent Hattuşa'dır (Hattum). Bu kentlerin kralları olarak da Hatti'de Pampa ile Neşa'da Zipani'den bahsedilir. Belgelerde geçen bu özel adların hangi ırka ait oldukları kesin olarak bilinmemektedir. Coğrafi olarak Hatti ülkesinde yer aldıkları için bu adların Hatti ırkına ait oldukları varsayılmaktadır.

Hatti halkının kullanmış olduğu dil hakkındaki bilgiler, MÖ 1650 yıllarında ilk önce bir krallık ve MÖ 1450 yıllarından

> Akad kralı Sargon'un icraatını anlatan ve farklı tarihlere ait üç versiyonu bulunan "Savaş Kralı" adlı ünlü belgede, Anadolu'ya yaptığı seferde eski adları Kaneş ile Puruşhanda olan kentleri zapt ettiği anlatılır.

MÖ 1190 yılı
luk düzeyinde
olmak üzere
bir kısmı ile
hakim olmuş
mış oldukları y
öğrenilmiştir. Bu b
yıllarda Anadolu'da H
eski örneklerinden ölü bir di
olduğu saptanmıştır. Hitit Kral
verilerin kil tabletler üzerine
ratorluk Döneminde ise çivi
(Anadolu) hiyeroglifinin de k
paratorluk dönemlerinde öz
gisini taşıyan mühürlerde h
yazısının yer aldığı dikkati
kayalar, taş ortostatlar ve st

Hattilerin kullanmış old
lıklı olarak Hint-Avrupal
üçüncü başkenti olan H
tılan devlet arşivinde el
belgelerinden elde edil
titlerin kullandığı Hint
ki Hurrice olmayan ke

Kültepe'den bir noterlik belgesi. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Büyük Kral II. Hantili'nin toprak bağış belgesi. MÖ 15. yüzyıl. Hattuşa-Boğazkale, Çorum Arkeoloji Müzesi

Ancak verilerin yetersizliğinden Hatticenin gramer, kelime ve cümle yapısını çözümlemek mümkün olmamaktadır. Tanımlanabilen kelimelerin kurgulanmasından Hattice olarak kabul edilen metinlerin sadece dini ve mitolojik içerikli oldukları anlaşılmıştır. Bu durumda da Anadolu'nun en eski yerli halkı olduğu iddia edilen Hattilerin konuştukları dil olan Hatticenin Anadolu'da hiçbir zaman hakim bir dil olarak kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Şayet, Hattice Anadolu'da hakim bir dil olarak kullanılmış olsaydı materyal kültürlerini yansıtan veriler Hititçedekinden çok daha fazla zenginlikte olurdu.

Diğer taraftan, özellikle Alman arkeolog, filolog ve linguistler ile Türk uzmanlar ısrarla Hititlerin MÖ 2. binyıl başlarında Anadolu'ya, Karadeniz'in kuzeydoğusu ile Kafkaslar arasındaki bölgeden geçerek göç ettiklerini savunagelmektedirler. Bu varsayıma göre göçebe Hititler henüz o zamanki uygarlık düzeyine erişememiş, tarım ve metalurji bilmeyen bir grup insanlardan oluşan; Hattilerin yaşadığı varsayılan Kızılırmak Nehri kavsi içinde veya hemen civarında yer alan kentlere dağılarak yerleşmiş; Hatti kültür ve ekonomisinden yararlanarak, onların ürettikleri alet-edevat, kil kapları benimseyerek kullanmış bir topluluktur. Bu varsayım, son 40 yıldır Anadolu'da geliştirilen bilimsel arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen veriler ile yurtdışında Rusya, İngiltere, Yeni Zelanda, İtalya gibi ülkelerde yapılan filolojik ve linguistik çalışmalarda elde edilen veriler ile uyuşmamaktadır. Arkeolojik açıdan değerlendirildiğinde, bugüne kadar hiçbir insan topluluğunun anavatanlarında kendilerine özgü yerel alet-edevat, silah, kap-kacak kullanmadan yaşamlarını sürdürebildiklerinin görülmediğini söyleyebiliriz. Kaldı ki, Hititlerin göç ettiği ileri sürülen coğrafyalarda (Karadeniz'in kuzeyindeki geniş Rusya steplerinde) o dönemde henüz Önasya ve Anadolu düzeyinde olmasa da, yerleşik olmayan düzende sadece avcılık-toplayıcılık ve hayvan yetiştirme ile yaşamlarını sürdüren, kendilerine özgü ölü gömme gelenekleri ile yaşam yerlerine sahip insan toplulukları mevcuttur. Anadolu'da araştırma yapılan yerleşmelerde, Neolitik Dönemden beri yerleşik düzende yaşamlarını sürdüren ve gittikçe gelişmekte olan tarım, dokumacılık, metalurji gibi faaliyetlere yönelmiş, el zanaatları üretmekte olan belli bir düzeye erişmiş kentlere göç ettikleri iddia edilen Hititlere mal edilebilecek hiçbir buluntu tanımlanmamış veya ele geçmemiştir. Bu durumda Hatti diye adlandırılan ülkeye veya topraklara bu dönemde Anadolu dışından gerçekleşmiş bir göçe işaret edecek herhangi bir maddi kanıt bulunamamıştır.

Diğer taraftan, MÖ 3. binyılın başlarında Kafkasya bölgesinden, Doğu Anadolu yüksek yaylasında yer alan bugünkü Erzurum, Elazığ, Malatya illerinin yer aldığı bölge üzerinden Doğu Akdeniz topraklarına bir göçün gerçekleştiği, özellikle Filistin'deki Kirbat-Kerak yerleşmesinde ortaya çıkartılan kapların niteliklerinden bilinmektedir. Uzun bir göçün izlendiği bu coğrafyalarda ortaya çıkartılan siyah renk astarlı, çok parlak perdahlı, dışı geometrik kabartma motiflerle bezekli kaplar ile yuvarlak kil platform üzerine kurulmuş, insan yüzü betimlemesi bulunan ocak veya taşınabilir ocak ayakları gibi özellikteki kültür varlıkları bu göçün oluştuğunun en nitelikli kanıtları olarak kabul edilmiştir.

Kızılırmak kavsi içinde yer alan Hatti kentleri olarak kabul edilen yerleşmelerde yerel özellikler taşıyan kil kapların yanı sıra siyah rengin tonlarında astarlı ve çok iyi perdahlı olanlar, aşağı yukarı MÖ 2800 yılları başlarından itibaren görülmeye başlanmıştır. Büyük olasılıkla bu tür kaplar bu göç sonucunda bu bölgede de üretilmiş olmalıdır. Bu göçü gerçekleştiren insan topluluğunun Hurrili oldukları çivi yazısı ile kaleme alınmış metinlerdeki dil yapılarından çözülmüş ve Asianik,

daha doğrusu Batı Kafkas kökenli oldukları açıklanmıştır. Hatti dilinin de aynı şekilde Kafkas kökenli dil grubunun bir üyesi olduğu, taşıdığı özellikler nedeniyle son zamanlarda kabul görmektedir. Yapılan araştırmalarda elde edilen bazı verilerden Hatticenin Batı Kafkas dil grubunun üyesi Gürcü dili ile ilişkili olduğu da ileri sürülmüştür. Bu durumda Anadolu'ya ve özellikle Kızılırmak Nehri kavsi içindeki topraklara göç edenlerin Hattili oldukları ve Hurriler ile aynı zamanda göç etmeye başlayıp farklı bir yol izleyerek Orta Anadolu'ya gelmiş oldukları mantıksal olarak daha gerçekçi görünmektedir.

Hattilerin kullandığı dil hakkındaki bilgiler ağırlıklı olarak Hint-Avrupalı Hititlerin kurduğu siyasi birliğin 3. başkenti olan Hattuşa'da ortaya çıkarılan devlet arşivinde ele geçen çivi yazısı ile yazılmış Hitit belgelerinden elde edilmiştir.

Son zamanlarda, doğulu ve batılı bilim adamlarının bağımsız ve birbirlerinden habersiz olarak geliştirdikleri filolojik ve linguistik araştırmaların sonucunda, Proto-Hint-Avrupa kökenli insanların Anadolu coğrafyası dışından gelmedikleri fakat başlangıcından beri, yani hiç olmazsa Neolitik Çağda başlayan sosyo-ekonomik devrimden itibaren Anadolu'da bulundukları ve boğazlar üzerinden zamanla Avrupa'ya doğru tedricen yayıldıkları ve bu göç sonucunda da tarımın Avrupa topraklarına ulaşmasına vesile oldukları ileri sürülmüştür. Ayrıca, Hint-Avrupa dil yapısının incelenmesinden bu dilin gelişmesine Anadolu coğrafyası gibi toprakların etken olduğu savunulmuştur.

Nitekim, İngiliz arkeolog C. Renfrew, *Archaeology and Language: the Puzzle of Indo-European Origins* başlıklı kitabında ve bu kitabın özetini içeren makalesinde (*Scientific American* dergisi; *The Origins of Indo-European Languages*) Hint-Avrupalıların anavatanının Anadolu olduğunu tartışmış ve bu ırkın evvelce düşünüldüğü gibi Karadeniz'in kuzeyindeki steplerden akınlarla değil, bilinçli olarak tarımın ilk defa yapılmaya başladığı Anadolu'dan sessiz ve sakin bir biçimde Avrupa'ya doğru tedricen ilerleyip, toprağa bağlı yaşam ile tarımın yayılmasını sağladıklarını ileri sürmüştür. Diğer taraftan, Rus dilbilimcileri olan T. V. Gamkrelidze ve V. V. Ivanov 1984 yılında Rusça yayınladıkları *The Indo-European Language and the Indo-Europeans* başlıklı kitaplarında ve bu kitapta ileri sürdükleri teorilerinin temellerini özetledikleri makalelerinde (*Scientific American* dergisi; *The Early History of Indo-European*

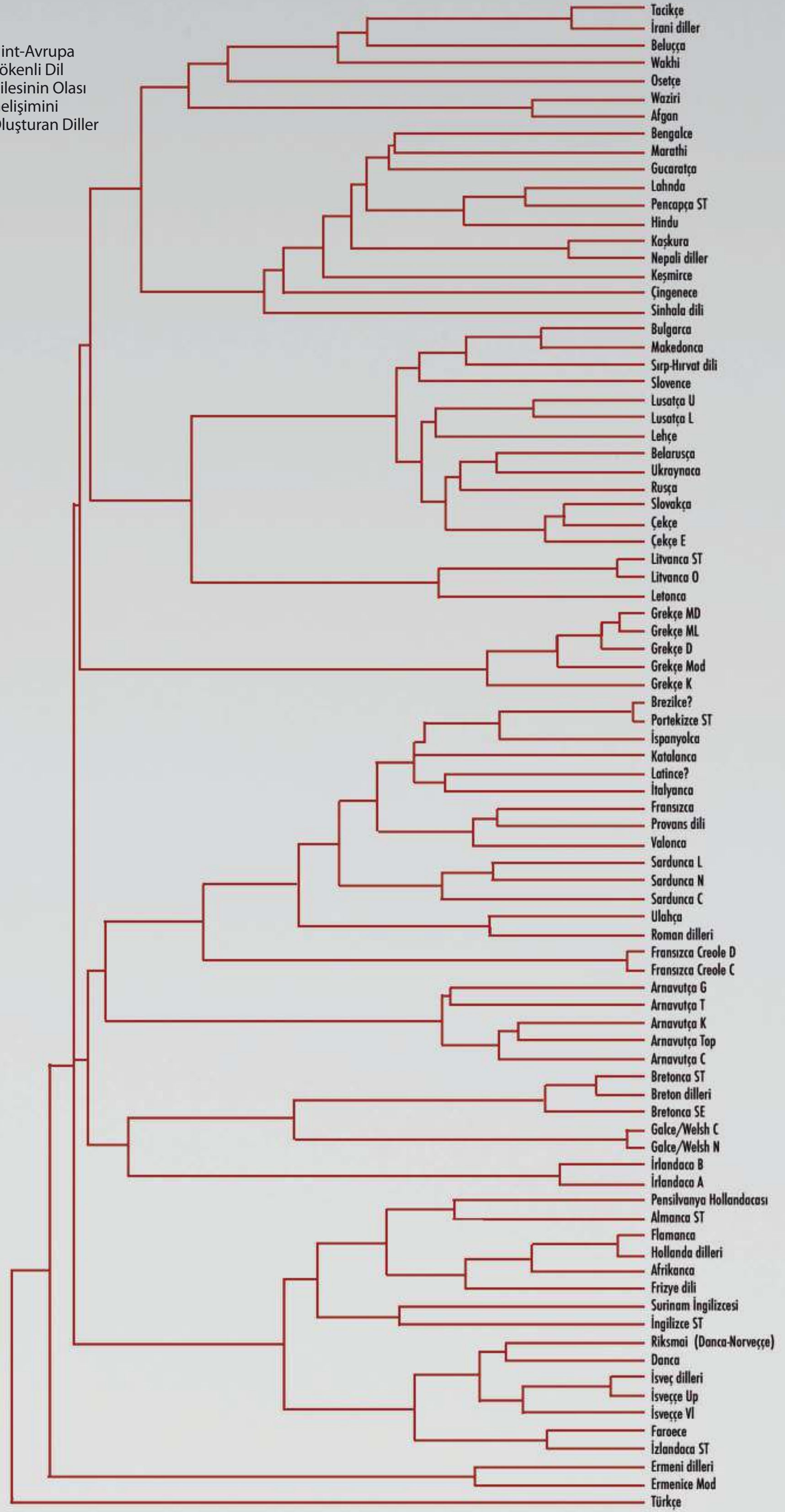
MÖ 2. binyılda Anadolu.

Languages) dilbilim verilerine dayanarak Proto-Hint-Avrupalıların anavatanı olarak Anadolu'nun doğu bölgesini yani MÖ 1. binyılda Urartu ülkesi olacak toprakları teklif etmişlerdir. Ancak bu teklifin arkeolojik araştırmalarla onaylanması gerektiğini de söylemişlerdir. Dilbilimcilerinin bu önerilerine İngiliz arkeolog C. Burney, *Studies in Honour of Tahsin Özgüç, Anatolia and the Near East* (Ankara, 1989) adlı armağan kitapta yer alan makalesinde (*Hurrians and Proto-Indo-Europeans: The Ethnic Context of the Early Trans-Caucasion Culture*) coğrafi ve arkeolojik verileri değerlendirerek karşı çıkmış ve Doğu Anadolu'nun Batı Kafkas (Asianik) kökenli bir dile sahip Hurrilerin yaşadığı bir ülke olduğunu açıklamıştır.

Burney'nin görüşüne katılmak yerinde olacaktır çünkü MÖ 3. binyıldan itibaren Doğu Anadolu'da Batı Kafkasya'dan göç eden Hurrilerin yaşadıkları kesin olarak bilinmektedir. Bu durumda Proto-Hint-Avrupalıların da Anadolu'nun diğer bölgelerinde yaşamış oldukları ortaya çıkmaktadır. Proto-Hint-Avrupa dilindeki bitki ve hayvan adlarının, yaşadıkları ülkenin engebeli ve dağlık bir yer olduğuna delalet ettiği ileri sürülmüştür. Rus dilbilimcileri Proto-Hint-Avrupa dilinde tarif edilen arazinin Balkan Yarımadası'ndan Dağlık Kafkasya'ya kadar uzanan, Karadeniz'in güney sahilinin güneyinde yer aldığını ve tarım evriminin bu topraklarda geliştiğini ve böylece Renfrew'un ileri sürdüğü varsayım olan Proto-Hint-Avrupalıların böyle bir coğrafyadan Doğu Avrupa'ya doğru ilerleyerek yayılmış olduklarını dolayısıyla onaylamışlardır.

Nitekim, evvelce gerçekleştirilmiş olan filolojik ve linguistik çalışmaların aksine Proto-Hint-Avrupa dilindeki arpa, buğday, flaks; elma, vişne ve bunların ağaçları; böğürtlen ile bitkileri ve üzüm

Hint-Avrupa Kökenli Dil Ailesinin Olası Gelişimini Oluşturan Diller

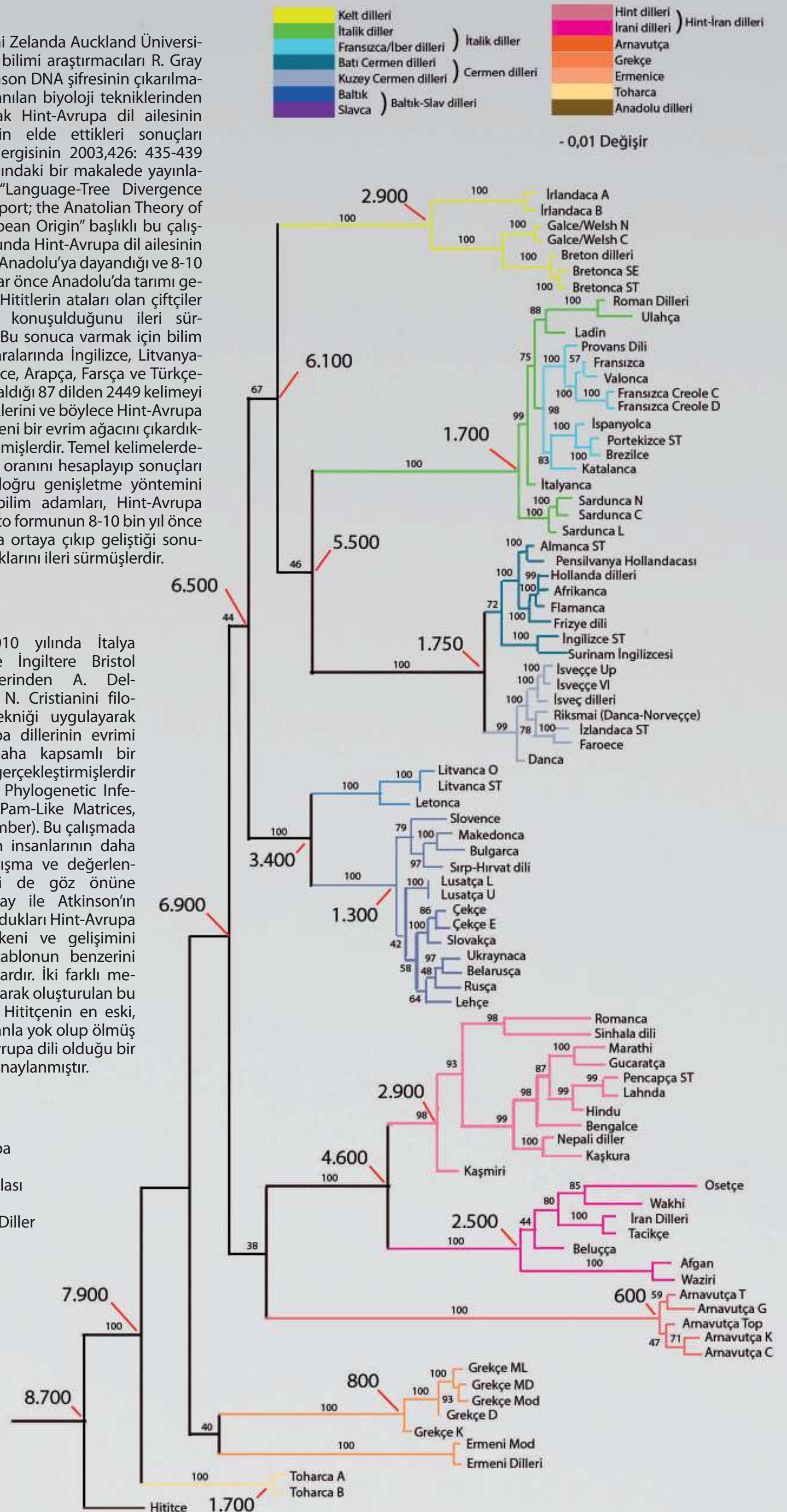
ile üzüm bağları için kullanılan kelimeler ile ekim ve hasat yapmakta kullanılan değişik alet adları, MÖ 2. binyıl öncesi Kuzeydoğu Avrupa'sında ve Karadeniz'in kuzeyindeki coğrafyalarda bilinmeyen bir yaşam tarzına işaret etmektedir. Bu da Hint-Avrupalıların anavatanının Karadeniz'in kuzeyindeki coğrafya dışında ve tarımın geliştiği bir bölgede olduğuna işaret etmektedir. Bu bölgenin de, evvelce düşünüldüğü gibi Karadeniz'in kuzeyinde değil de, özellikle Bafra İkiztepe yerleşmesinde yapılan kazılarda elde edilen arkeolojik verilerin desteklediği gibi Karadeniz'in güneyinde, yani Anadolu topraklarında olduğu bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan, Yeni Zelanda Aucland Üniversitesinden evrim bilimi araştırmacıları R. Gray ile Q. Atkinson DNA şifresinin çıkarılmasında kullanılan biyoloji tekniklerinden yararlanarak Hint-Avrupa dil ailesinin kökeni için elde ettikleri sonuçları *Nature* dergisinin 2003,426: 435-439 No.lu sayısındaki bir makalede yayınlamışlardır. *Language-Tree Divergence Times Support; the Anatolian Theory of Indo-European Origin* başlıklı bu çalışma sonucunda Hint-Avrupa dil ailesinin köklerinin Anadolu'ya dayandığını ve 8-10 bin yıl kadar önce Anadolu'da tarımı geliştiren ve Hititlerin ataları olan çiftçiler tarafından konuşulduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu sonuca varmak için bilim adamları aralarında İngilizce, Litvanyaca, Rumence, Arapça, Farsça ve Türkçenin de yer aldığı 87 dilden 2449 kelimeyi analiz ettiklerini ve böylece Hint-Avrupa dillerinin yeni bir evrim ağacını çıkardıklarını söylemişlerdir. Temel kelimelerdeki değişim oranını hesaplayıp sonuçları geçmişe doğru genişletme yöntemini kullanan bilim adamları, Hint-Avrupa dilinin proto formunun

Sağda: Yeni Zelanda Auckland Üniversitesi evrim bilimi araştırmacıları R. Gray ile Q. Atkinson DNA şifresinin çıkarılmasında kullanılan biyoloji tekniklerinden yararlanarak Hint-Avrupa dil ailesinin kökeni için elde ettikleri sonuçları "Nature" dergisinin 2003,426: 435-439 No.lu sayısındaki bir makalede yayınlamışlardır. "Language-Tree Divergence Times Support; the Anatolian Theory of Indo-European Origin" başlıklı bu çalışma sonucunda Hint-Avrupa dil ailesinin köklerinin Anadolu'ya dayandığı ve 8-10 bin yıl kadar önce Anadolu'da tarımı geliştiren ve Hititlerin ataları olan çiftçiler tarafından konuşulduğu ileri sürmüşlerdir. Bu sonuca varmak için bilim adamları aralarında İngilizce, Litvanyaca, Rumence, Arapça, Farsça ve Türkçenin de yer aldığı 87 dilden 2449 kelimeyi analiz ettiklerini ve böylece Hint-Avrupa dillerinin yeni bir evrim ağacını çıkardıklarını söylemişlerdir. Temel kelimelerdeki değişim oranını hesaplayıp sonuçları geçmişe doğru genişletme yöntemini kullanan bilim adamları, Hint-Avrupa dilinin proto formunun 8-10 bin yıl önce Anadolu'da ortaya çıkıp geliştiği sonucuna vardıklarını ileri sürmüşlerdir.

Solda: 2010 yılında İtalya Trento ile İngiltere Bristol üniversitelerinden A. Delmestri ile N. Cristianini filogenetik tekniği uygulayarak Hint-Avrupa dillerinin evrimi üzerine daha kapsamlı bir çalışma gerçekleştirmişlerdir (Linguistic Phylogenetic Inference by Pam-Like Matrices, DISI November). Bu çalışmada farklı bilim insanlarının daha önceki çalışma ve değerlendirmelerini de göz önüne alarak, Gray ile Atkinson'ın ortaya koydukları Hint-Avrupa dilinin kökeni ve gelişimini yansıtan tablonun benzerini hazırlamışlardır. İki farklı metot kullanılarak oluşturulan bu tablolarda Hititçenin en eski, fakat zamanla yok olup ölmüş bir Hint-Avrupa dili olduğu bir kez daha onaylanmıştır.

Hint-Avrupa Kökenli Dil Ailesinin Olası Gelişimini Oluşturan Diller

8-10 bin yıl önce Anadolu'da ortaya çıkıp geliştiği sonucuna vardıklarını ileri sürmüşlerdir.

Bu konuda 2010 yılında İtalya Trento ile İngiltere Bristol Üniversitelerinden A. Delmestri ile N. Cristianini filogenetik tekniği uygulayarak daha kapsamlı bir çalışma gerçekleştirmişlerdir *(Linguistic Phylogenetic Inference by Pam-Like Matrices, DISI November).* Bu çalışmada farklı bilim insanlarının daha önceki çalışma ve değerlendirmelerini de göz önüne alarak, Gray ile Atkinson'ın ortaya koydukları Hint-Avrupa dilinin kökeni ve gelişimini yansıtan tablonun benzerini hazırlamışlardır. İki farklı metot kullanılarak oluşturulan bu tablolarda Hititçenin en eski, fakat zamanla yok olup ölmüş bir Hint-Avrupa dili olduğu bir kez daha onaylanmıştır.

Son 40 yıl içinde bilimsel kazılarda elde edilen arkeolojik veriler, yukarıda adları belirtilen arkeolog, filolog ve dilbilimcilerin ileri sürdükleri varsayımları destekler nitelikte gözükmektedir. Her şeyden önce Hititlere mal edilen, çok hızlı çarkta yapılmış bej veya kırmızı rengin tonlarında iyi astarlı, parlak perdahlı ve iyi pişirilmiş seramiğin Anadolu'nun yerel yeni bir ürünü olduğu, artık son dönem kazı ve araştırmalarından açıkça anlaşılmıştır. Yalnız Kızılırmak Nehri kavsi içinde bulunduğu söylenilen çanak-çömleğin bugün Sivas-Elazığ'dan Ege Denizi'ne kadar, Karadeniz kıyısından Çukurova'ya kadar geniş bir alana yayılmış olduğu arkeolojik kazılarla kanıtlanmış bulunmaktadır.

Orta Karadeniz Bölgesi kıyı kesiminde yer alan İkiztepe Prehistorik Çağ yerleşmesinde bu çanak-çömlek türü Orta Anadolu'da olduğu gibi Erken Tunç Çağından Orta Tunç Çağına geçiş tarihinin başlangıcı olan MÖ 2100 yıllarında ortaya çıkmıştır. Hızlı seramikçi çarkı güneyde daha önce kullanıldığına göre, bu çanak-çömlek türü güneyden yayılmaya başlayarak moda olmuştur. Bu tür kullanılmadan önce Orta Karadeniz Bölgesi'nde Erken Tunç Çağı III döneminde kullanılan çanak-çömleği kullanan insanlara ait mezarlarda paralelleri çok az bilinen ve yerel özellikler taşıyan metal eserlerin varlıklarından da Orta Karadeniz'in güney sahili boyunca dışarıdan herhangi bir insan topluluğunun gelmediği veya Anadolu coğrafyası dışından bir göçün oluşmadığı anlaşılmaktadır. İkiztepe kazılarında ortaya çıkarılan kil veya metal eserler bir yönden Anadolu'da yerleşik düzeni, tarımı, dini inançları ve ölü gömme gelenekleri gibi sosyal yapıyı, kil kullanarak çanak-çömlek yapımı ile çakmaktaşının yanı sıra obsidiyen kulla-

Ana/Bereket Kültünün temsilcisi olan çıplak kadın görüntülerinden İkiztepe'de bulunan heykelcik.

Sol üstte: İkiztepe'den kadın biçimli idol.

Sol altta: İkiztepe'den kadın figürini.

narak silah üretiminin ilk örneklerinin ortaya çıktığı ve diğer yönden Anadolu'da ilk siyasi birliği kuran Hititlerin dini inançları nedeniyle benimsedikleri nitelikli belgeleri ortaya koymuştur.

Nitelikli görsel belgelerin başında çoğunlukla çıplak kadın betimlemeleri, boğa boynuzu ve boynuz sembolleri ile boğa betimlemeleri gelir. Taşınır nitelikteki bu kültür varlıklarının oluşturduğu belgeler, bir taraftan Neolitik Dönemin başından Geç Kalkolitik Döneme, diğer taraftan Orta Tunç Çağının IV. evresinde başlayan Hitit Dönemine tarihlenenleri anımsatır. Ancak, binlerce yıl içinde bu belgeler farklı görsel değişikliklere uğramış ve farklı anlayışlardaki yerel uygulanmalarla doğaldan ziyade soyutlanmış formlarda ortaya konmuşlardır.

Nitekim, bu görsel belgeler Anadolu Neolitiğinde ortaya çıkan Ana/Bereket ve Boğa kültlerini devam ettirdiklerini açıkça göstermektedir. Bu kültlerin temsilcisi olan unsurların yerel özellikler gösteren örnekleri İkiztepe'de de ortaya çıkmıştır. Ana/Bereket kültünün temsilcisi olan çıplak kadın görüntüleri heykelcik, figürin veya idol formunda ele geçmiştir. Bu gelenek, Assurlu tüccarların Kuzey Suriye'den Anadolu'ya ticaret yapmak için gelmeleri ile birlikte, Mezopotamya genelinin dini inancıyla ilgili çok tanrılı dinin temsilcileri olan giysili insan betimlemeleri Anadolu'da da benimsenip üretilmiştir. Ancak, Mezopotamya *pantheon*unu oluşturan doğal görünümlü tanrı ve tanrıça betimlemelerinin yanı sıra ayakta göğüslerini tutan çıplak kadın figürleri de geleneksel Anadolu Ana/Bereket kültünün temsilcisi olarak hala yapılmaya devam etmiştir.

MÖ 2. binyılında çok tanrılı Hitit *pantheon*unda yer alan ve Güneş kültünü temsil eden tanrı-tanrıça çiftinin görüntülü ilk örneklerinin de İkiztepe'de ortaya çıktığı bir gerçektir. Arsenikli bakırdan döküm olarak yapılmış mızrak ucunun namlusunun bir yüzünde kadın, diğer yüzünde ise erkek figürleri kabartma olarak ve ayakta durur biçimde cepheden betimlenmişlerdir. Bu figürlerin başları üzerinde kabartma bir daireye yer verilmiştir ki bunlar büyük olasılıkla Güneş'i temsil etmektedir.

Bu figürlerden kadın olanının pişmiş toprak bir kap parçası üzerine kabartma olarak uygulanmış ilk örneği Erken Tunç Çağı I döneminde görülür. Bu betimlemede dairenin iç çevresi ile içi atlamalı noktacıklarla oluşmuş '+' motifi, olasılıkla güneş ışınlarını yansıtmaktadır. Güneşi yansıttığı düşünülen bu dairenin metalden *pendant* olarak yapılmış bir örneği de Erken Tunç Çağı III mezarında ele geçmiştir. Figürlerin bir özelliği de kollarının vücudun iki tarafında kavis yaparak, ellerinin belin iki yanına tutturulmuş olmasıdır. Ellerin bu pozisyonu da bu figürlerin, elleri göğüsleri ile ilişkilendirilmiş Ana/Bereket kültünün örneklerinden farklı amaç için yapılmış olduklarını teklif eder.

Kültepe'den göğüslerini tutan çıplak kadın figürü.

Kültepe'den giysili insan betimlemeleri.

Çıplak kadın betimlemeleri, boğa boynuzu ve boynuz sembolleri ile boğa betimlemeleri gibi görsel belgeler Anadolu Neolitiğinde ortaya çıkan Ana/Bereket ve Boğa kültlerini Erken ve Orta Tunç Çağında devam ettirdiklerini açıkça göstermektedir.

Bu figürler büyük olasılıkla, Hitit metinlerinde bahsedilen Hitit Güneş Tanrısı İştanu (Hattice Eştan) ile Güneş Tanrıçası Wuruşemu'yu temsil eden ilk örnekler olmalıdır. Ayrıca, bu betimlemelerde yüzler oval biçimli olup, sadece gözler çukurcuklarla ve burun da düz bir kabartma olarak gösterilmiştir. Bu gösterimden Hitit-Luvi (Anadolu) hiyeroglif yazıtlarındaki tanrı/tanrıça ideogramının geliştiği kabul edilebilir bir varsayımdır (O. Masson 1994: 45-45 *Le Pays Des Hittites; Ikiztepe, Un Rite Particulier De Passage Vers L'Au-Dela*). Bu durumda İkiztepe, dolayısıyla Orta Karadeniz Bölgesi halkının MÖ 2. binyıl öncesinde Hitit dini inançlarını yansıtıcı öğeleri ortaya koydukları için onların ataları olduklarına işaret olarak görülmesi yerinde olacaktır.

İkiztepe'de bulunan arsenikli bakırdan döküm olarak yapılmış mızrak ucunun namlusunun bir yüzünde kadın, diğer yüzünde ise erkek figürleri kabartma olarak ve ayakta durur biçimde cepheden betimlenmişlerdir. Bunlar Hitit pantheonunda yer alan ve Güneş kültünü temsil eden tanrı-tanrıça çiftinin görüntülü ilk örneklerindendir.

Tanrı-Tanrıça ideogramları.

Alman filolog F. Sommer *Hethiter und Hethitische* başlıklı kitabında, "*Güneş Doğu'dan doğar*" düşüncesiyle Güneş Tanrısı ve Tanrıçası için yazılmış bir Hitit ilahisine dayanarak Hititlerin Hazar Denizi'nin kıyısında yer alan topraklarda yaşamış olduklarını ve oradan Anadolu'ya göç etmiş olabileceklerini söylemiştir. Bu varsayımı kabul etmek olası değildir çünkü Karadeniz kıyılarında da Güneş muhteşem ve etkileyici bir görüntü ile doğmaktadır. Bu nedenle Güneş'in denizden doğuşu ile göçleri ilişkilendirmenin doğru olmadığı ve kabartmalı İkiztepe mızrak uçları üzerindeki kadın ve erkek figürlerinin Güneş'i temsil eden disklerle gösterilmiş olması da Hitit ilahisinin Hitit "Güneş Tanrı ve Tanrıçası" için olasılıkla Karadeniz'in güney kıyısında yazılmış olmalıdır.

Diğer taraftan, Neolitik Dönem Çatalhöyük yerleşmesinde ortaya çıkan kil duvar üzerine uygulanmış gerçek boynuzlu kilden üç boyutlu boğa başları ile gerçek boğa boynuzları ile oluşturulmuş ve yapı içlerinde duvardan uzanan kil platformlara tutturulmuş hakiki boynuz dizilerinin çok farklı bir anlayış içinde oluşturulmuş örnekleri İkiztepe yerleşmesinde de bulunmuştur. Ancak, İkiztepe'de tamamen kilden oluşturulmuş boğa başları soyutlaşmış ve iki boyutlu görünümde sıvanmış ahşap duvar üzerine uygulanmış olarak veya üç boyutlu aplike kabartma olarak kaplar üzerinde ve figürin biçiminde görülür. Kil sekilere tutturulmuş boynuz dizilerini hatırlatan uygulamalar ise İkiztepe'de çok daha faklı anlayışta ve çok daha küçük boyutta arsenikli bakırdan döküm veya dövülerek yapılmış semboller olarak erkek mezarlarında ele geçmiştir.

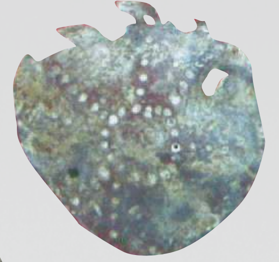
Boğa kültü, boğanın kendisi yerine sadece boynuzlu başlar ile üç boyutlu olarak temsil edilmesi Anadolu'da Kalkolitik Çağa kadar devam etmiştir. Bu çağdan itibaren boya ile oluşturulmuş boğa başları pişmiş toprak kaplar üzerine iki boyutlu ve soyut

biçimlerde işlenmiştir. Erken Tunç Çağı III ile takip eden Eski Assur Ticaret Koloni Çağının geç evresinde boynuzlar tunçtan yapılmış üç boyutlu biçimde sapsız veya saplı alem başları olarak üretilmiştir.

Assur Ticaret Kolonileri Çağının geç evresinden itibaren boğa kültü boynuz sembolü ile temsil edilmiş ve bu uygulama Hitit Dönemi sonuna kadar hemen hemen kesintisiz olarak, fakat alanlardaki uygulamalarla devam etmiştir. Nitekim, Hitit Dönemi öncesinde bir çift boğa boynuzu motifine Eski Assur Ticaret Kolonileri Çağının geç safhasına ait kaplar üzerinde yer alan kabartma damga baskılarda rastlanır. Ayrıca, kolcuklu yassı balta niteliğindeki bir silah üzerine de kazınmış olarak görülmüştür. Bu baskılar önceleri krali işaretler olarak yorumlanmıştır. Halbuki, bunların Boğa kültü ile ilgili tapınak mallarını simgelemek için kullanılmış oldukları, Hitit Krallık Dönemi öncesi ve Krallık Dönemlerine ait özellikli yapılarda ele geçmelerinden anlaşılmaktadır.

Hitit Döneminde boğa boynuzunun "W" harfine dönüştürülerek erkek figür betimlemeleriyle birlikte kullanılmış olduğu dikkati çeker. "W" motifi, kutsal hayvanı boğa olduğu bilinen Hititlerin baş tanrısı olan Fırtına Tanrısı Teşup'u belirtmek için kullanılmış olduğu görsel belgelerde daima Teşup'un yanında gösterilmiştir. Betimlemelerde, yukarıda belirtilen tanrı ideogramı ile daima beraber kullanılmış olmasından "W" motifinin de Tanrı Teşup'u belirtmek için kullanılmış bir ideogram olduğu kabul edilmiştir. Bu iki ideogramın beraber uygulandığı örneklere Krallık Hitit Döneminde çekiç başlı bir mühürde veya kabartma olarak dini bir sahnenin işlendiği ortostat üzerinde görülmüştür. İmparatorluk Hitit Döneminde ise daha yaygın olarak dış bükey yüzeyli dini içerikli mühürler ile steller ve kaya anıtlarındaki kabartmalı görsellerde Fırtına Tanrısı Teşup'un yanında yer verilmiştir.

Hitit Döneminde Teşup'un kutsal hayvanı olan boğayı temsilen bir hiyeroglif ideogramı olarak ve değişik formatlarda kullanılmış bulunan "W" harfinin örnekleri, İkiztepe'de Erken Tunç Çağı II döneminin sonlarına tarihlenen tahrip olmuş ahşap bir yapı kalıntısı içinde ele geçen, uzun gövdeli bir küp üzerinde görülmüştür. Kabartma olarak yapılmış bulunan bu "W" motifi dikkati çekici niteliktedir çünkü bir çift boğa boynuzunun soyutlaştırılmasından gelişmiş olduğu bilinen ve daha sonra Hitit Döneminde Fırtına Tanrısı Teşup'un ideogramı olarak kabul edilen ve farklı biçimlerde uygulanmış olduğu görülen "W" motifinin bilinen en eski ve ilk örneğidir. Bu durumda, Hint-Avrupalı Hititlerin siyasi bir birlik kurmalarından çok önceleri "W" motifini kutsal bir amaç için, yani Boğa kültünü temsil etmek için kullanılmış olması, savunulan varsayımlardan çok erken bir

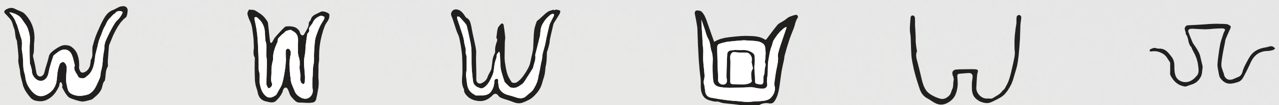

Üstte: Figürlerin başları üzerindeki dairenin iç çevresi ile içi atlamalı noktacıklarla oluşmuş '+' motifi, olasılıkla güneş ışınlarını yansıtmaktadır. Güneşi yansıttığı düşünülen bu dairenin metalden pendant olarak yapılmış bir örneği de İkiztepe'deki bir Erken Tunç Çağı III mezarında bulunmuştur.

Güneş kültünü temsil eden tanrı-tanrıça figürlerinden kadın olanının pişmiş toprak bir kap parçası üzerine kabartma olarak uygulanmış ilk örneği Erken Tunç Çağı I Döneminde İkiztepe'de görülür.

Altta: Fransız filolog E. Laroche'un Hitit Dönemi mühür ve baskıları ile heykeltraşlık eserlerinde saptadığı farklı görüntülerdeki "W" ideogramları.

Neolitik Çağ Çatalhöyük yerleşmesinde kil duvar üzerine uygulanmış gerçek boynuzlu kilden 3 boyutlu boğa başları.

Altta: İkiztepe'de kilden oluşturulmuş soyut boğa başı.

dönemde Hint-Avrupalıların Anadolu'da bulunduklarının kanıtı olarak kabul edilmeleri yerinde olur. Aynı zamanda, Anadolu'nun en eski halkı olduğu iddia edilen Hattilerin tanrısı olan Taru'nun da Tarhu'nun kelime olarak eş değeri olduğunu söyler. Sonuç olarak, yukarıda örnekleri verilen boğa ve salt boynuzlarının, Neolitik Çağdan Hitit Dönemine kadar Anadolu'da uygulanan yerel bir kültün sembolü ve Hititlerden itibaren de Hitit baş tanrısı olan Fırtına Tanrısı Teşup'u temsil eden bir ideogram oldukları şüphe edilemez bir gerçektir.

Hitit baş tanrısı Teşup görsellerinde ayrıca, başındaki külah biçimindeki başlığının iki taraflı dizilmiş boynuzlarla donatılmış olduğu dikkati çeker. Boğa kültünün temsilcisi olan boynuzun aslı veya sembolü, Neolitik Çağdan Hitit Dönemi sonuna kadar binlerce yıl boyunca kutsal bir öğe kabul edilerek uzun bir geleneğin Anadolu coğrafyasında uygulanagelmiş olduğuna işaret eder. Bu da Hititlerin farklı biçimde de olsa devam ettirdikleri bu geleneği ataları olan Hint-Avrupalılardan miras aldıklarına işaret eder. İkiztepe'de ele geçen farklı görüntüdeki boynuz dizilerini yansıtan sembollerin de bu geleneğin Erken Tunç Çağı III dönemi örneği oldukları, dolayısıyla İkiztepelilerin Hint-Avrupa kökenli bir halk olduklarının diğer bir kanıtı olarak kabul edilmesi yerinde olur.

Erken Tunç Çağı III döneminde Boğa kültü, Alaca Höyük yerleşmesinde olduğu gibi metalden yapılmış boğa heykelcikleri ile temsil edilmiştir. E. Akurgal, T. Özgüç'e armağan kitabındaki (*Anadolu ve Eski Önasya, Ankara 1989: 1*) kısa makalesinde, Alaca Höyük ritüel standartlarının Hitit mi yoksa Hatti krallarının mı krali sembolleri olduğu sorusuna açıklık getirmeye çalışmıştır. Standartların aniden ortaya çıkışları ve benzerlerinin Hititlerin geldiği düşünülen bölge olan Maikop'da bulunmuş olması ile boğa, geyik gibi hayvan figürlerinin yapılmış veya güneşi sembolize ettiği düşünülen standartlar üzerinde yer verilmiş olmaları, bunların theriomorfik bir sistemin dini inancına ait olduğuna, Hattilerin ise tanrılarının insan isimleri taşımaları nedeniyle antropomorfik bir dini inancı tercih ettiklerini ileri sürmüştür. Akurgal'in boğa, geyik figürlü standartların Hattilere değil Hint-Avrupalı Hititlere ait olduğuna doğru yaklaşımının daha geçerli olduğunu kabul etmek yerindedir. Ancak, Hititlerin kutsal kabul ettikleri boğa, geyik gibi hayvanlar Anadolu'nun yerli faunasının da üyeleri olup ilk defa Neolitik Çağda Çatalhöyük halkı tarafından dini inançları ile ilgili olarak kullanılmıştır. Hattilerin antropomorfik tapınmayı gerçekleştirmeleri, Asianik kökenli olmaları nedeniyle normal karşılanmalıdır. Bilindiği gibi, antropomorfik dini inanç ilk olarak Asianik dil grubu kökenli Mezopotamyalı Sumerlerde başlamış ve gelişmiştir. Dolayısıyla, Sumerler gibi Hattilerin de antropomorfik kökenli dini inancı Anadolu'ya getirmiş olduklarının kabul edilmesi daha geçerli olarak gözükmektedir.

Bütün bu verilerin değerlendirilmesi sonucu, gerek İkiztepe'de gerekse Orta Karadeniz Bölgesi genelinde oturan halkın binlerce yıldan beri burada yaşadıkları ve Hititlerin atası olan Hint-Avrupalı otokton bir halk topluluğu olduklarını ortaya koymaktadır. Hititlerin Anadolu'nun ilk otokton halkı olduğunun en gerçekçi kanıtları, gerek Anadolu'ya ticaret yapmak için gelen Assurlu tüccarlara gerekse kendilerine ait yazılı belgelerden derlenen bilgilerden anlaşılmaktadır. MÖ 2. binyılının başlarında, Kuzey Mezopotamya'daki Assur kentinde yaşayan ve Sumerlerin Güney Mezopotamya'da MÖ 3200 yıllarından itibaren geliştirdikleri ve çağdaşlarına göre oldukça gelişmiş uygarlığın nimetlerini benimseyen Sami asıllı bir kavim olan Assurlar, ticaret yapmak için Anadolu'ya gelmişlerdir. Assurların özellikle Orta Anadolu Bölgesi'ndeki ana ticaret merkezi olarak seçtikleri Kayseri yakınındaki Kültepe'ye geldikleri, bu dönemin bağımsız kent devletlerinden biri olan bu yerleşmede elde edilen taşınır nitelikteki kültür varlıklarından ve ayrıca Sumer uygarlığının en önemli buluşu olan yazılı belgelerden bilinmektedir. Çivi yazısı niteliğindeki yazıda kullanılan dil olan Assurcanın, Semitik bir dil olan Akadçanın farklı bir versiyonu olduğu kil tabletler üzerindeki uygulamalardan anlaşılmıştır. Kuzey Mezopotamyalı Assurlar Kültepe'ye gelmeden önce Kültepe'deki halkın en az Kalkolitik Çağdan beri bu coğrafyada, yazının ne olduğunu bilmeyen otokton bir topluluk olarak yaşamlarını sürdürdükleri Anadolu'ya özgü maddi kültür varlıklarının niteliklerinden saptanmıştır. Assurların, kentin kralından izin alarak ve vergi ödeyerek, kent dışında fakat dış savunma sistemi içinde yer alan alanlarda koloni kurdukları arkeolojik kazılarla saptanmıştır. Assurlar Anadolu'da üretimi yapılamayan kumaşlar veya ihtiyaç duyulan kalay gibi hammaddeleri ülkelerinden eşek kervanları ile getirmişler ve Kültepe veya ticaret ağı kurdukları benzer kentlerden değiş-tokuş ile elde ettikleri özellikle bakır, gümüş ve demir gibi metallerden yapılmış malları da aynı şekilde ülkelerine götürmüşlerdir. Çok iyi organize edilmiş bu ticaretin ayrıntıları, Kültepe'de kolonistlerin yaşadığı kesimde ve yaşamlarını Anadolu tarzı sürdürdükleri yerlerde ele geçen, Assur ile Kültepe kentleri arasındaki çivi yazısı ile yazılmış ticari haberleşmeleri içeren ve Geç Koloni Çağından itibaren bazen kilden yapılmış zarflar içine konulmuş ve üzerlerinde göndericinin şahsi mühür baskısını taşıyan tabletlerden öğrenilmiştir.

İkiztepe'de tamamen kilden oluşturulmuş boğa başları soyutlaşmış ve iki boyutlu görünümde sıvanmış ahşap duvar üzerine uygulanmış olarak veya üç boyutlu aplike kabartma olarak kaplar üzerinde ve figürin biçiminde görülür.

Anadolu Eski Çağ tarihinde MÖ 1950 ile MÖ 1700 yılları arasını kapsayan ve Eski Assur Ticaret Kolonileri olarak adlandırılan bu dönemin, Kültepe'de kolonistlerin yaşadığı kesimlerde yapılan araştırmalarda iki farklı evreden oluştuğu saptanmıştır. Diğer bir deyişle bu dönem Anadolu'nun Orta Tunç Çağı II ve III evrelerini kapsar. Assurlar Kültepe'de ilk defa Anadolu'nun Erken Tunç Çağından Orta Tunç Çağına geçiş olarak kabul edilen Orta Tunç Çağı I döneminin hemen öncesinde yerleşmişlerdir.

Yoğun bir ticaret ortamının gerçekleştiği bu dönem Anadolu'da Kızılırmak Nehri kavsi içinde ilk siyasi birliğin kurulup gelişmesine ve bu siyasi birliğin başkentinin daha sonra Kültepe'ye taşınmasına kadar, yani Orta Tunç Çağı IV dönemi öncesine kadar sürmüş ve bu tarihten sonra Assurlu tüccarlar bir daha geri gelmemek üzere Anadolu topraklarından ayrılmışlardır.

İkiztepe'de bulunan kaplar üzerinde üç boyutlu aplike kabartma olarak işlenmiş boğa başı figürlerinden bir örnek.

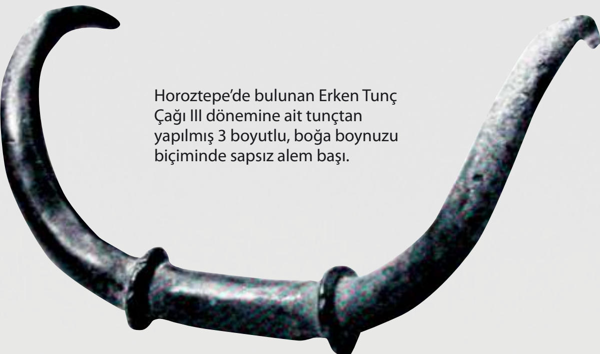

İkiztepe'de bulunan bir kil boğa figürinine ait baş parçası.

Çatalhöyük'te kil sekilere tutturulmuş boynuz dizilerini hatırlatan uygulamalar, İkiztepe'de çok daha fakı anlayışta ve küçük boyutta arsenikli bakırdan döküm veya dövülerek yapılmış semboller olarak erkek mezarlarında ortaya çıkar.

Horoztepe'de bulunan Erken Tunç Çağı III dönemine ait tunçtan yapılmış 3 boyutlu, boğa boynuzu biçiminde sapsız alem başı.

Kültepe'de Assurlara ait kil tabletlerin yanı sıra Geç Assur Ticaret Kolonileri Çağında yaşamış bir Kültepe kralına gönderilmiş olan mektupta az da olsa Anadolu'nun sosyal ve özellikle etnik yapısına ışık tutacak bilgiler elde edilmiştir. Bu bilgilerin başında Kültepe'deki yerleşmenin adının yukarıda bahsi geçen Akad krallarının icraatlarının anlatıldığı belgelerden Kaneş/Neşa olduğu anlaşılmıştır. Oldukça geniş ve yanmış bir saray kalıntısı içinde ele geçen çivi yazısı ile Assurca yazılmış bu mektupta, Neşa'da kral İnar'ın oğlu kral Warşama olduğu, mektubu da bir Hurri kenti olan Mama'nın kralı Anum-Hirbi'nin gönderdiği saptanmıştır.

Diğer taraftan, Warşama'dan sonra Kültepe krali yapısının gelişimine ışık tutacak bilgiler, Hint-Avrupa dil grubunun en eski üyesi ve ölmüş bir dil olan Hititçe ile eski Babil üslubundaki çivi yazılı kil tablet ile mühür baskılarından oluşan devlet arşivinden elde edilmiştir. Hititlerin kurdukları devletin üçüncü başkenti olan ve eski adının Hattuşa olduğu saptanan Boğazköy yerleşmesinde ortaya çıkarılan bu arşivde ele geçen aynı nitelikteki üç belgede yer alan bilgilere göre, siyasi açıdan Orta Anadolu'ya hakim olmuş ilk siyasi birliğin Eski Assur Ticaret Kolonileri Çağının geç evresinde (Orta Tunç Çağı III dönemi) kurulduğu öğrenilmiştir. Bu belgeye göre, dönemin bağımsız kent devletlerinden birisi olan ve halen yeri saptanamamış bulunan Kuşşara kentinin kralları Pithana zamanında başlayıp, oğlu Anitta zamanında ilk defa uygulanan gece baskınları ile Kızılırmak kavsi içinde ve civarında yer alan kent devletleri tek tek ele geçirilerek siyasi bir birliğin kurulması sağlanmıştır. Daha sonra da bu siyasi birliğin başkenti Kuşşara kentinden Neşa kentine taşınmıştır. Ancak, başkenti Neşa olan bu siyasi birliğin tarihi gelişimi ve akıbeti açıklıkla bilinmemektedir. Anitta'nın icraatını anlatan belgede, Hitit Devleti'ne yeni bir başkent olacak Hattuşa'nın da bu dönemde zapt edilmiş olduğu ve bir daha iskan edilmemek üzere de lanetlendiği anlatılmıştır. Anitta'nın zapt ettiği kentler arasında büyük olasılıkla Neşa'nın dışında eski adları bilinmeyen, Zalpa olduğu iddia edilen fakat kanıtlanamayan Samsun-İkiztepe, Alişar Höyük, Alaca Höyük, Eskiyapar, Boğazköy'deki yerleşmeler de vardır. Arkeolojik kazılar sonucunda Neşa'da bu sırada Kral Warşama'nın hüküm sürmekte olduğu ve onun yaşadığı geniş sarayın bir yangınla tahrip edildiği görülmüştür. Bu tahribatın Pithana'nın kenti bu zamanda zapt ettiğine kanıt olarak alınması yerinde olur. Bu dönemde Neşa'nın uluslararası yoğun ticaret ağının ana merkezi olması ve coğrafi açıdan daha gelişmiş bir merkezi yerleşim olması nedeni ile kurulan siyasi birliğin başkenti Kuşşara'dan Neşa'ya taşınmış olmalıdır. Pithana'dan sonra

oğlu Anitta'nın başkent Neşa'da yaptığı icraatları hakkında bilgiler vardır. Şiddetli yangınlardan sonra yerli halk tarafından terkedilmiş olan Konya-Karahöyük ile eski adı Puruşhanda olan Acem Höyük'teki yerleşme ile sadece adları zikredilen Zalpuva, Ullama, Salativara gibi birçok kent devleti bu dönemde siyasi birliğin sınırları içine katılmıştır. Anitta'nın Neşa'daki varlığı yeni yaptırdığı bir sarayda geliştirilen kazılar sonucunda ele geçen ve çivi yazısı ile kendi adını taşıyan tunç bir hançerden anlaşılmıştır. Ayrıca, Anitta'nın Neşa kentinde Fırtına Tanrısı Teşup ile Tanrı Şiunasummi için yaptırdığını söylediği iki tapınağın kalıntıları kazı çalışmalarında ortaya çıkarılmıştır. Neşa'da Anitta yönetimindeki siyasi birliğin sonu bilinmemektedir. Sadece, Anitta'dan sonra Neşa'da onun soyundan olmadığı bilinen Zuzu adlı bir kralın varlığı bilinmektedir.

Hitit devlet arşivinde yer alan çivi yazılı bir tabletten öğrenildiğine göre, Pithana'nın kurduğu siyasi birliğin başkenti, MÖ 1650 yıllarından önce Hatti kenti olarak bilinen Hattuşa olmuştur. Hattuşa'daki siyasi birliğin ilk kralı, ismini Hattuşa kentinden alan I. Hattuşili'dir. Hattuşili'nin ölmeden önce yazdırdığı resmi vasiyetinde atalarının Kuşşara kentinden geldiğini söylemiş olması, büyük olasılıkla başkenti Neşa'dan, Anitta tarafından zapt edildikten sonra lanetlenen Hattuşa'ya taşımış olduğuna işaret olarak alınabilir. Vasiyetinde belirttiği gibi ölümünden sonra kendisinin Kuşşara kentine gömülmesini istemiştir. Devlet arşivinde yer alan yazılı belgelerde, Hititlerin kendilerinden bahsederken hiçbir zaman Hitit diye bir kelime kullanmadıkları ve kendilerini Neşalı yani Kültepeli olarak adlandırdıkları ve kullandıkları dili de Neşa dili veya Neşaca olarak nitelendirdikleri görülür. Neşacanın Hint-Avrupa kökenli bir dil olduğu açıktır. Çünkü, yukarıda bahsedilen kral isimleri Pithana, Anitta, Hattuşa, Hattuşili gibi kelimeler Hint-Avrupa kökenlidir.

Neşa'da ortaya çıkarılan Eski Assur dilinde yazılmış çivi yazılı belgelerden, özellikle de belgelerde yer alan isimlerden, bu dönemde Neşa'da yerli bir halk olarak düşünülen Hattiler ve Assurların dışında Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de varlıkları bilinen tüccar Hurrilerin yaşadıkları öğrenilmiştir. Neşa'da ayrıca, Neşalıların yanı sıra yerli bir halk olan Hint-Avrupa kökenli Palalar ile Luvilerin de bulunduğu anlaşılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinden Luvilerin Batı ve Güney Anadolu'da, Palaların ise Kastamonu civarında yaşadıkları saptanmıştır. Hiçbir belgede bu dönemde gelişen siyasi olaylarda, herhangi bir vesileyle Hattilerin adı geçmemektedir. Ancak, Hititçe çivi yazılı belgelerde az da olsa Hattiler hakkında bilgi vardır. Görünüşe göre Hititçe metinlerde görülen Hattice kelimesi de coğrafi bir bölge adı olan Hatti sözüne dayanmaktadır. Hattilerin kendi dillerine ne ad verdikleri bilinmemektedir. Bir kısım dağ, nehir, kentler ile tanrı/tanrıça ve kral adları için kullanılmış kelimeler Hatticedir. Anlaşıldığı kadarı ile de bu kelimeler Hititçe metinlerde de kullanılmıştır. Hattilerin Anadolu'nun en eski yerli halkı olarak yorumlanması, işte bu kelimelere dayanarak, bir kanıt olarak değerlendirilmektedir. Hint-Avrupalı Pithana, Neşa kentini zapt ettikten sonra Neşa'da yaşamakta olan halka hoşgörülü davranıp, onlara herhangi bir kötülük yapılmamasını ve onları ana ve baba gibi kabul ettiğini söylemiştir. Pithana'nın bu sıcak yaklaşımından Neşa halkının da Hint-Avrupalı olabileceği ileri sürülmüştür. Ancak, bu varsayımı kanıtlayabilecek bir veriyle henüz karşılaşılmamıştır. Hattice yer, tanrı, kral adlarına Hititçe belgelerde sık rastlanılması Hititlerin Hatti kültürüne değer vermeleriy-

Kültepe'de Eski Assur Ticaret Koloni Çağının geç evresinde ortaya çıkan boğa boynuzu biçiminde saplı alem başı.

Kil kaplar üzerinde; Hacılar'da (sağda) boya ile, Kültepe'de (solda) kabartma ile oluşturulmuş boynuzlu soyut başlar ile boğa boynuzu motifleri.

Anadolu'da ve özellikle Orta Karadeniz Bölgesi'nin kara kesiminde, Çankırı'dan Tokat'a kadar uzanan geniş ve doğal kaynaklar açısından zengin coğrafyada yapılacak yeni kazılarla ortaya çıkarılacak yazılı belgeler ile maddi kültür varlıkları ile desteklenmesi yerinde olacaktır. Bu bölge bakır, gümüş, kurşun ve bakırla alaşım yapılarak kullanılmış olan zengin arsenik yataklarına sahiptir. Bu nedenle de Erken Tunç Çağı II döneminden itibaren metal takı, alet, silah, sembol ile insan ve hayvan betimlemeleri açısından en zengin bölge olmuştur. Kazı çalışmalarında ele geçirilen ve Sinop, Samsun, Amasya, Tokat

Hitit Krallık Döneminde boğa boynuzu "W" harfine dönüştürülerek erkek figür betimlemeleriyle birlikte kullanılır. Alaca Höyük'te bulunan, dini bir sahnenin işlendiği bu ortostat üzerinde Fırtına Tanrısı'na işaret eden Krallık Hitit Dönemi "W" harfi görülmektedir.

Konya Karahöyük'te bulunan yassı balta niteliğindeki silah üzerinde kazınmış olarak görülen bir çift boğa boynuzu motifi.

le açıklanabilir. Hatti kültürü izlerinin Hitit dini, mitolojisi ve edebiyatında yaşamış olduğu arşivlerde ele geçen belgelerde görülmektedir. Ancak, bu yazıların anlaşılabilmesi, bu dönemde artık ölmüş bir dil olan Hatticeden Hititçeye tercüme edilerek sağlanmıştır. Hatti tanrı/tanrıçalarını benimseyip kendi tanrılarına katmaları ile oluşan Hitit *pantheon*unun, çok tanrılı bir dine sahip olmalarına neden olmuştur. Nitekim, İmparatorluk Döneminde Hitit *pantheon*una Hurrili tanrı ve tanrıçalarının da katılması ile sayı çok yükselmiş ve Hitit dini 1000 tanrılı olmasıyla ün yapmıştır.

Sonuç olarak son zamanlarda gerçekleştirilen filolojik ve linguistik değerlendirmeler ile siyasi gelişmeleri açıklayan yazılı belgeler ve elde edilen arkeolojik maddi kültür kalıntıları ışığında, Anadolu'nun en erken halkının Hint-Avrupa kökenli olduğunu ve bu halka MÖ 3. binyıl içinde Hurriler gibi Kafkas dil grubunun bir halkı olan Hattilerin, Hurrilerin Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye üzerinden Doğu Akdeniz kıyılarına kadar uzanan göçü sırasında katılmış olduklarını varsaymak yerinde olur. Doğal olarak bu yeni varsayımın,

Gözlükule'de bulunan Hitit Krallık Dönemine ait çekiç başlı mühür üzerinde Tanrı Teşup'u belirtmek için kullanılmış bir ideogram olduğu düşünülen "W" motifi.

Hitit İmparatorluk Dönemi Akçakale kaya kabartmasında Fırtına Tanrısı Teşup'un yanında tanrı ve "W" motifleri görülüyor.

müzelerince elde edilen, özellikle mızrak ucu, kargı ucu, hançer ve balta gibi silah koleksiyonlarının çağdaşları arasında eşsiz olması bu bölgede yaşayan halkların savaş gücünün Anadolu'nun diğer bölgelerine göre çok daha üstün olduğunu kanıtlamaktadır (Ö. Bilgi 2001: 1-35, *Orta Karadeniz Bölgesi Protohistorik Çağ Maden Sanatının Kökeni ve Gelişimi*, Belleten 242-Ankara; *Metal Objects from İkiztepe-Turkey*, *Beitrage zur Allgemeinen und Vergleinhenden Archeaologie-Bonn* 6, 1984: 31-96 ve 9-10, 1990: 119-219). Bu geniş alan silah açısından çok güçlüdür ki bu bölgede yer alması kuvvetle muhtemel olan Hint-Avrupa kökenli Kuşşara kenti kralları Anadolu'nun ilk siyasi birliğini, bölgenin diğer kentlerini gece baskınları ile zapt ederek kurmuşlardır. Şayet bu silah gücü Anadolu'nun en erken yerli halkı olduğu savunulan Batı Kafkasya kökenli Hattilerin elinde olsaydı, Anadolu dışından geldiği ileri sürülen Hititlerin mevcut olmayan kültür varlıkları ve silah güçleri ile Hatti kentlerini zapt edip Hitit devletinin nüvesini kuramazlardı. Zaten, yukarıda belirtildiği gibi Anadolu'da ilk siyasi birliği kuranların, Hint-Avrupa kökenli en erken halk yani Hititler olduğu yazılı belgelerde saptanan Hint-Avrupalı isimlere sahip olmalarından açıkça anlaşılmaktadır. Almanya'da gerçekleştirilen *Hititler ve Hitit İmparatorluğu* adlı sergi vesilesi ile hazırlanmış katalogda yer alan bir yazıda, MÖ 3. binyılında Hint-Avrupalıların Anadolu'da da yaşadıklarının kabul edilmesiyle de açıkça desteklenmiştir (N. Quettinger: Bonn 2002:407-408). Aslında Hititlerin Anadolu kökenli oldukları Alman filoloji uzmanlarından olan A. Goetze tarafından çok önceleri savunulmuştur. Diğer taraftan, Doğu Anadolu yüksek yaylasında MÖ 1. binyılda krallık düzeyinde bir devlet kuran Urartu halkının kökeninin Hurrilerden geldiği linguistik ve filolojik açılardan bilinmektedir. Hurricenin Sumerce ve Türkçe gibi Asianik kökenli bir dil olduğu bitişken nitelik göstermesinden anlaşılmaktadır.

İkiztepe'de ortaya çıkan bir çömlek üzerinde kabartma olarak işlenmiş yan yana iki "W" motifi.

Anadolu Yerlisi bir Halk

İONLAR

Batı Uygarlığının Doğduğu Toprak

İONİA

Fahri IŞIK

Mısır'ın ölüler kenti bölgesindeki Kom el-Hetan'da sürdürülen 2004/2005 yılı kazıları, eskiçağ bilimi için çığır açıcı önemde sonuçları olan bir buluntuyla tanıtılmıştı bilim dünyasına. Firavun III. Amenophis'in (MÖ 1403-1364) Ölü Tapınağı'nda gün yüzüne çıkarılan kabartılı yeni altlık parçaları arasında kuzey revaktan gelen ve "sansasyon" olarak nitelendirilen buluntu, içerdiği kuzeyli üç yabancı halkın adıyla tarihsel yönden çok özeldi. Çünkü bu G_N bloğu üzerinde adlarıyla tanımlanabilen oygulu isim kartuşundaki üç halkı, kazıcılar H. Sourouzian ve R. Stadelmann, *"Luvia?, Büyük* İonia ve -büyük olasılıkla- *Mitanni"* olarak okumuştu. Orada 1966 yılından beri süren araştırmalarla ortaya çıkan diğer bloklardaki yer adı listeleri ışığında artık kesinlikle bilinen oydu ki aynı blok üzerine kaydedilen halklar, yer anlamında da aynı coğrafya üzerinde yurtlanmışlardı. Bu kural gereği eskiçağ tarihçileri, kazıcıların da yaptığı gibi, bu üç halkı Anadolu toprağı üzerine yerleştirme zorunluğundaydılar. Bunlardan P. Widmer, Sourouzian ile bütünüyle aynı kanıyı paylaşmasına karşın; F. Adrom bu okunuşlarda "salt ilk iki isimle, yani *Luvia* ve *Büyük* İonia" ile o iki bilimciyi izlemiş; üçüncü isim için *"Mitanni"* yerine, yine Anadolu coğrafyasındaki bir başka yeri, *Maduna*'yı, önermiştir. M. Görg, yalnızca *Büyük* İonia'nın okunuşunu kabullenir; diğer ikisinden *Luvia*, *"Aravana"* olmalıdır; *Mitanni* ya da *Maduna* da, *"Masa"*. Sonuçta onlar da "keza Batı Anadolu toprağı üzerinde konumludurlar".

"Hellen merkezci" bakışa odaklanan P. W. Haider ve özellikle M. Gander ise bu isimleri Anadolu dışında yorumlama ve Hellas'a konumlandırma çabası içinde gözükürler. Göçlerden 700 yıl sonra Atina'da yazılmış olan ve eskiçağ bilimini 200 yıl boyunca koşulsuz

İon sanat ve kültürünü yaratan ve onları Ege'nin Altın Çağı'na taşıyan -yazı şekli de dahil- hiçbir şey; Hellas'tan göçle birlikte getirilen yabancı sanat biçimleri ve yabancı kültürel miras değildir; Anadolu'nun yerli değerleridir.

Ephesos'lu Artemis.

inandıran mitosları haklı çıkarmanın tek yolu vardır çünkü. O da, *Luvia'yı* bile Anadolu'dan sökerek, Hellas'a yerleştirmektir. Alman Okulu'nun önderliğinde tartışılması bile tabulaştırılan o bildik bağımlı görüşe göre: *İon halkı kökende Atinalılardır. Anadolu Ege'sinin bu en bitek toprakları ve liman için elverişli kıyıları Ege Göçleri sürecinde savaşla bir Hellen yurdu olunca, bu yeni yurda soy adlarını verdiler ve "İonia" dediler; eskiçağ biliminde yaygın olan deyişle "Doğu Hellen Ülkesi" oldu orası. Böyle olmalıydı, çünkü çok özeldi bu topraklar; Batı Uygarlığı bu sömürge toprağında kökleşmiş, anayurt Hellas'a buradan sürgün sürmüştü.* Ve çömleklerin izinde "MÖ 11. yüzyılda" başlatılan bu "gizemli" olaylarla birlikte Anadolu'da, kökü dışarda olan, Atina özlü olan bir yeni ülke doğmuştu tarihe. Neden burası İonia, "İon olmakla gururlanan" Atinalıların Hellas'taki yurdu *"Attika"* idi ve kültür ve sanatları da bu adlarla özde -ve Hellas'ın kendi içindeki bölgeler arasında olduğundan- farklı tanımlanırdı, usa bile gelmemişti. Ancak, içerdiği tarihselliğin ciddiyetiyle önyargıları "parçalamaya" yeten Mısır kaynaklı bir beklenmedik yazıttaki *"Büyük İonia"* birdenbire ve "ancak orada" Attika'da aranabilir olmuştu. Bizdeki eskiçağ bilimi kitaplarında da İonlar ve İonia kavramları üzerine, propaganda amaçlı mitoslara dayanan Batı kaynaklı aynı bilgiler okunur. Bu kavramları yaratan "mitos" tarih midir? O bile sorgulanmaz...

Tanrı Kral III. Amenophis'in Ölü Tapınağı'nda Anadolu halkları için öngörülen G_N altlık bloğu üzerinde İonia'nın varlığı; uygarlık tarihine farklı bir yön veren ve Batı Uygarlığı'nın yaratıcılarını farklı tanımlayabilen gücüyle gerçekten bir "sansasyon"du. Çünkü bununla eskiçağ biliminde İonlar üzerine tartışmaya bile açılması tabu olan bilgiler sorgulanabilir olmaktaydı; çünkü bu yazılı belgeyle Batı Anadolu kıyılarında mitoslara dayalı "Hellen kolonizasyonu" hayal ürünü olarak açıklanabilecek; Batı Uygarlığı'nın köklendiği bu Anadolu toprağı da ve onun yaratıcı halkı da artık *"Doğu Hellen"* olarak adlandırılamayacaktı. Ve sonuçta otuz yıl boyunca beni; İonların yerli bir Anadolu halkı, İonia'nın ise Anadolu yaşam, inanç ve sanat biçimlerinin harmanlandığı bir yerli kültür toprağı olduğuna yönlendiren arkeolojik bulgulara dayalı araştırma sonuçları da yazıyla belgelenmiş olacaktı.

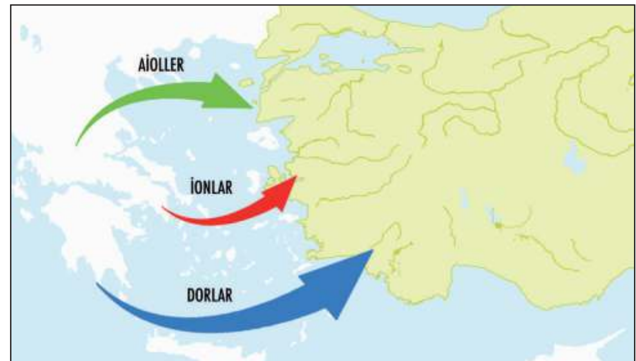
"Miletoslu doğa filozofları doğa olaylarını mitoloji içerikli dinsel inançlardan sıyrılarak özgür düşünce ve nesnel yöntemlerle araştıranlar ve böylece Mezopotamya ve Mısır'dan aldıkları ham bilgiyi bilime dönüştürenlerdir". Bilimin öncüleri arasında "insan her şeyin ölçüsüdür" sözüyle çağımıza yol gösteren bir Protagoras vardır; Atina'da dinsizlikle suçlanır ve bedelini sürgünle öder. "Doğayı biçimlendiren akıldır" diyen ve her oluşumu bu yolla sorgulayan Anaksagoras da benzer düşünceleriyle gençleri yanlış yollara yönelttiği için aynı süreçte, aynı yerde ve aynı suçlamayla yargılanacak; ölümden, para cezası ödeyerek ve de Atina'yı sürgünle terk ederek kurtulabilecektir.

Geç Tunç Çağında Ege.

Mısır'ın ölüler kenti bölgesindeki Kom el-Hetan'da, Firavun III. Amenophis'in Ölü Tapınağı'nda bulunan yazıtlı ve kabartmalı taş blok, Anadolu topraklarında yer alan üç yerli halkın adını içerir.

Erken Demir Çağında Ege Göçleri.

Bu olmasın diye M. Gander, G_N bloğu üzerinde kayıtlı üç ülkeyi "Hellen Anakarası" ile ilişkilendirme telaşı içinde gözükür. Ve Haider'in "Ege sahasında ve Anadolu'da" düşündüğü *Luvia*'nın bile "Batı Ege'de, bu bağlamda Hellas'ta aranmasını daha büyük bir olasılık" olarak görür. Amacı, *Luvia*'yı izleyen isim kartuşundaki *Iunia A'a/Büyük Ionia*'nın da "Attika ya da Euboia'da" konumlanışına uygun zemin hazırlamaktır. Luvilerin kadim Anadolu halklarından olduğunu, Ege ve Akdeniz kıyılarında birbirleriyle akraba bağıyla bağlı olan ve farklı halk adlarıyla Demir Çağına süren bir güçlü geleneği olduğunu; Luvicenin Anadolu'da en uzun süre konuşulan dil olduğunu, bir eskiçağ tarihçisi olarak sanki bilmez. Luvia-Hellas bağı eskiçağ biliminin gündemine ilk bu bilimciyle girer çünkü İonia'yı Hellas'a yerleştirmenin başkaca çaresi yoktur!

Gander, aynı bloğun ortasındaki kartuşta yazılı olan ve "genellikle *Yawania A'a* biçiminde düzeltilen" *Büyük İonia*'nın Anadolu dışında aranması gerektiği yönündeki savına tanıt olarak Akhamenid ülke listelerini gösterir. Buna ilişkin gerekçelerine yanıt, bir H. Klinkott araştırmasında okunabilir: Bunda "kurallaşmış temel koşul", listelenen halkların yalnızca "Pers Büyük Krallığı toprakları içerisinde olanları içermesidir" ve Hellas o sınırların dışındadır. Bu ku-

rala göre "denizin ötesindeki *Yauna*"dan, Gander'in savladığı gibi "adalar ya da Hellen anakarası" çıkmaz. Yine Klinkott'a göre, "Yeni Babil dilindeki *Iamanaya*, yani İonlar, Anadolu'nun batı sınırındaki halkları tanımlar". Ayrıca, "II. Sargon'un mektuplarında geçen *Iamanaya; Que* (Kilikialılar), *Tabala* (Kappadokialılar), *Muşku* (Phrygler) ile birlikte zikredilir ve tümü Anadolu'dadır". Ve "II. Nebukadnezar (MÖ 605-562) yıllıklarında 'İon' olarak tanımlanan kişilerin adları Hellence değildir, Luvicedir". Son olarak, P. Högemann'a göre "İon adının kökeni bilinmez, ancak Anadolu dilleriyle bağlantısı önceliklidir". Ve "İon" dramasında Euripides, "İonların soyatası İon'u -kökende Apaliunas adıyla bir Hitit/Luvi olan- Apollon'a oğul" yapar. Kom el-Hetan kazılarıyla gün yüzüne çıkan isim kartuşlu bu yeni buluntudan sonra artık, bir Doğu kavramı olarak *Yavan/Yaman* "hiç kuşkusuz Hellenceden uyarlanmıştır" da denemez. Yani, İonları niteleyen bu tanım, Gander'in savladığı gibi, "MÖ 8. yüzyılda Euboialılar ile sürdürülen ticari ilişkiler sırasında Hellas'tan Yakın Doğu'ya geçmiş" olamaz.

Çünkü III. Amenophis yazıtıyla şimdi kesin olan, İonların en geç Geç Tunç Çağı içlerinde bir Anadolu halkı olarak Doğu halklarına yabancı olmadığıdır; onlar tarafından tanınıyor olduğudur. Ve de bu deyimin Doğu kaynaklarında Hellas Hellenleri ile hiçbir ilişkisinin bulunmadığıdır; Luvilere akraba bir yerli Anadolu halkını tanımladığıdır. Mısır dilinde "İunia A'a", tıpkı "Assurca *Jamanaya* gibi öncelikle Anadolu kıyı halklarının bütününü mü nitelemekteydi?"; imkânsız değildir. Çünkü "jwnn.w/İonlar da Orta Mısır yazınında Anadolu kıyısına yerleştirilmiştir". Sanki konumlarında da Luvilerle ortak bir yanları vardır.

Tapınak mezardaki G_N bloğu üzerindeki üçüncü ve son ismin konumuna gelince: *m-d-w-n-[...]* olarak korunabilen bu ismi Adrom, Hitit yer adı *Maddunassa* ile aynılaştırmak istemiştir. Bu yer adının Anadolu'da konumlandırılışında bana özellikle önemli gözüken, *Maddunassa*'nın, Erken Demir Çağı Lydia toprakları üzerindeki *Maeonia* bölge adıyla kurulan ilişkisidir. Çünkü Gander'in de dediği gibi, "*maddu-* köklü sözcüklerin 'şarap' ile geleneksel bağlantısı hâlâ güçlü görünüyor" ise, bu durumda her iki isim arasındaki bu ilişki, tam da Luvice sözcük "şarap"ta, *Maddunassa* ile *Maeonia*'yı anlam olarak "ayırmaz", tam aksine birleştirir. Çünkü Euripides'e göre "Maenadler Dionysos'u Lydia Tmolosu'ndan ve Phryg dağlarından getirir Hellas'a". Dionysos asma çubuğunun ve şarabın tanrısıdır ve Lydia bugün de bağcılığın ana yurdudur.

Sonuçta, *"Büyük İonia"*yı MÖ 14. yüzyıl başlarında, yani sözde "İon soylu Atinalıların" Anadolu'ya gelişlerinden en az 200 yıl önce, bir Anadolu Ülkesi olarak gösteren Mısır yazıtı, 1986 yılından bu yana karşılaştırmalı arkeoloji yoluyla vardığım sonucun bir sağlaması önemindedir. Bu sonuçta E. Akurgal'dan ayrıldığım tek, fakat tam da belirleyici olan nokta, hocamın kültür ve sanatta büyük oranda Doğulu

Tanrı Kral III. Amenophis'in Ölü Tapınağı'nda ortaya çıkan yazıtlı blokta İonia adının varlığı sayesinde İonların yerli bir Anadolu halkı, İonia'nın ise Anadolu yaşam, inanç ve sanat biçimlerinin harmanlandığı bir yerli kültür toprağı olduğuna yönelik arkeolojik bulgular yazıyla belgelenmiş oldu.

Mısır'ın ölüler kenti bölgesindeki Kom el-Hetan'da, Firavun III. Amenophis'in (MÖ 1403-1364) Ölü Tapınağı'nda bulunan ve Anadolu topraklarında yer alan üç yerli halkın adını içeren yazıtlı ve kabartmalı G_N bloğu.

Kaystros Vadisi'nde Metropolis ve Puranda'nın kuzeydoğusuna düşen bir yassı höyük üzerindeki Karakuyu Köyü'nde saptanan kral kabartması. İzmir Arkeoloji Müzesi

İzmir, Metropolis'te bulunan üzeri Luvi hiyeroglifleriyle bezeli damga mühür. İzmir Arkeoloji Müzesi

gördüğü İonları, Batılı bilimciler gibi, Atina bağlamında "Doğu Hellenler" olarak adlandırmasıdır. Adına "Batı Uygarlığının Doğduğu Yer" dediği son kitabında tam "on beş başarıda" Hellas Hellenlerinden ayırarak öne çıkardığı bu Anadolulu yaratıcıları, İonları, bu temel düşünsel farklılıklara karşın onlarla aynı halktan saymasıdır. "On beş fark", kültürel kimlikte belirleyici çok farktır çünkü. Ege Göçleri'nin bir "kolonizasyon eylemi" biçiminde savaşla seyretmesi ve sonuçta Batı Anadolu'nun Hellenlere "el değiştirmesi" nedeniyle mi "Doğu Hellen" tanımlamasında ödünsüzdür eskiçağ bilimi? Bundan başlayalım; çünkü Anadolu kıyılarında şekillenen ve "Hellen" olarak tanıtılan "İon" özlü sanatın kimliği de, "Hellen" ya da "Anadoluluğu", bu sorunun yanıtına bağlıdır:

Bir kez; Atinalı Kodros-oğullarının düzenli bir orduyla İonia'yı ele geçirmelerinin, "Miletos'un Neleus ve Ephesos'un Androklos önderliğinde fethinin", tarihsel belgelere değil, Persleri yenmenin gururuyla ve propaganda amacıyla Atina'da yazılan mitoslara dayandığını bilir eskiçağ bilimcileri. Dayandıkları kaynak, Atina sevdalısı Herodotos'tur (I, 47); zaman ve yer olarak olaylara daha yakın duran İonialı Homeros bir "Hellen Kolonizasyonu"ndan niye söz etmez? Geçiştirilir. Tüm Hellas ve Peloponnessos, güçlü kaleleriyle yerle bir edilirken yalnızca Atina'nın bir "dokunulmazlık" zırhı içinde Dor istilasından sıyrılışı, yıkıma uğramayışı mucizesi de sanki mitosun inandırıcılığı adına hazırlanmış bir kılıftır; kendilerini tanımsız bir gururla "İon soyundan" sayışları gibi, "senaryonun" bir parçasıdır. O zamanlar Akha kent devletleri arasında, özellikle de kuzey komşuları Thebai ve Orchomenos yanında, sıradan bir beylik görüntüsü sergiler çünkü Akropol kayalığı üzerindeki Atina. Göçleri izleyen dönemlerde de "önder kent" gibi öne çıkarılması, H. Mattheus'un deyişiyle, "Alman Okulu'dan eskiçağ bilimcilerinin bir yanlış yönlendirmesidir". Mitosa göre bile sözde Kral Kodros çevresinde toplanan "ordu", Atinalılar'dan oluşmaz; onların, Dor Hellenleri tarafından harabeye çevrilen ülkenin her yönünden iyi bir yaşam umuduyla göçe çıkmış yoksul insanlar olduğu anlaşılır. J. Boardman'a göre onlar; "her şeylerini yitirmiş olan, evsiz-barksız Hellen halklarıdır", P. Högemann'a göre "Hellas'ın gerileyen ve yoksullaşan birçok yöresinden yola çıkanlardır"; bu nedenle de göç, "Atina'da İonia hedefli olarak önceden düşünülmüş, organize edilmiş bir askeri eylem olamaz". J. Latacz'a göre ise "MÖ 1200

"Büyük İonia"yı MÖ 14. yüzyıl başlarında, yani sözde "İon soylu Atinalıların" Anadolu'ya gelişlerinden en az 200 yıl önce, bir Anadolu ülkesi olarak gösteren Mısır yazıtı, 1986 yılından bu yana karşılaştırmalı arkeoloji yoluyla vardığım sonucun bir sağlaması niteliğindedir.

dolayları, özellikle sonrası on yıllar içerisinde, kuzeyden gelen yabancı halkların istilasına uğrar Hellas. Savunma savaşlarından sağ çıkabilen derebeyleri ve soylular çoğunlukla uzak bölgelere ve adalara, öncellikle de Kıbrıs'a kaçmakta bulurlar kurtuluşu. Geride kalan halk ise yüzüstü yalnız bırakılmış ve kendi başının çaresine bakmaya zorlanmıştır. Sonuçta toplumsal ve kültürel bir gerileme çıkmıştır ortaya… Ve tüm bunlar Doğu'ya çekilme eylemini başlatmıştır".

Bu "bitik" halleriyle o göçmenler; savaşçı bir halk oluşları bir yana, o zamanlar Batı Anadolu'da toprağı bile bulunmayan "Karialılara karşı utku kazanmış" da olamazlar. Çünkü Demir Çağ Karia'sında Lukka ve Millavanda; İonia toprağında ise, başkent Apasas odaklı Mira Büyük Krallığı vardır. Sonuçta bu savaş sefili insanlar birbirlerinden bağımsız olarak, küçük gruplar halinde Batı Anadolu'ya iyi bir yaşam umuduyla yelken açmış olmalıdırlar; amaçları "fetih" olamaz, "sığınma" olmalıdır. Öyledir ki Ephesos'a gelen göçmenler "ilkin Kaystros Irmağı üzerinde -belli ki çok az sayıda insanla çok küçük- bir adaya yerleşmiş ve ancak 20 yıl sonra anakarada Koressos Limanı'na geçebilme" cesaretini gösterebilmişlerdir. Kodros oğullarından Atinalı Androklos'un "Apasas fatihliği" yalnızca bir masaldır.

M. Finley'in onay bulan, "Hellenler, organize ve gelişmiş topluluklar içerisinde yerli halkla bütünleşmişlerdir" saptamasına göre de, onların Batı Anadolu toprağına ve kültürüne egemen olmaları mümkün gözükmez. Çünkü Mira, bir "Büyük Krallık" düzeyinde organize olmuştur, kültür ve sanatta ise bağlı olduğu Hitit'ten kopmamıştır. Ve o yüzyıllarda orada bir Luvi geleneğinin sürmesi olasılığı güçlüdür: bu durum; Kaystros Vadisi'nde Metropolis ve Puranda'nın kuzeydoğusuna düşen bir yassı höyük üzerindeki Karakuyu Köyü'nde saptanan kral kabartmasının biçeminde bulmuştur kanıtını. Onun, 15 km uzağındaki Karabel kabartmasında betimlenen Mira Büyük Kralı Tarkasnava'nın biçemini yozlaştırarak imparatorluğun yıkılışından az bir süre sonraya inen ve R. Oreshko'nun okuduğu hiyeroglif Luvicesi yazıtın biçemi ve içeriğiyle de tam tamına örtüşen tarihinde bulmuştur. Bu da Hitit sanatı ve kültürünün; geçmişte uydusu olan Mira'da, diğer bir deyişle İonia'da, kendi kökünden kesintisizce sürgün sürmesi anlamına gelir. Anadolu'da Hititlerin çöküşüyle eşzamanlı olarak Hellas'ta kuzeyden bastıran büyük Dor istilasının korkunç yıkımı ardından, anayurtlarından kaçış arayışındaki ilk dalga Akha Hellenlerinin Kaystros Vadisi'ne de sığınmaya başladıkları zaman dilimiyle örtüşen bir süreçtir bu.

F. Starke'ın da "MÖ 11./10. yüzyıllar" için öngördüğü "etkin Luvi çevresi"nin varlığı; bu kez Mira/İonia kültür toprağındaki Metropolis kazılarından gelen çok özel bir buluntuyla, üzeri hiyeroglifle bezeli bir mühürle, doğrulanmıştır. Mühür dili Luvicedir ancak yozlaştığı için çözülememiştir. Viluşa'dan bir başka "Hitit" mührü üzerindeki Luvi hiyeroglifinin okunabilirliği bu bağlamda önemlidir; çünkü bulunduğu "Troia VIIb2 Erken" katmanı onu MÖ 12. yüzyılın ikinci yarısına tarihler. Bunun anlamı; yazısı "okunabilemeyen" Metropolis mührünün, yazısı "kesinlikle okunabilen" Troia mühründen uzun bir zaman aralığı sonrasında, MÖ 11. ya da 10. yüzyılda, kullanımda olduğudur. Ve Metropolis mührü aynı zamanda, komşu Karakuyu'dan

Troia, Viluşa'dan "Troia VIIb2 Erken" katmanına yani MÖ 12. yüzyılın ikinci yarısına bir başka Luvi hiyeroglifli Hitit mührü. Çanakkale Arkeoloji Müzesi

Protogeometrik Döneme yani MÖ 11.-10. yüzyıllara tarihlenen Samos çıkışlı bir pişmiş toprak yüz parçası. Berlin.

Ephesos'ta bulunan tunç rahip heykelciği.

Samos'ta bulunan pişmiş toprak baş parçası. Samos Müzesi

Alişar Höyük'te bulunan MÖ 1200 öncesine, Hitit Dönemine ait pişmiş toprak heykelcik başı parçası.

Alişar Höyük'ten pişmiş toprak heykelcik başı. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

MÖ 12. yüzyıla tarihlediğim kral dikmetaşı dar kenarı üzerinde -Troia mührü gibi- kesinlikle okunabilen Luvi hiyeroglifinden de geniş ara bir geç zamanda yazılmış olmalıydı. Zaten, "MÖ 1200 öncesi ya da sonrası" tarihinde kararsız kalan A. Schachner'in saptamasıyla, "Metropolis mührünün biçim olarak Hitit damga mühürlerinin klişeleşmiş şeklinden hemen ilk bakışta açıklıkla ayrılma" nedeni de başkaca yorumlanamazdı.

Bilim, "Ephesos'tan" bir tunç rahip yontucuğunun gerçekliğinde de kararsızdır. Çünkü "özgündür" dense ve buluntu yerinin "Apasas" olduğundan kuşku duyulmasa; bu buluntu da Hitit resminin, biçim ve biçemde İon yontu sanatını yaratan belirleyici gücüyle Erken Demir Çağ Kaystros Vadisi'nde gelenek sürdüğünün bir belgesini verecektir ve "İonia'nın Hellenliği" savı heykel sanatında da tartışmaya açılacaktır. Heykelcik, Karakuyu ve Metropolis gibi aynı vadinin ürünüdür ve Hitit yontuculuğu ile temel biçim ve biçemsel ilişkiler içindedir. Fakat aynı zamanda kendine özgülükleriyle farklıdır da. Karakuyu dikmetaşının ve Metropolis mührünün resim yazısı da böyleydi. Tunç Çağından biçimsel öncüleri olan rahip yontucuğunun içerdiği Hitit vasfı G. M. A. Hanfmann'ın tanıtım yayınında öne çıkmış; yapıt, "MÖ 13. yüzyıl ya da daha erken" bir evre ürünü olarak değerlendirilmiştir. Gerçekten de "Alişar'dan bir Hitit başı ile benzerliği" yadsınamaz boyutlardadır. Ancak MÖ 11./10. yüzyıl Protogeometrik Dönemden Samos çıkışlı bir pişmiş toprak yüz parçası ile tunç yontucuk arasında hemen göze çarpan şaşırtıcı benzerlikler de apaçık bir akrabalığın gereği olmalıdır. İkisinin de, kökeni Hitit olan, gerçekçi ve doğal resim geleneğinin ürünleri oldukları, yüz hatlarının biçimlendirilişinde, özellikle de yay benzeri kaşların verilişinde ve alın çukurluğunda öylesine bellidir ki; aralarında gözlemlenen tüm bu özdeşlikler, sanki aynı usta elinin yaratıları denebilecek düzeyde çarpıcıdır. MÖ 1200 öncesi Alişar/Hitit ve sonrası Samos/İon yapıtları arasında pişmiş toprak örneklerle sergilenen ve aynı kaynaktan beslenen ortak biçimlerden; yalnızca ve hiç kuşkusuz, sığınmacı Hellenlerin yerli halkla birlikte yaşadıkları bir ortamda üretilen en erken İon resim biçim ve biçeminin ancak Hitit resim sanatının doğrudan etkisiyle anlaşılabileceği sonucu çıkar. Yontunun Hellas'tan İonia'ya göçle birlikte gelmediği gerçeği çıkar.

Çünkü yontu sanatına yönelik olarak kurulan bu bağlantının zamanı tam da Hellas'ta Dor yıkımının Akha halkını iyi bir yaşam umuduyla Anadolu'ya kaçışa zorladığı zamandır. Bu nedenle bu tarihsel sığınma eylemi, çömleklerin izinde hep savlandığı gibi "MÖ 11. yüzyılda" gerçekleşmiş olamaz; Akha bey saraylarının yerle bir edildiği, halkın her şeyini yitirdiği MÖ 1200 tarihini hemen izleyen süreçte başlamış olmalıdır. Bu zaman diliminde Anadolu'nun Assur'a komşu coğrafyasında gözüken savaşçı "Muşki/Mita", yani "Phryg (Frig)/Midas" gerçeğiyle yaşadığı benzer olaylarla aynı yazgıyı paylaştığının anlaşılması ve Phryg başkenti Gordion'da "*Buckelkeramik*" denen Balkanlara özgü el yapımı çanak-çömleğin Troia VIIb ile eşzamanda ortaya çıkması bu bağlamda belirleyicidir. Belli ki Hititlerin yıkılı-

şını, inandırmayan başka nedenlerde aramak yerine, Mısır kaynaklarında yazılı acımasız "Kuzey- ya da Deniz kavimlerinin istilasıyla" ilişkilendirmek akılcıdır. Doğaldır ki Hattuşa gibi bir "yaratıcı kaynağı" kurutan ve yaşamın bu başkentin Büyükkaya'sında ilkel koşullarda sürdürülmesine neden olan bir olay doğaldır ki Batı Anadolu halklarının yaşam biçimini de etkilemiş ve Ege'nin batısı gibi doğusunda da kültürel ve sanatsal çöküşü birlikte getirmiş olmalıdır. Ve sonuçta ortak denizin her iki yakasında birbirlerinden bağımsızca kendi parlak geçmişinin küllerinden yeniden doğmaya çalışan; sanat, saraydan halka inmediği için, ancak "ilkel bir köy kültürü" haliyle filiz verebilen özde benzer bir sürece girilmiştir. Bu, iki halkın kendi kökünden sürgün sürerek dirilişidir ki İonia'nın en erken yaratıları, bu nedenle, doğal ve gerçekçidir, eşzaman Dor yaratıları ise yapaydır; hemen ayırt edilebilmeleri şaşırtmaz. Çünkü bir yandan Apasaslı ya da Samoslu ustalar yüz uzuvlarını Anadolu/Hitit geleneğinde doğalıyla şekillendirme çabasındayken; Ege'nin batısında, Olympia'da, pişmiş toprak yontucukların yapay biçimleri de modellerini Minos/Myken yaratılarından alacaklardı.

Ephesos'tan tunç rahip heykelciği. Bu heykelciğin ABD'de özel bir koleksiyonda yer aldığı belirtilmektedir.

Samos'ta bulunan Protogeometrik Döneme ait bir pişmiş toprak yüz parçası ile tunç yontucuk arasındaki şaşırtıcı benzerlikler apaçık bir akrabalığın gereği olmalıdır. İkisinin de, kökeni Hitit olan, gerçekçi ve doğal resim geleneğinin ürünleri oldukları, yüz hatlarının biçimlendirilişinde, özellikle de yay benzeri kaşların verilişinde ve alın çukurluğunda öylesine bellidir ki; aralarında gözlemlenen tüm bu özdeşlikler, sanki aynı usta elinin yaratıları denebilecek düzeyde çarpıcıdır.

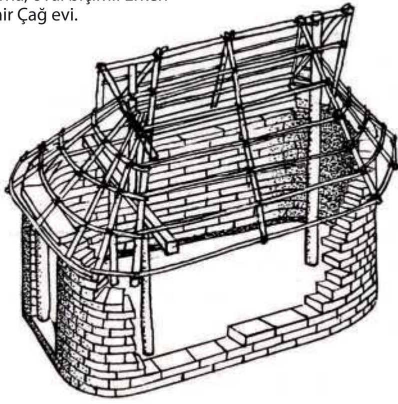
Samos yaratısı bir pişmiş toprak tanrıça yontucuğunun 24 cm boyundaki üst gövdesi bu bağlamda belirleyicidir. İnanması zor olsa da, "Erken Geometrik II" gibi MÖ 9. yüzyıl ortaları biçem evresinin bir ürünü olarak burada "omurganın, uzuvlar ve gövde ekseniyle ilk kez belirmeye başlaması ve akıcı geçişlerin biçimlendirdiği kabartılı-organik yapı", İonialı ustanın doğallık ve gerçekçilikte zaman biçemini geniş ara ileri bir boyuta taşımışlığını tanıtlar. Hattuşa Kapı Tanrısı ile sanat tarihinde ilk kez hareketi ve üç boyutu tanıyan heykel sanatı, gerçekçi ve doğal betimlemenin İonia'ya nereden kök sürdüğünü de gösterir. Yukarı kalkık kollarıyla da Anadolu Ana Tanrıçası geleneğinden gelen Samos "Hera'sı" bunu örnekler.

Mimaride de Tunç Çağı Anadolu'sundan, göç sonrasının Demir Çağ İonia'sına aynı yapı biçimlerinde kesintisizce süren bir gelenek vardır. Ege'nin batısında ise bu kez Geç Hellas'tan Geometrik Dönem Dorlarına miras kalmıştır kendi ev ve tapınak biçimleri. Bu bağlamda oval planın Anadolu kökenine, Limantepe/Klazomenai evleriyle burada yeniden değinilmiş olsun; çünkü bu nedenle Smyrna'da MÖ 900 dolaylarına tarihlenen Ege Göçleri sonrasının "en eski Hellen yapısı" da bir oval evdir. "Hellen" değil yerlidir ki, yine E. Akurgal'ın saptamasıyla, yerleşimin "Geç Geometrik katmanında birçok örnekle" süreklilik gösterir. Bu bağlamda Miletos Athena Kutsal Alanı'nda "oval taş döşemenin Athena kültünün ana nüvesini oluşturduğundan kuşku duyulmaması" önemlidir, çünkü bununla Ege Göçleri sonrasında İonia'da konutlar gibi tapınakların da, *megaron*un yanı sıra, oval geleneği izledikleri belgelenmiş olmaktadır. Ege'nin batısındaki büyük kült yapıları ise ilk evrelerinde Hellas Dönemi geleneğini sürdürerek, arka duvarı mihrap gibi bükülü "apsidal" evler biçiminde yapılmışlardır. H. Drerup'un çok önce öngördüğüdür bu ve anlamı, Hellas'tan İonia'ya göçle gelen Hellen sığınmacıların, yeni yurtlarına model olarak kendi yapı biçimlerini taşımamış oldukları; yerli geleneği kabullendikleridir. İlk Hitit tapınak-

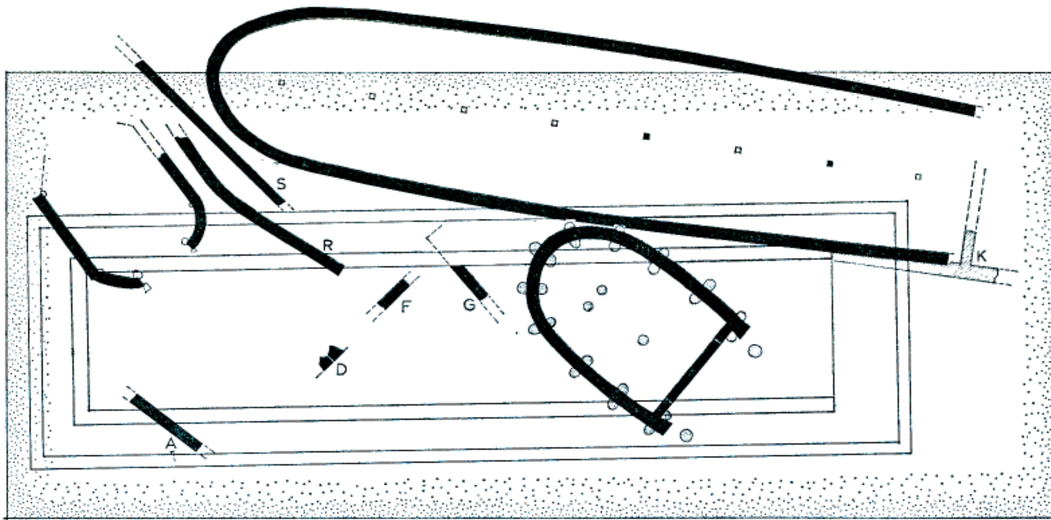
ları bağlamında belgelemeye çalıştığım gibi (Lykia III, 1996/97), *megaron* da Doğu Ege'de toprağa bağlı bir geleneğe sahiptir. Kült odaklı bu tanınmış yapı biçimi, Anadolu'da Erken Demir Çağa süren kesintisizliğini doğrudan Tunç Çağ öncüllerine borçludur: Troia'da başlayan, Hatti ve Hitit kült odalarında devam eden ve oradan Akha beylerinin ocaklı *megaron*larını yaratan bir süreçtir bu. Ve de başlangıçta mihraplı olan Hellas'ın Eretria ve Thermos tapınakları, İon etkisiyle ve ilk kez MÖ 7. yüzyılda sütunlu bir *megaron*a dönüşecektir. Yine de ona "Hellen Tapınağı" denecektir!

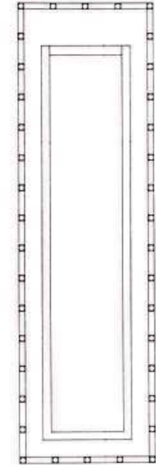
Korfmann kazılarının Troia VI ve VIIa katmanları çömlek araştırmalarıyla ortaya çıkan bulgu ve veriler, Göç Dönemi için çıkardığım özgün sonuçların geriye dönük bir sağlaması gibidir. Çünkü Troia ile kazanılan bilimsel çıkarımlar; o sürecin hemen ardından, MÖ 1200 sonrası, göçle girilen Erken Demir Çağı İonia'sına aynısıyla uyarlanabileceğinin de yolunu açmıştır. Çünkü bu yeni dönemin boyalı Hellen ürünleri de İonia'nın liman yerleşimlerinde ticaretle gelen mallar olarak sayıca çok azdır ve onların çok büyük bir orana varan yerli taklitleri ise, Troia'daki gibi, "halk beğendiği için" yerel çömlekçiler tarafından çokça üretilmişlerdir. Erken Demir Çağının oldukça sevilen tek renkli -sözde- "Aeol" Grisi malları da Tunç Çağı Hellas'ının "Minyas Grisi geleneğinde üretilmiş" olamazlar. Çünkü onlar; Orta Tunç'la birlikte -Minyas'tan bağımsızca- Anadolu'nun kuzeybatısında yaratılan ve artık "Anadolu Grisi" olarak tanımlanan yerli mallardır. Ve "Aeol" denilen de, o

Smyrna, oval biçimli Erken Demir Çağ evi.

Eretria, Apollon Tapınağı I. II Ege'nin Batı'sındaki büyük kült yapıları, ilk evrelerinde Hellas Dönemi geleneğini sürdürerek, arka duvarı mihrap gibi bükülü "apsidal" evler biçiminde yapılmış, MÖ 7. yüzyılda, İon etkisiyle, sütunlu megarona dönüşmüştür.

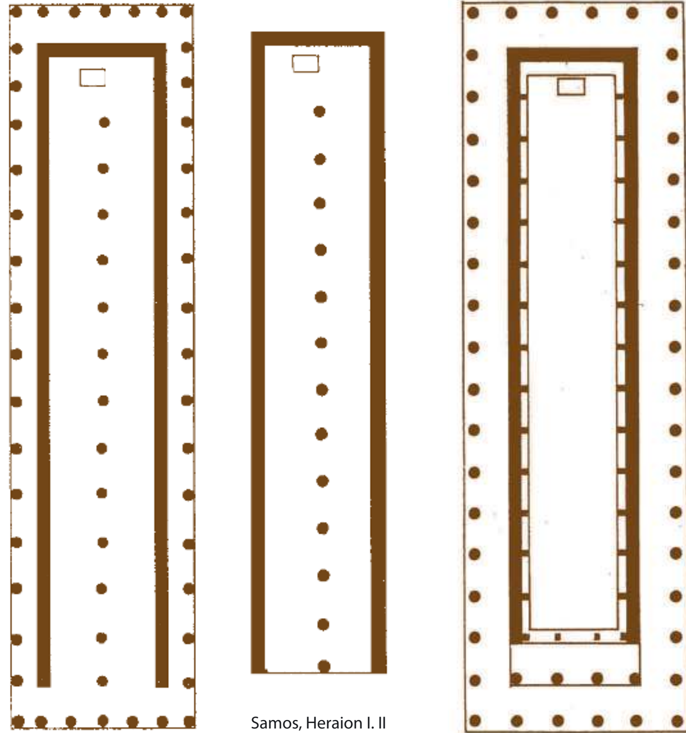

Samos'ta üretilmiş pişmiş toprak tanrıça heykelciğinin üst gövdesi. Samos Müzesi

geleneği Demir Çağa taşıyan yerli yapınlardır. Yerel çanak çömleğin boyalısı ve tek renklisi nasıl ki Troia ve Beşiktepe'de yabancı Myken malları olarak yalnızca bezemede değil, ayrıca kap biçimlerinde de ustalıkla taklit edilmişlerdir; İonia'ya yabancı Dor Geometrik mallarında da öyle olmalıdır.

Şimdilik az parçayla örneklenebilen hayvan bezemeli bir çömlek, Samos yaratısı bir ürün, İon boyalı çömlekçiliğini Phrygia (Frigya) ile ilişkilendiren bir kapıyı aralamıştır. Çünkü bunun MÖ 750 sonrası boyama biçemi, yönü Phrygia'dan İonia'ya olan apaçık bir etkiyi gözler önüne serer. Korunabilmiş olan yuvarlak hatlı ve gölge görüntülü at resmi ve de özellikle boş alanların iç içe küçük çemberlerle doldurulması ancak Phryg etkisinde anlaşılabilir, çünkü oradaki benzerleri tarih olarak erkendir ve sayıca çoktur. Zaten İonia'da, Geç Geometrik Dipylon çömlekleriyle başlayan ve giderek özgünleşen Hellas betili çömlek sanatından kopuşun temel nedenidir Phrygia. Çünkü geometrik bezekler yerini Attika'da ve Korinth'te MÖ 700 dolaylarında Protoattik ve Protokorinth evre ile artık konulu sahnelere bırakırken; İonialı çömlekçiler, MÖ 8. yüzyıl mallarında çömlek bedenini bir kilim güzelliğinde bezeyen geometrik süsleme geleneğini en mükemmeliyle sergileyecekler ve bu tarzı MÖ 7. yüzyıl boyunca vazgeçilemeyen bir bağlılıkla sürdürerek, konuların resimleştiği Batı biçeminden kökten farklı bir yol izleyeceklerdir. Ve bir de Hellas'ta benzeri olmayan, yine Anadolu'ya özgü olan "7. yüzyılın ikinci yarısında -sarmallar ve palmetlerin bitkisel örgelerle iç içe dokunduğu- bir tekdüzen hayvan frizi geliştirilir İon çömleklerinde; birdenbire ortaya çıkmaz bu; yüzyılın başlangıcıyla birlikte görülür, arası kesilmeden sürer". Bu kez de temel özellik olarak insan betisine yer verilmeyişi kuralı tek başına, Akurgal'ın da gördüğü, "Attika etkisini" yadsımaya yetecektir.

Tüm bunlardan anlaşılan; İon çömleklerinin gelişimlerini başlangıçta, güçlü Euboia-Attika pazarıyla ülkeye giren ve beğenilen bir Geometrik çömlek sanatına borçlu olduklarıdır; sonrasında da Phryg etkisiyle ve kendi yaratıcı gücüyle Hellas'tan koptuğu ve Anadolu'ya özgü bir yola girildiğidir. Daha ilk Protogeometrik zamanlarda bile taklit yapımların özgün yabancı modellerinden ayırt edilebilmesi gerçeği de gösteriyor ki bundan göçle gelenlerin "çömlekleriyle geldikleri" anlamı çıkarılamaz. Hellen malı çanak-çömleğin çok bol oranda varlığına karşın, yine de salt "ticaret istasyonu" olarak kalan Al Mina örneği, İonia bağlamında yön verici, belirleyici önemdedir. Çünkü Orontes ağzındaki bu liman kentinin kültürel ve sanatsal bağlamda öne çıkan yerliliği, benzer dokudaki İon liman yerleşimlerine uyarlandığında; temelde farklı bir kentsel oluşumdan söz edilemeyeceği, yani orası "ticaret üssü" iken buradakilerin -salt

Samos, Heraion I. II

	Fenike Alfabesi	Grek Alfabesi	Grek Alfabesindeki Harflerin Okunuşu		İon Alfabesi
1	𐤀	𐤀	Alpha		A
2	𐤁	𐤁	Beta		B
3	𐤂	𐤂	Gamma		Γ
4	𐤃	𐤃	Delta		Δ
5	𐤄	𐤄	E(psilon)		E
6	𐤅 𐤅	𐤅	Wau (Digamma)		—
7	𐤆	𐤆	Zeta		I
8	𐤇	𐤇	Heta	Eta	H
9	𐤈	𐤈	Theta		⊕
10	𐤉	𐤉	Iota		I
11	𐤊 𐤊	𐤊	Kappa		K
12	𐤋	𐤋	Lambda		Λ
13	𐤌	𐤌	My		M
14	𐤍	𐤍	Ny		N
15	𐤎	𐤎	?	Xi	Ξ
16	𐤏	𐤏	O(mikron)		O
17	𐤐	𐤐	Pi		Γ
18	𐤑	Ϻ	San		—
19	𐤒	𐤒	Qoppa		—
20	𐤓	𐤓	Rho		P
21	𐤔	Σ	Sigma		Σ
22	𐤕	𐤕	Tau		T
23	—	Υ	Y(psilon)		Y
24	—	—	—	Phi	Φ
25	—	—	—	Chi	X
26	—	—	—	Psi	Ψ
27	—	—	—	Ō(mega)	Ω

Fenike, Grek ve İon alfabeleri.

yazı gerekçesiyle- “Hellen kolonisi” olamayacağı gerçeği, apaçık görülecektir.

Çünkü sanattan öte, kültürel anlamda gelenekleri, inançları ve yaşam biçimlerini de içeren otuz yıllık tüm araştırmalarımda ulaştığım sonuç, Hellas’tan kalkan Ege Göçleri’nin kesinlikle Anadolu’da koloniler kurma amaçlı olmadığına götürmüştür; çünkü “koloni toprağında” bir “kültür göçünün” izi sürülememiştir. Bu izi, günlük yaşamın içinde de sürebilmek mümkün gözükmez. J. Cobet’e göre, İonların Atinalılığı için hep öne sürülen “benzer soyadları, ortak takvim ve bayramlar, iki yönden de gelmiş olabilir ve hatta etkinin İonia’dan Atina’ya doğru olması daha olasıdır”. Ve ayrıca “İonların Atinalılar ile olan akrabalık bağı, soy ortaklığından daha çok, aralarındaki ilişkilerin sıkılığında aranmalıdır”. Soydaşlığın kaynağı “Herodotos’un İon kolonizasyonu hakkında söyledikleri üzerine” A. M. Greaves’in de kuşkuları vardır.

“Homeros’un *İlias (İlyada)’*ında Karialılar Troia bağlaşığı halklar arasında görülür ve ozan onları Miletos, Mykale ve yörenin diğer yerleşimlerinde “barbar dili” konuşan halklardan sayar. Homeros’tan sonra Herodotos da Miletos, Myus ve Priene’yi Karia’ya yerleştirir ve onların ortak bir dil konuştuklarını kaydeder; bu dil olasılıkla Karcadır”; her durumda “Hellence” değildir ve Luviceye akraba kendi anadilidir. G.E. Bean’den alıntılanan bu kayıt; Hipponaks’ın Anadolu ağırlıklı yazı dilinden anlaşıldığı ve Metropolis mührüyle de belgelendiği üzere, İonialıların da -komşu Lydia ve Karia halkları gibi- Luvi soylu olduklarını da düşündürür. Çünkü “II. Nebukadnezar (MÖ 605-562) vesikalarında ‘İon’ olarak tanımlanan kişi adları Hellence değil Luvicedir”. Göçlerden yüzlerce yıl sonra, “cedlerinin Neleus kenti Pylos’tan geldiğini” yazan Kolophonlu Mimnermos ve babası Ligyrtyades’in bile ismen olası yerliliği; Thales’in babası Heksamyes’in, Miletoslu Hekataios ve Samoslu Cheramyes’in -tıpkı Herodotos’un babası Lykses ve amcası Panyasis gibi- Karca adlar taşıması ve de “Eski Smyrna’da Karca yazılmış graffitilerin bulunması” akrabalık bağlarını pekiştirir. İon ve Luvi halklarının ortaklığı, yukarıda gördük ki, Anadolu’nun güney ve batı kıyılarını işaret eden yerleşimlerinde de vardır. Ve Kom el-Hetan G_N bloğunda *“Büyük* İonia*”* ile *“Luvia”*nın yanyanalığı belki bundandır. İon anayurdunun Anadolu olduğunu 1855 yılında E. Curtius yazmış; yine de halkını “Doğu Hellen” olarak nitelemeden edememiştir.

Ve Gordion tahrip katmanının yenilerde 100 yıl öne çekilen tarihi; bir yandan Phryg yazısının en geç MÖ 9. yüzyıl son çeyreğinde kullanımda olduğuna tanıklık ederken, aynı zamanda okur-yazarlığın İonia'da Hellas'tan önce başladığı gibi tarihsel sonuçları olan bir başka beklenmedik önceliğin de yolunu açmıştır. Bu önemlidir, çünkü R. Gusmani'nin saptamasıyla, Phryg ve İon alfabeleri "kuşkusuz birbirinden ayrılamazlar; bu, aralarında ortak bir köken, olasılıkla da bağımlılık ilişkisi koşuluyla anlaşılabilir". J. Nolle'ye göre de, "ünlülere birer işaret vererek insanlık tarihinin ilk eksiksiz yazısını, bizim alfabemizi" oluşturanlardı İonlar. İon alfabesi, "Hellen dili için öylesine uygundu ki ortaya çıkışından 300 yıl sonra Hellence konuşulan bütün bölgelere yerleşti ve bugüne dek kullanımda kaldı".

Unutulmamalıdır ki aynı zaman diliminde çok halklara yurt olan Anadolu tüm tarihi boyunca, bugün bile, bir resmi yazıya ve yazı diline karşın, çok dilli bir kültür toprağı olmuştur. Bu nedenle Antik dönemde Phryg dilinin hiçbir zaman unutulmadığı da; yüzlerce yıl -yazılı- suskunluğun ardından Roma Dönemi Polybotos'unda Hellen alfabesiyle yazılan çiftdilli mezar yazıtlarında ortaya çıkmasıyla anlaşılabilmiştir. Anadolu'nun kıyı bölgelerinde de -ticaretle bağlantılı olarak- başlayan bir süreç içerisinde Hellence konuşan halkların da olması doğaldır. Özellikle liman kentlerinde Hellence, şimdilerin İngilizcesi gibi, yazın ve ticaret diliydi; konuşulan toprakların "mutlaka sömürge olması" da gerekmezdi. Kurmayı hedeflediği deniz imparatorluğu üzerinde savaşsız sömürü düzeni için Atina'yı örnek alan Britanya da, sömürgelerinde yerli dillerin konuşulmasını engelleyememiş; aynı dilin konuşulduğu anayurt toprağında bile İskoç'un, Gal'in ve İrlandalı'nın kimliğini unutturamamıştı. İonia'da yaşayan halk da, yalnızca, orada Hellence yazılıyor ve -belli ki anadil yanında- Hellence de konuşuluyor diye, "Doğu Hellen" olamazdı. Çünkü günümüzde ikinci dil İngilizce ile "küreselleşen", ancak "İngilizleşmeyen" ülkelerden de biliniyor ki, bir toplumu halk yapan öncelikle düşünce, duygu ve hareket birliğidir. Herodotos'un Leleg başkenti Pedasa bağlamında aktardığı (I, 175; VIII, 104) "Sakallı Athena"nın, Miletos'ta gün yüzüne çıkan "erkek" İştar kökenli ve Hellenlere yabancı erken 7. yüzyıl resmi, halkının Doğulu gibi düşündüğüne yeni bir kanıttır. Tanrıça'nın, Luviceye en yakın

Klazomenai, Geç 7. yüzyıl İon çömleği.

Smyrna, MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısı. Geç Geometrik İon çömleği. İzmir Arkeoloji Müzesi

Altta: Attik, 7. yüzyılın ikinci çeyreği. Hellen çömleği. Metropolitan Sanat Müzesi, New York.

Sağ altta: Attik, MÖ 10. yüzyıl. Protogeometrik Hellen çömleği.

akraba dilde, Lykçede, "Maliya" olan adının kökeni de Hattilere dek iner.

İnanç bağlamında da yerlidir İonlar. C. Bosch'un deyişiyle, "Anadolu Büyük Anası, Hellen kültürünün yaratılmasında öne çıkacak boyutta pay sahibidir. Çünkü Olympos'un asıl tanrıçaları Hera, Demeter, Aphrodite, Athena, Artemis; sonraki mertebede olanlar, Leto, Hekate; tümü, Anadolu'nun Hellen öncesi kültür katmanının yaratılarıdır ve her biri Büyük Ana'nın farklılaşan görünüş biçimleridir". Hal böyle olunca ve onların kutsal alanları ve tapınakları da aynı yerli kökten sürgün sürmüş ise eğer, dinsel etkinliklerin de yerli özellikler içermesi beklenir. Troia VIIa evresinde temellenen "Batı Kutsal Alanı" bu yönde çarpıcı bir örnek sunmaktadır; çünkü bu Geç Tunç Çağı yapısında yalnızca yapı tipi olarak *megaron* değil, kültün kendisi de Demir Çağı-

Sipylos, Dağ Ana Kubaba.

koruduğu bellidir". Pausanias da (V, 13;VII, 2. 6), "birinci binyıla geçişte göçle gelen İonların, başka yerlerde olduğu gibi, Didyma'da da hazır buldukları eski bir kült yerini -yani Apollon Bilicilik Ocağı'nı- kullanmayı sürdürdüklerini" kaydeder.

Demir Çağına inançla kesintisiz geçişi şimdi de Kargamış Kubabası'nın "karanlık yüzyıllar" içinden sıyrılarak Erken Demir Çağ sürecinde Batı Anadolu'ya sürdüğü düşünsel sürgünle perçinlemek isterim. Bilinir ki "Sipylos'ta oturan" görkemli kabartma resim, Hitit Dağ Anası'nı betimler ve o, M. J. Vermaseren tarafından "Kybele'den kalan güçlü bir kalıt" olarak tanımlanır. Pausanias'a göre de (III 22,4), "Hellenler için en eski Kybele resmidir" Sipylos Tanrıçası; özgün adıyla Kubaba. Phrygler de onu Ana Tanrıça bilmiş, sözcük anlamıyla ona "*matar kubileya*/Dağ Ana" demiştir. Dağın ve dağ tanrılığın simgesi olan, Çatalhöyük Anası'nın kendisi olan boğa, Phrygia'da onun "evi" olan kaya kült anıtlarının ve dikmetaşların alınlık tepelerinde yalınlaştırılmış haliyle, yani boynuzlarıyla, vardır. Çünkü Hattilerden gelenek süren kadim Anadolu inancına göre; kültün başındaki Taru da, hem boğa ve hem de Göklerin Fırtına Tanrısı'dır; dağ, Göktanrı'nın ve -Ana Tanrıça olarak değişik adlarda çağrılan- eşinin tahtıdır. Boğa resmi ise, karı-koca dağ tanrılığının kişileştirilmiş şeklidir ki dağ da (*tauros*/toroslar), boğa da (*minotauros*/minos boğası) taru kökünde birleşir.

Pausanias'a göre de (III 22,4), "Hellenler için en eski Kybele resmidir" Sipylos Tanrıçası; özgün adıyla Kubaba. Phrygler de onu Ana Tanrıça bilmiş, sözcük anlamıyla ona "matar kubileya/Dağ Ana" demiştir.

na -sözde- "Karanlık Devir" üzerinden hiç kesintisiz gelenek sürer. Apasas'ta bir "Artemision" denek çukurunun Geç Tunç Çağı katmanından gün yüzüne çıkan boğa putu ve çift ağızlı balta, bilinir ki Hitit Baba Tanrısı'nın ve o etkide Girit Ana Tanrıçası'nın simgeleridir; onun Dağ Ana vasfını açığa vurur. Luvi kökenli Lydce'de "balta" demektir *labrus*; Knossos Sarayı'na ad olan "*labyrinthos*" da "çift ağızlı balta evi", ya da "Boğa Tanrı'nın evi" demektir. Çünkü bunlar sonraları, göğsünde asılı boğa hayaları ve bileklerinden sarkan düğümlü iplerle Artemis Ephesia ile benzeşen Karia'nın Dağ Egemeni Zeus Labrandeus'un özgün kült resminin de simgeleri olacaktır. Gelecekte Artemis'e adanacak olan kutsal mekândan gelme bu çok özel tanrısal buluntular, yalnızca Çatalhöyük ve Beycesultan kült odalarından kök süren ve oradan Girit'e geçen kadim bir yerli Anadolu tapınım biçiminin Erken Demir Çağ içine gelenek sürdüğünün kanıtları olarak yorumlanabilir. Samos'un yine çok saygın Heraion'unda da, Ephesos'ta olduğu gibi, "eski kültün varlığını, göç zamanlarının getirdiği felaketlerden sıyrılarak

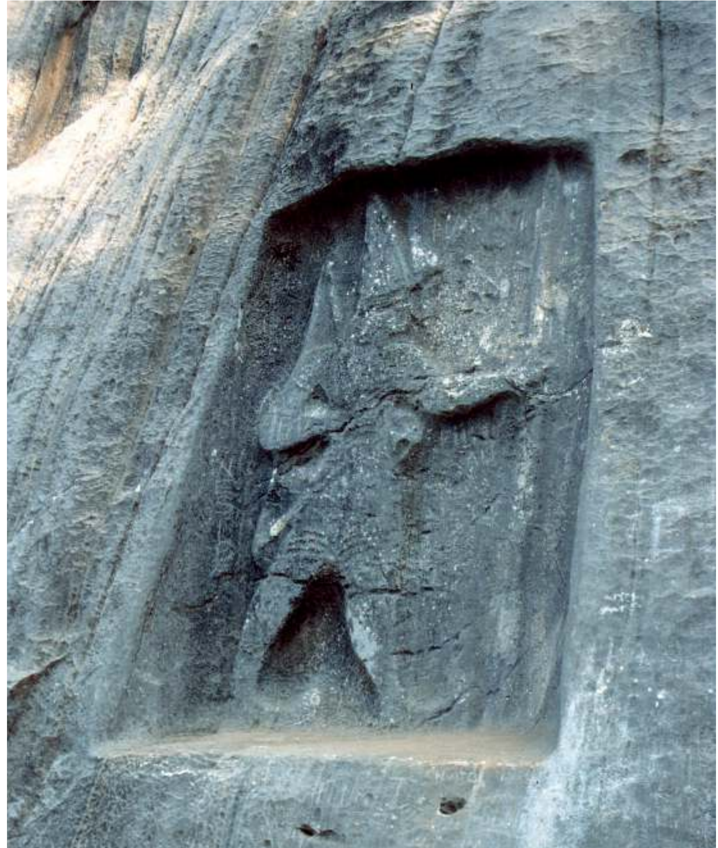
Bir "Anadolu Bacısı" olarak Ana Tanrıça'dan "doğma" Ephesos Sahibesi'nin özünde de başlangıçtan beri dağ vardır; kökü, yukarıda gördük ki kent, Arzava/Mira ülkesinde Luvi halklarının Apasas'ı olduğu zamana dek iner. Bununla Çatalhöyük Ana Tanrıçası'nın boğayla simgelenen Dağ Ana özü Artemis Ephesia'ya aktarılmış olur. Tanrıçanın bu vasfı, hiçbir başka tanrısal resimde, onun kült yontusunda olduğundan daha bir açıklıkla dışa vurmamıştır. Onda boğa, göğsüne asılı hayalarda soyutlaşır. Ve oradan Karia'nın Gerga Ana Tanrıçası'na geçer. Phryg Kybelesi ya da Lydia Kybebesi, adlarıyla MÖ 2. binyılın Kargamış Kubaba'sından uyarlanmış olmalıdır ve Artemis Ephesia'nın Kubaba/Kybele ile özdeşliğinden de kuşku duyulma-

malıdır. Özde birbirleriyle aynı oldukları içindir ki bu iki tanrıçanın resimleri de ortak simgeler taşır; aslan/panter, boğa, yırtıcı kuş ya da iğ Kybele'yi Artemis ile birleştirir. Kubaba belli ki Hitit Büyük İmparatorluk Döneminde Seha Irmak ve Mira ülkeleri olarak bilinen ve Demir Çağında adı Maionia/Lydia ve İonia olan aynı topraklarda inancıyla birlikte sürgün süren yerli halkın düşüncesinde Kybebe/Kybele ya da Artimu/Artemis'e uyarlanan adlarıyla hep vardı. R. Lebrun'a göre, Luvice "Artami" adıyla vardı. Görülüyor ki Smyrnalı Homeros'un İlias'ı ve Kyme'li Hesiodos'un Theogonia'sı ile yaratılan Hellen *pantheon*unun tanrı ve tanrıçalarında farklılaşan genelde isim ve ardından şekil olmuştur: Orontes'in denize ulaştığı yerden yükselen Hazzi Dağı Baal'den Teşup'a sahip değiştirmiş; yörenin değişen egemenleriyle birlikte sonra Zeus'un ve nihayet Jüppiter'in "otağı" olmuştur. Hellence yazıtlarda adı "Zeus" olarak okunsa da, kült resmi Artemis Ephesia ile özdeşleşen ve de Tarhunzas geleneğinde çift ağızlı balta taşıyan bir Zeus yoktur Hellen inancında. Pergamon'daki gibi "kutsal kaya"nın üzerine oturan Anadolu kökenli bir sunağı da yoktur Zeus'un Hellas'ta. Kökü İvriz'de "üzüm bağının Tarhunzası"na inen ve Sardes'te "Bakiva" ile eşitlenen Dionysos'un "Lydialılığı"na ayrıca Euripides tanıklık eder. Ve Hititli Apaliunas Apollon'a dönüşmüş, kimliğini verircesine Homeros ona "Lykegenes/Lykia soylu" demiştir. Anadolu Ana Tanrıçası'ndan doğan "bacılar", Ephesos'ta Artemis, Samos'ta Hera, Aphrodisias'ta Aphhrodite ve Pergamon'da Athena Nikephoros, Zeus Karios'la birlikte, Hellen tapınaklarında olmayan ve birbirlerine eşçesine benzeyen soyut kült yontularıyla girerler Roma Çağına. Ana Tanrıça geleneğinde, Kybele gibi, kayalarda "oturan" Demeter, Lydçe "kız" anlamındaki "*kore*"nin yeryüzüne çıkışını bile kaya yarıklarında, kaya kuyularında bekler.

J. Latacz'ın dediği, "Hitit Büyük Krallığı'nın çöküşü ardından da varlıklarını sürdüren" ve "Eski Hitit ya da Luvi kültürü ve dilini yaşatmaya devam eden" özerk prenslikler arasında kuşkusuz Mira da vardı. Çünkü Kaystros Vadisi'nde Anadolu geleneğinin Mira'nın Tunç Çağı halkından İonia'nın Erken Demir Çağı halkına kesintisiz olarak sürgün sürdüğü gerçeğini F. Starke da görmüştür. Ona göre "Hellenler 11./10. yüzyıllarda Aeol ve İon kıyı bölgelerine yerleştiklerinde politik ve toplumsal anlamda etkili olan bir Luvi çevresiyle karşılaşmışlardır". Göç, MÖ 12. yüzyılda başladığına göre, halkların karşılaşması da o zamanda başlamış olmalıdır. Konunun bir başka tanınmış bileni, K. Strobel, Batı Anadolu halklarının kültürel geleneklerde ve yaşam biçimlerinde sürekliliği temeline oturan Latacz ve Starke görüşlerini bir tarihsel taslak çerçevesinde ana hatlarıyla şöyle perçinler: "II. Şuppiluliuma döneminde Hitit Krallığı'ndan bölünmüş uydu devletlerde hukuki haklar en üst düzeyine ulaşmıştı. Büyük Kral unvanı, Kargamış ve Mira'daki krallara da hak görülmüştü… Keza Mira'dan Parhuitta da (ya da

Dağın ve dağ tanrılığın simgesi olan, Çatalhöyük Anası'nın kendisi olan boğa, Phrygia'da onun "evi" olan kaya kült anıtlarının ve dikmetaşların alınlık tepelerinde yalınlaştırılmış haliyle, yani boynuzlarıyla, vardır.

Kemalpaşa-Torbalı yolundaki Karabel Geçidi'nde Hitit kaya anıtı. Mira Büyük Kralı Tarkasnava.

Mashuitta), Şuppiluliuma zamanında kendisine verilen Büyük Kral onurunu taşıyanlardan oldu ve o, Mira Büyük Kralı ve Mira Kralı sanıyla Heraklidler Hanedanı'nın soyatası sayıldı… Hanedanın son kralı, Kandaules (Myrsilos), yani Murşili ile özdeş Myrsos'un oğlu, Lydia'da Gyges tarafından destek gördü. Krallığın başkenti, bilinmeyen bir zamanda Apasa/Ephesos'tan Seha Irmak Ülkesi'ndeki Sardes'e taşındı".

Yukarıda yazılanlardan çıkan bilimsel sonuç özetle şudur: İon sanat ve kültürünü yaratan ve onları Ege'nin Altın Çağı'na taşıyan -yazı şekli de dahil- hiçbir şey; Hellas'tan göçle birlikte getirilen yabancı sanat biçimleri ve yabancı kültürel miras değildir; Anadolu'nun yerli değerleridir. Akurgal'ın bilimsel doğrulara dayalı bir ısrarlı duruşla bilimin gündeminde tuttuğu gibi, İonlar özde Doğu/Anadolu düşüncesinin ürünü olarak yaratmışlardır insanlık tarihi için dönüm noktası sayılabilecek bir benzersiz uygarlığı. Çağımız Batı Uygarlığı'nın temelini bilim ve felsefe alanında da onlar atmışlardır. "Miletoslu doğa filozofları doğa olaylarını mitoloji içerikli dinsel inançlardan sıyrılarak özgür düşünce ve nesnel yöntemlerle araştıranlar ve böylece Mezopotamya ve Mısır'dan aldıkları ham bilgiyi bilime dönüştürenlerdir". Bilimin öncüleri arasında "insan her şeyin ölçüsüdür" sözüyle çağımıza yol gösteren bir Protagoras vardır; Atina'da dinsizlikle suçlanır ve bedelini sürgünle öder. "Doğayı biçimlendiren akıldır" diyen ve her oluşumu bu yolla sorgulayan Anaksagoras da benzer düşünceleriyle gençleri yanlış yollara yönelttiği için aynı süreçte, aynı yerde ve aynı suçlamayla yargılanacak; ölümden, para cezası ödeyerek ve de Atina'yı sürgünle terk ederek kurtulabilecektir. Zaman, 450-429 arası Perikles'le yaşanan Atina'nın Altın Çağı'dır. Atinalı, mitosların bağnazlığında düşünsel "karanlığı" yaşarken, "çok tanrıcılık" bile Kolophonlu Ksenophanes ile sorgulanacaktı İonia'da. Demokrasinin ilk adımları da Anadolu Ege'sinde atılacaktı. Akurgal'ın deyişiyle, "soylulara karşı orta sınıf halkla birlikte lyrik ozanların sert ve öfkeli dizeleri daha MÖ 7. yüzyılın ilk yarısında demokrasiye doğru bir yönelişin gerçekleşmesini sağlamışlardır" çünkü. MÖ 7. yüzyıl sonlarında Mytilene'de, halkın isteğiyle yönetime "şartlı" gelmeyi kabul eden bir Pittakos'un, aristokratların gücünü kırarak kenti "üç en büyük kötülükten; zorba iktidardan, parti kavgalarından ve savaştan kurtarması" sonrasında politikayı kendiliğinden bırakmasının bir başka örneği yoktur. "Anavatan Hellas'a da öncülük etmiştir bu başarılı demokrasi girişimi". Gerçekten de Hellas'ta ilk demokratik yönetime geçişi -Pittakos'tan hemen sonra, belli ki onun örnekliğinde- Solon Atina'da dener, fakat kızgın soyluları aşamaz. Ve bunlardan çıkarılan dersle ilk demokratik devlet MÖ 508'te Atina'da Kleisthenes ile kurulur. Tüm zamanlardaki yönetim biçimlerinin "en iyisi" anlamında Montesquieu "Yasaların Ruhu" başyapıtında neden, "eğer mükemmel bir konfederasyon cumhuriyet örneği vermem gerekirse Lykia Birliği'ni gösteririm" demiştir; "demokrasi" bağlamında da düşündürmelidir.

Artemis Eleuthera tasvirli Myra sikkesi.

Pergamon, Athena Nikephoros.

Pers Savaşları, kültür ve sanatta önderliğin Ege'nin Doğusu'ndan Batısı'na yön değiştirmesinde bir dönüm noktasıdır. Çünkü Perslere karşı Miletos kaybedince ve Atina kazanınca ve İonia yitirince özgürlüğünü; izleyen Klasik Çağda odak Atina'ya kaymıştır. Heykel biçim ve biçeminde yaratıcılar ve etkiyi verenler artık oradadır. Bu bağlamda özellikle önemsediğim, sanatta yüzeyden dışa vuran Atina etkisinin düşünceye işlemediğidir; bu nedenle de Anadolu halklarının "Hellenleştiği" savının, önyargılı "Hellen dostu" duygulardan öte bilimsel bir anlam taşımadığıdır. Felsefeyi Perikles Atina'sına

taşıyan akılcı İon düşünürlerinin orada dinsizlikle suçlanarak yargılanmaları, onların düşünce ve duygu birliği bağlamında "aynı halktan" olmadıkları içindir; ancak yazılmaz. Bu köktenci fark, Milet Okulu özgürlüğünde sorgulansa; ünlü Homeros bilgini J. Latacz'ın, "Yunanların 'anotol' sözcüğüyle "güneşin doğduğu yeri" yani Doğu'yu tanımladıklarını bilen özellikle biz eskiçağ bilimcileri "Avrupa kültürünün en güçlü köklerinin Anadolu'dan sürdüğü" gerçeğiyle artık dost olmalıyız. Çünkü gerçekte, *Avrupa'nın ana kenti Atina değil Milet'tir"*. Doğrusunda buluşulacak ve Atina'yı besleyen o kökün; günümüze, -şimdilik- MÖ 10. binyıldan başlayarak hep yaratan ve veren aynı bitek toprağın derinlerinden sürgün sürdüğü görülecektir.

"Toplayıcı ve avcı" gibi dağınık bir halkın becerisi olduğunu düşünemediğim, ancak yerleşik ve organize toplumlardan beklenebilecek bir aklın tasarımı mükemmelliğinde şekillenmiş ve resimlenmiş olan "insanlığın ilk tapınağı"nın yaratıcısı Anadolu Neolitiği'ni M. Özdoğan, "devrimlerin atası" biçiminde tanımlamış; "devletin kökeni"ni Kalkolitik Anadolu'da bulmuştur. "İlk bürokrasi, yani ilk devlet, temeli MÖ 3300 dolaylarına oturan ilk sarayla birlikte Arslantepe'de filizlendi. Daha önceleri yerleşik sistemin odağında tapınak vardı; Arslantepe'de saray ile tapınak, yani devlet ile din, ayrıldı. İlk laik düzenin Arslantepe'de başladığını söyleyebiliriz" çıkarımı da M. Frangipane'nindir. Çağdaş kavramların bu güçteki yaratıcılığında bir akıl, "Batı Uygarlığı'nın doğduğu yer: İonia" bağlamında da "mitos" odaklı "önyargıları parçalayarak" Anadolu gerçeğiyle yüzleşecek güçte olmalıdır.

Kaynakça: Buradaki görüşlerin ana kaynaklarına, ilgili konularda yazdığım 20 Almanca makalenin Türkçeye çevirisini içeren "Uygarlık Anadolu'da Doğdu" başlıklı kapsamlı kitabın dipnotlarında ulaşılabilir. Kitabın yakında çıkacak olan ikinci baskısına dört yeni makale daha eklenmiştir. Bunlar: "Anadolulu Demeter Üzerine"; "Anadolu Karşıtı Refleks Üzerine. Erken Demir Çağı Kaystros Vadisi'nde Luvi Varlığı"; "Klasiği İonia'da Hazırlayan Biçem ve Biçim Gelişiminin Anadolu-Hitit Kökeni Üzerine"; "Patara Kazılarının '25 Yılı' İçinde Hellas'tan Anadolu'ya Yön Değiştiren Lykia Uygarlığı" başlıklarını taşımaktadır. Resim Kaynakçası da aynı kitabın 405-408. yapraklarındadır.

Not: Umuyorum; Batı Uygarlığı'nın yaratıldığı bu çok özel topraklara sahiplikle ayrıcalıklı olan ülkemde de okunsun, bilinsin ve tartışılsın amacıyla ve eskiçağ biliminde bir ilk olarak, çevirilere verdiğim çok emek, kolaycılığa kaçılarak "Anadoluculuk" gibi bir önyargılı kavramın anlamsızlığında boşa savrulmasın. Gerçeklere ulaşma adına bilimin gerektirdiği ciddiyet içinde tartışılsın ki değer bulsun!

Samos Hera'sı.

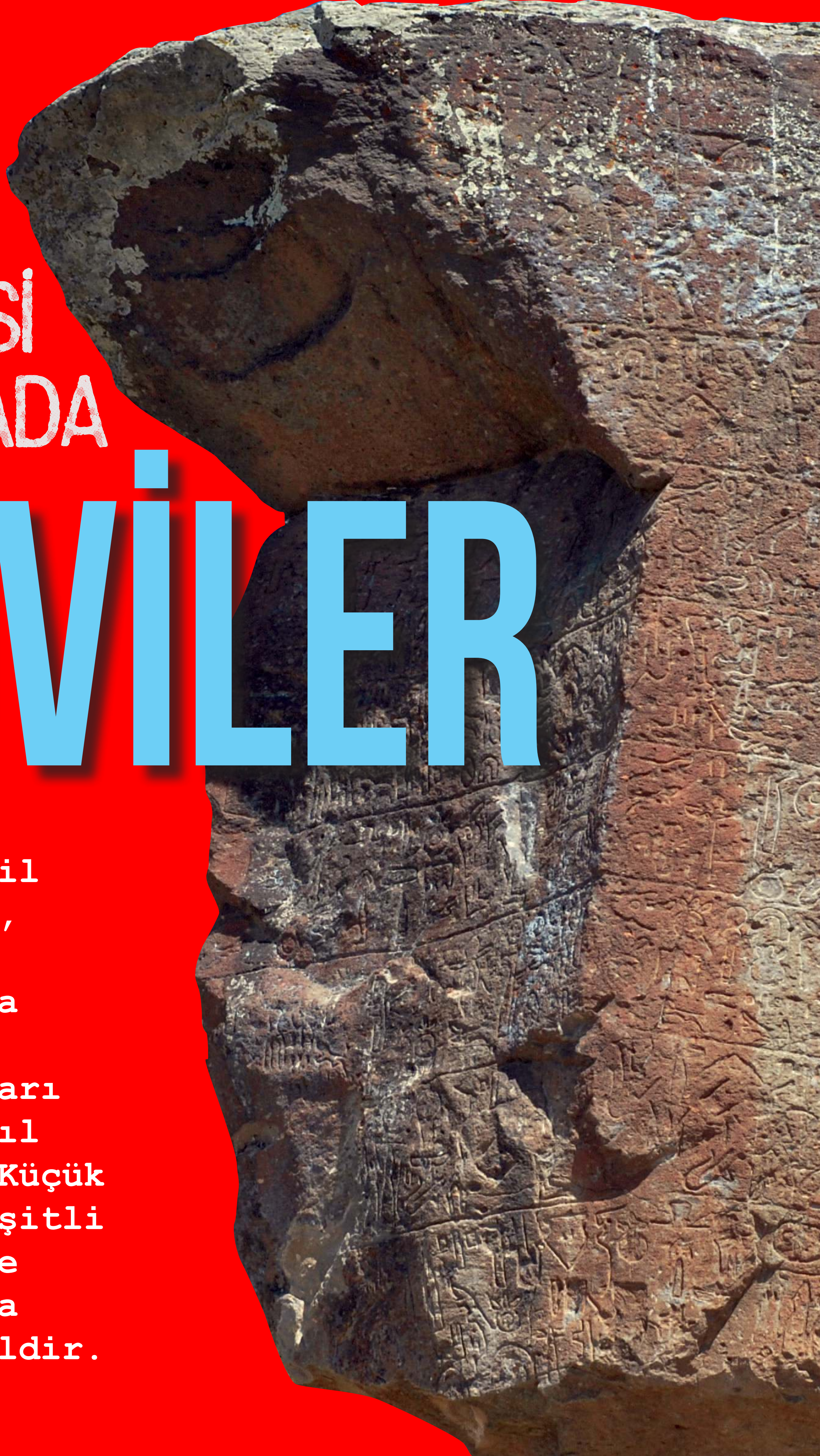
Karia Zeus'u.

Aphrodisias Aphrodite'si.

Ephesoslu Artemis betimli kabartma. Aykan Özener.

Siyasi Haritada

LUVİLER

Luvilerin konuştuğu dil olan Luvice, Hititçe ile yakın akraba olup, MÖ 2. binyıl sonları ile 1. binyıl başlarında Küçük Asya'nın çeşitli bölgelerinde konuşulmakta olan bir dildir.

Ilya YAKUBOVICH

Hurrice ismi Urhi-Teşup ile bilinen Hattuşa kralı III. Murşili'ye ait Anadolu hiyeroglif yazıtlı mühür baskısı.

Dil, Etnik Köken, İmparatorluk

Hititçe ile yakın akraba olan Luvice, MÖ 2. binyıl sonları ile 1. binyıl başlarında Küçük Asya'nın çeşitli bölgelerinde konuşulmakta olan bir dildir. Luvice konuşan topluluklar genellikle, Anadolu'nun Geç Tunç ve Erken Demir çağlarında iyi tanımlanmış bir role sahip, istikrarlı bir etnik grup olarak tanımlanmaktadır. Kimi akademisyenler bu tanımlamaya ek olarak Luvilerin yaşadığı bölgelerin, antik Anadolu'nun çok çeşitli etnik grupları ve halkları barındıran siyasi haritası üzerinde yer aldığını öne sürer. Yakın zamanda bazı akademik çevrelerde, Anadolu'nun batısında kısa ömürlü bir Luvi İmparatorluğu'nun var olduğuna dair çok daha çarpıcı bir iddia da popülerlik kazanmıştır. Luviler üzerine ortaya atılan bu varsayımların tümü deneysel niteliktedir ve mevcut tarihsel verilere dayanarak değerlendirilmelidirler. Bu değerlendirmeyi yapmadan önce ise dil, etnik köken ve devlet arasındaki karmaşık ilişkinin anlaşılmasına katkı sağlayacak bazı örnekler vererek başlamak istiyorum.

İlk olarak, ünlü bir şahsiyetin, İsa Mesih'in havarilerinden biri olan Pavlus'un yaşam öyküsü ile başlayalım. Güneydoğu Anadolu'daki Tarsus kentinde doğup büyümüş olan Pavlus, aslen yerel Yahudi cemaatine bağlıydı. Ana dili ise olasılıkla Grekçeydi. Hristiyanlığa geçişinin ardından Pavlus diğer Hristiyanlara şöyle seslenir: *"Artık ne Yahudi ne Grek, ne köle ne özgür, ne erkek ne dişi ayrımı var. Hepiniz Mesih İsa'da birsiniz."*. Akademik bir konuşma tarzı benimseyen Pavlus bu sözleriyle dini kimliğinin dilsel, sosyal veya etnik kimliklerinden üstün oluşuna dikkati çekmektedir. Pavlus aynı zamanda, amaçları ile örtüştüğü durumlarda, siyasi kimliğini ön plana çıkarmaktan da kaçınmaz. Dini faaliyetleri nedeniyle tutuklandığında, hemen orada yargılanmamak adına Roma vatandaşlığı üzerine yemin eden Pavlus, daha sonra Roma'ya gönderilmiş ve burada birkaç yıl daha Hristiyanlık vaazlarını sürdürmüştür. Bunun tamamıyla önceden tasarlanmış bir strateji olduğuna yönelik olası kuşkuları gidermek adına, Pavlus (Paul) isminin Latin kökenli olduğunu, Aziz Pavlus'un asıl adının Yahudi kökenli Saul olduğunu söylemekte fayda var.

Bireysel yaşam öykülerinde sıklıkla karşılaştığımız bu tür örneklerin benzerlerine siyasi tarihte de rastlarız. Devletler de kimliklerini değiştirebilirler. Örneğin, İtalya'nın kalbinden yayılan Roma Cumhuriyeti, başında Iuppiter'in (Jüpiter) bulunduğu kendine özgü bir *pantheon*a sahipti ve resmi dili Latinceydi. MS 4. yüzyıl başlarında Roma İmparatorluğu'nun başkentinin Roma'dan Konstantinopolis'e taşınmasının ardından, aynı yüzyıl içerisinde Hristiyanlık devlet dini haline gelmiştir. Latincenin resmi statüsü bir süre daha yürürlükte kalsa da MS 7. yüzyıl başlarında Roma İmparatorluğu'nun resmi dili İmparator Heraklius tarafından Grekçeye çevrilmiştir. Bununla birlikte, resmi siyasi görüş, Roma Devleti'nin MÖ 753 yılında Roma'da kurulduğunu ve varlığını MS 1204 yılına dek kesintisiz olarak sürdürdüğünü söyler. Dolayısıyla, bu devleti Latin İmparatorluğu adıyla anmak kuşkusuz hatalıdır, özellikle de bu adın IV. Haçlı Seferi sırasında MS 1204 yılında Konstantinopolis'i ele geçiren Katolik şövalyeler tarafından kurulan ardıl devletin adı olduğu düşünüldüğünde.

Daha sık karşılaşılan bir diğer durum ise, belirli bir bölgedeki etnik-siyasal bölümlenmeye karşın bir dilin (veya karşılıklı olarak anlaşılabilir lehçelerin bir bütününün) devamlılık göstermesidir. Buna verilebilecek en iyi örnek, vatandaşlarının baskın dini kimliklerini temel alarak kendilerini devlet olarak tanımlayan Bosna, Hırvatistan ve Sırbistan örneğidir. Bunlar arasından Sırbistan ve Hırvatistan örneğine baktığımızda, bu durumun Orta Çağa kadar dayandığını görmekteyiz. İki ülke arasında farklı yazı biçimlerinin kullanımı ile (Sırbistan'da

MÖ 14. yüzyılda Hattuşa Krallığı ve komşuları.

Luvice konuşan topluluklar genellikle, Anadolu'nun Geç Tunç ve Erken Demir çağlarında iyi tanımlanmış bir role sahip, istikrarlı bir etnik grup olarak tanımlanır.

Kiril alfabesi, Hırvatistan'da ilk olarak Glagolitik alfabe, daha sonra ise Latin alfabesi) siyasi sınırların yanı sıra Ortodoks Sırplar ve Katolik Hırvatlar arasındaki etnik ayrımlar daha da güçlendiriliyordu. Bununla birlikte, Bosna, Hırvatistan ve Sırbistan'da konuşulan dillerin gramer yapıları incelendiğinde, dillerin bu parçalanmadan büyük ölçüde etkilenmedikleri görülür. Bugünlerde ise, bu durumun değişmeye başladığını; Hırvatistan'ın, resmi dil politikası olarak Balkan dilleri yerine Orta Avrupa dilleri ile olan tipolojik benzerlikleri gözler önüne seren lehçesel yapıları tercih etmeye başladığını görmekteyiz. Dilin bu şekilde düzenlenmesinin ardındaki temel itici güç artık dini kimlik olmaktan çıkarak, modern Hırvatistan'ın siyasi anlamda Avrupa'ya olan bağlılığı haline gelmiştir.

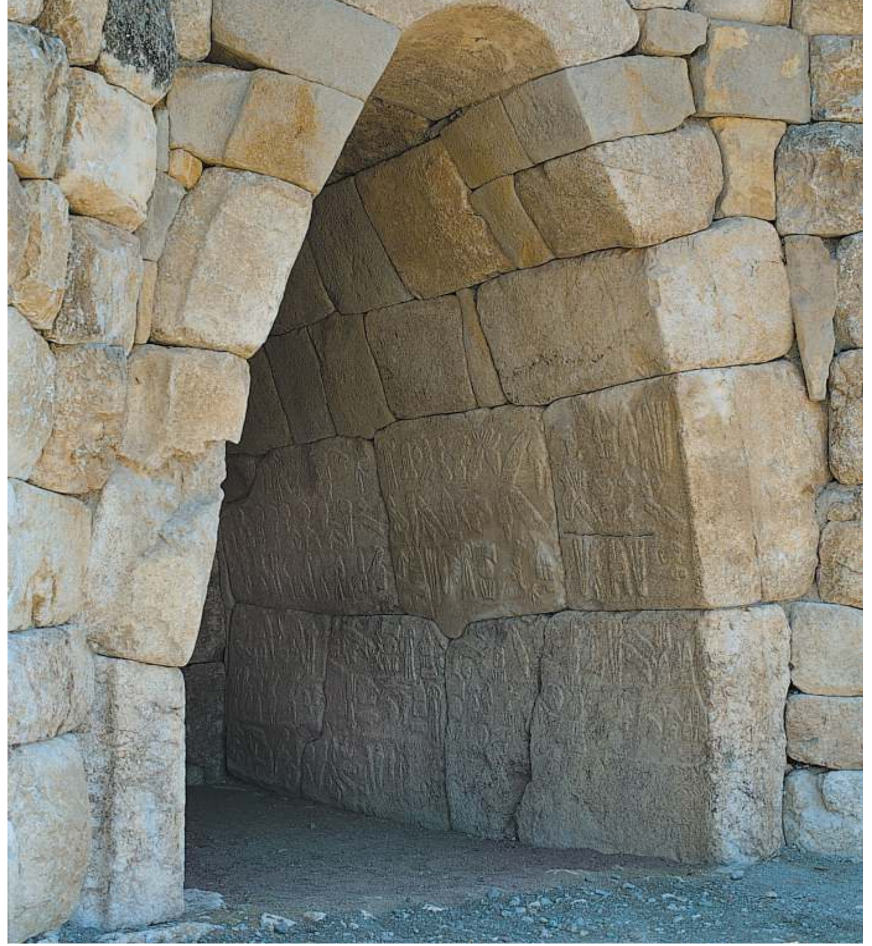
Farklı siyasi, dini ve dilsel kimliklerin bir araya gelerek ortak kümeler oluşturduğu ve böylelikle etnik köken sorununun ortadan kalktığı benzer birçok örnek sayabiliriz. İki bin yıldan uzun bir süre önce, her iki tarafı çöllerle çevrili Nil Vadisi'nde

Hattuşa'nın 1,5 km kuzeydoğusundaki MÖ 13. yüzyıla tarihlenen Yazılıkaya Açıkhava Tapınağı'nda Hattuşa pantheonunda yer alan tanrı kabartmalarının yanında, tanrıların Anadolu hiyeroglif yazısı ile yazılmış Hurrice adları yer alıyor.

konumlanan, dilsel anlamda homojen bir yapıya, ortak bir yazı sistemi ve resmi *pantheon*a sahip ve uzun bir süre boyunca iç siyasi sınırları bulunmayan antik Mısır'da durum tam da böyleydi. Tüm bu örnekler ışığında, Luvilerin bu bakımdan, Romalılar veya Sırp ve Hırvatların aksine, Mısırlılar gibi olduğunu düşünmemiz için bir olası sebep yok. Makalenin devamında elimizdeki sağlam verileri temel alarak Luvi etnik kökeni sorununu aydınlatmaya çalışacağım.

Hattuşa'da bulunan Luvi hiyeroglifi ile yazılmış Südburg yazıtı. Olasılıkla MÖ 14. yüzyıl ortaları.

Hattuşa Krallığı'nda Luviler

Modern yayınlarda Hattuşa Krallığı, genellikle Hitit Krallığı (veya Hitit İmparatorluğu) olarak geçmektedir. Bunun nedenini anlamak için Hititoloji tarihine bakmak gerekir. Tanımlayıcı bir şekilde anlatmak gerekirse; "Hitit Krallığı" teriminin kökeni birincil kaynaklardan gelmez. Çivi yazılı kaynaklarda yer aldığı haliyle ülkenin adı KUR ^{URU}*HATTI* yani "Hattuşa kenti Krallığı"dır. Bu adın, günümüzde Kayseri yakınlarında yer alan ve Assur kaynaklarında Kaneş olarak bilinen bir diğer kente işaret eden ve bu dili konuşanlar tarafından "Neşa dili" olarak adlandırılan Hititçe ile hiçbir ilişkisi yoktur.

Çoğu örnekte, geleneksel "Hitit Krallığı" terimini kullanmakta sakınca yoktur. Ancak bizim açımızdan bu terimi kullanmak Hattuşa Krallığı'nın en önemli özelliklerinden biri olan tek bir dil topluluğunun diğerlerine üstün gelmemesi durumunu göz ardı etmesi bakımından son derece yanıltıcı olacaktır. MÖ 15. yüzyılda Hattuşa Krallığı'nın büyük bir bölümü Luviya olarak adlandırılıyordu. Hitit Kanunları'nda da yer alan bu toponim (yer adı), "Luvi dilinde" anlamına gelen ve bazı Hitit metinlerinde görülen Luvi dilinde yazılmış büyülü sözlerden daha erken bir tarihte kullanılan *luwili* belirteci ile açıkça ilişkilidir. Burada Luviya ve *luwili* kelimelerinin her ikisinin de Hititçe terimler olduğunun altını çizmekte fayda

Prens Kuwalanamuwa'ya ait MÖ 13. yüzyıl tarihli, hiyeroglif yazıtlı Hanyeri Hitit Kaya Anıtı.

Modern yayınlarda Hattuşa Krallığı, genellikle Hitit Krallığı olarak geçse de çivi yazılı kaynaklarda yer aldığı haliyle ülkenin adı KUR URU*HATTI* yani "Hattuşa kenti Krallığı"dır.

var çünkü Luvilerin gerçekte kendi ülkelerini ve dillerini nasıl adlandırdıklarını bilmiyoruz.

Hitit Kanunları'na bakacak olursak, Luviya sakinlerinin Hattuşa sakinlerine kıyasla daha düşük seviyede bir yasal korumaya tabi olduklarını ancak yine de kanunlarla korunduklarını ve hatta Hattuşa sakinlerine kanuni hak talebinde bulunabildiklerini görürüz. Kanunların bir paragrafında, Luviya ülkesi ile birlikte, olasılıkla Pala dilini konuşan toplulukların yaşadığı bir bölge olan Pala ülkesinden de bahsedilir. Bu durum, Luviya ve Pala ülkelerinin her ikisinin de Hattuşa Krallığı bünyesinde etnik özerklik statüsüne sahip bölgeler olduğunun göstergesidir. Ancak Luviya'nın, Pala'ya kıyasla daha önemli bir statüye sahip olduğu, adının kanunlarda çok daha sık geçmesinden anlaşılmaktadır.

Luviya'nın yüksek statüsüne işaret eden bir diğer durum, MÖ 17.-15. yüzyıllarda hüküm sürmüş bazı Hattuşa krallarının Luvi kökenli adlara sahip olmasıdır (bu dönemdeki diğer kral adları Hatti kökenli olmakla birlikte, az sayıda Hitit/Neşa kökenli kral adı da mevcuttur). Hitit kaynaklarına göre, Luvi kökenli krali adlar edinen dört kralın (I. Labarna (varlığı tartışmalı), I. Hantili, I. Zidanta ve I. Muwatalli) dördünün de yönetime evlilik veya darbe yolu ile gelmiş olması son derece ilginçtir. Bu örnek aslında, "Luviyalıların" kendilerini Hattuşa aristokrasisine ne şekilde dahil ettiklerini anlamamıza olanak sağlayan bir durum olarak da yorumlanabilir. Luvilerin kendilerini bu şekilde Hitit toplumuna dahil etmiş olmaları, Hititçe konuşanların Luvileri dışlanmış bir topluluk olarak görmediklerine de işaret edebilir.

Luviya'nın sahip olduğu statüyü gösteren bir diğer kanıt ise Eski Hitit ritüellerinden gelmektedir. Bu ritüel metinlerde Hititçe, Luvice ve bazen de Palaca dillerinde büyülerin yer aldığı görülmektedir. İncelenen metinler mecazi olarak, Hattuşa Krallığı'nın ortak bir devlet kültü altında birleşen çok-etnik yapılı karakterinin altını çizmektedir. Bildiğim kadarıyla, antik Yakın Doğu coğrafyasında bu tür bir uygulamaya benzer örnek yoktur. Olaya çok da modernist bir bakış açısıyla yaklaşmadan, yazılı kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla, Hattuşa'yı yöneten liderlerin dünyanın etnik çeşitlilik anlamında ilk şampiyonları arasında olduğunu öne sürebiliriz.

MÖ 14.-13. yüzyıllara ait Hititçe metinlerde Luviya toponiminin görülmemesi, bu terimin Hattuşa Krallığı'nın var olduğu bu son iki yüzyıl süresince resmi olarak kullanılmadığı anlamına gelebilir. Öte yandan bu durum, Luvicenin bu dönemde tamamen yok olduğu anlamına gelmez. Aksine, elimizdeki veriler Luvicenin krallığın bir yanından diğer yanına daha da yayıldığını ve Hititçeden Luviceye doğru bir dil değişiminin yaşandığını göstermektedir. Bu senaryonun doğruluğuna kanıt oluşturan veriler arasında, Hitit resmi metinlerinde sıklıkla Luvice kelimelere rastlanması ve Anadolu hiyeroglif yazısı ile yazılmış kraliyet kararnamelerinde Luvicenin tek dil olarak kullanılması sayılmaktadır. Ayrıca, bu dönemde yaşamış Hattuşa aristokrasisine ait isimlerinin çoğunluğunda da Luvice etkilerin izlerine rastlanmaktadır.

Son Hitit kralı II. Şuppiluliuma'ya ait Luvi hiyeroglifli bir yazıt içeren Nişantaş Kaya Anıtı. MÖ 13. yüzyıl sonları ile 12. yüzyıl başları.

MÖ 13. yüzyılda Hattuşa Krallığı'nın en geniş sınırları.

Anadolu'daki Luvi varlığı Hattuşa Krallığı'nın ortaya çıkışından daha eskidir. MÖ 20.-18. yüzyıllarda Anadolu'da aktif olarak ticaret yapan Assurlu tüccarların ticari işlemlerine dair metinlerde Luvi kökenli kişi adları ve sözcükler yer alır.

Luviya teriminin bu döneme ait metinlerde yer almamasının bir diğer muhtemel sebebi, Luvicenin Hattuşa Krallığı'nın belirli bir bölgesi ile eşleştirilmesi durumunun ortadan kalkmış olması olabilir. Aziz Pavlus örneğini aklımıza getirecek olursak; artık ne Hititler ne de Luviler, yalnızca Hattuşalılar vardı. Hititçe ve Luvice arasındaki ayrım artık bölgesel değil işlevseldi. Luvice ana konuşma dili haline gelirken, Hititçe yüksek prestijli bir dil olarak Hattuşa'daki çivi yazısı ile yazma geleneği ile yakından ilişkili bir dil olmaya devam etti. MÖ 12. yüzyıl başlarında Hattuşa Krallığı'nın ve krallık ile ilişkili çivi yazısı geleneğinin çöküşünün ardından, Luvice konuşulmaya devam ettiyse de yapılan araştırmalarda bu dönemde Hitit dil topluluğuna dair izlere rastlanmamıştır.

Hititlerin dağılışından sonra kurulan Gurgum Krallığı bölgesinden gelen MÖ 9. yüzyıl sonlarına tarihlenen yazıtlı aslan heykeli. Aslan üzerindeki Luvice yazıt yerel bir kral olan Halparuntiya'nın soy bilgisini içerir. Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesi

Hattuşa Krallığı'nın Dışında Luviler

Anadolu'daki Luvi varlığı Hattuşa Krallığı'nın ortaya çıkışından daha eskidir. MÖ 20.-18. yüzyıllarda Anadolu'da aktif olarak ticaret yapan Assurlu tüccarların ticari işlemlerine dair metinlerde Luvi kökenli kişi adları ve sözcükler yer alır. Bu dönemde, Küçük Asya'nın orta kısmı, aralarından en önemlileri Neşa, Hattuşa ve Puruşanda olmak üzere çeşitli prensliklere ayrılmıştı. Neşa'nın ana dilinin Hititçe, Hattuşa'nın ise Hattice olduğunu varsaymak için birçok geçerli neden sayılır. Puruşanda'nın ise Luvice konuşulan bölgede, belki de daha sonraları Luviya olarak tanınacak bölgede yer aldığına dair iddialar ortaya atılmıştır. Bununla birlikte, Puruşanda'nın Luvice konuşanların yaşadığı bir bölge olduğuna dair varsayımlar, dışlama yöntemi ile ortaya atılmış olup, Puruşanda'nın kesin lokalizasyonunun yapılmamış olduğu da göz önünde bulundurulduğunda, bunun henüz doğrulanmamış bir varsayım olduğu belirtilmelidir.

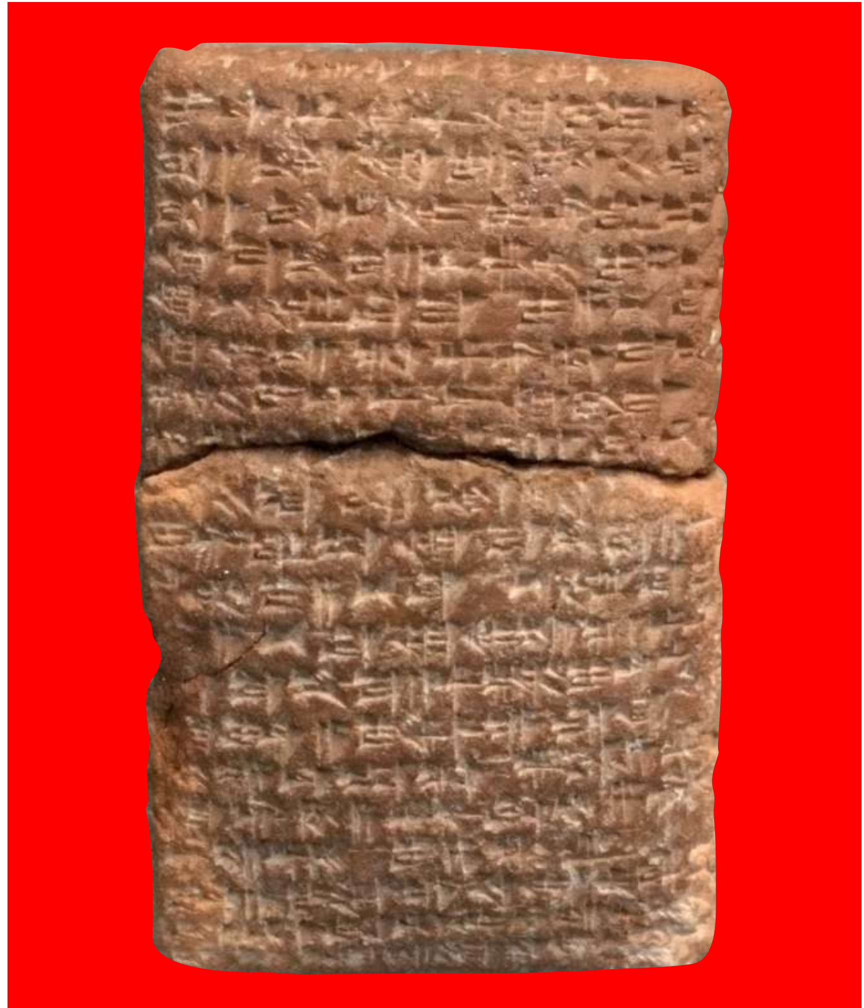
Güneydoğu Anadolu'da yer alan Kizzuwatna, dikkate değer bir Luvice konuşan nüfusa sahip bir devletti̇r. Kizzuwatnalılarla ilişkili büyü metinleri çoğunlukla Hititçe yazılmış olup, aralarından birçoğunda Luvice büyülü sözler yer almaktadır. Luvice sözlerin yanında Hititçe çevirileri olmayışının nedeni, büyülerin bu şekilde daha etkili olacağı şeklinde açıklanabilir. Hititçe ve Luvice konuşan toplulukların Kizzuwatna'da birbirine karşıt etnik gruplar olarak algılandığına dair hiçbir kanıt yoktur. Bu iki topluluğun her ikisinin de güneydoğu yönünde hareket eden Anadolu göçleri kapsamında geldiği düşünülebilir. Kişi adlarına bakacak olursak, Kizzuwatna'nın hem Hitit hem de Luvilerden miras birçok ismi barındırdığını görürüz. Kizzuwatna'nın bilinen ilk kralı İsputahsu Hititçe bir isme sahipken, babası Pariyawatri'nin ismi Luvi kökenli olduğu izlenimini vermektedir. Kısa bir bağımsızlık dönemi geçiren Kizzuwatna, MÖ 15. yüzyılda Hurri Mitanni Krallığı'nın boyunduruğu altına girmiş, yaklaşık bir yüzyıl sonra ise Hattuşa Krallığı'na dahil olmuştur.

Hattuşa kentinin MÖ 12. yüzyıl başlarında terk edilişinin ardından, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de (Karkemish, Gurgum, Kummuh, vs.) Suriye-Hitit Devletleri olarak da anılan Geç Hitit Devletleri ortaya çıkmıştır. Anadolu hiyeroglif yazısının kullanımı gibi Hattuşa kraliyet geleneklerine dönüş yapan bu devletleri Hattuşa-sonrası devletler olarak adlandırmak belki de daha doğru olacaktır. Bununla birlikte, bu devletlerin ana yazı dil Luviceydi. Ancak *luwili* terimini bizlere sunan Hititçe artık kullanımda olmadığından, bu dilin hala Luvice olarak adlandırılıp adlandırılmadığını bilmiyoruz. Kesin olarak bildiğimiz şey ise, bu devletlerin doğudaki komşularının, Assurlar ve Urartuların, onları, daha önceden Hattuşa Krallığı için kullanılan bir terim olan Hatti adıyla anıyor olmasıdır. Dilbilimsel açıdan doğru olmasına karşın, bu devletleri "Luvi devletleri" olarak adlandırmak, Doğu Roma/Bizans İmparatorluğu'na Yunan İmparatorluğu demek nasıl ki hatalıysa, kronolojik anlamda hatalı olacaktır. Luvicenin Hattuşa-sonrası devletler tarafından yazı dili olarak kullanımı MÖ 700 civarında ortadan kalksa da, bu devletlerin sonuncusu olan Kilikia, MÖ 4. yüzyıla kadar Akhamenid İmparatorluğu'nun vasalı olmaya devam etmiştir.

Geç Tunç Çağında, Anadolu'nun Ege kıyılarında konumlanan ve aralarında Arzawa, Mira, Seha Nehri Ülkesi ve Wilusa'nın yer aldığı bir diğer devlet grubu, ikincil kaynaklarda Luvilerden sıklıkla bahsetmeleri bakımından önemlidir. Bu devletlerden birçoğunun liderleri ve ileri gelenleri Luvice isimlere benzer isimlere sahiptir. Öte yandan, bugüne kadar bu prensliklerden bahseden hiçbir Luvice metne rastlanmamıştır. Bu bölge, daha sonraları Lydce ve Karca gibi genetik olarak Luvice ve Hititçe ile akraba olan dilleri konuşan toplulukların vatanı olduysa da bu toplulukların doğrudan onların soyundan geldiklerine dair herhangi bir veriye ulaşılmamıştır. Tam olarak özdeş olmamakla birlikte, benzer kişi adlarından yola çıkarak, Batı Anadolu'da konuşulan bazı lehçelerin Luvice ile benzer özellikler taşıyor olabileceği mantıklı bir önermedir. Ayrıca, bu kelimelerin Luvice olduklarına dair hiçbir kanıt ortaya çıkmamıştır.

Esas itibarıyla, Arzawalıların Luvi etnik kökenine sahip olduklarına dair ortaya atılan yaygın varsayımlar tek bir gerekçeye dayanmaktadır: Hitit Kanunları'nın, olasılıkla MÖ 14. yüzyıl tarihli geç bir kopyasında, kopyayı hazırlayan yazman, maddelerden birinde Luviya yerine Arzawa yazmış ancak metnin geri kalanında Luviya yer adını kullanmaya devam etmiştir. Bu dönemde Luviya teriminin artık kullanılmadığını, yazmanın ise olasılıkla, kendisine tanıdık gelen etnik-siyasi gerçekliklerden hareketle kendine göre bir yorumlama yaptığı düşünülebilir. Yazman belki de Luvice ile Arzawa elitlerine ait dilin benzerliklerine dayanarak bir tahmin yürütmüş, bunun başlangıç noktası olarak da Luviya yerine Arzawa yazmayı uygun görmüş olabilir. Bununla birlikte, Luviya kelimesini sistematik olarak Arzawa kelimesi ile değiştirmemiş olması, yazmanın büyük olasılıkla yaptığı bu varsayımdan

Kizzuwatna kralı Pilliya ile Alalah kralı İdrimi arasındaki bir antlaşmayı içeren Akadca çivi yazısı ile yazılmış tablet.

kendisinin de emin olmadığı şeklinde açıklanabilir. Luviya'nın Hattuşa Krallığı'nın bir parçası olduğu, Arzawa'nın ise MÖ 14. yüzyılda Hattuşa Krallığı'na boyun eğdiği tarihe kadar, onun sadık bir düşmanı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, yazmanın yaptığı bu eşleştirmenin teknik olarak yanlış olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Kimbilir, belki de Arzawalı bir devlet memurunun Luvi olarak adlandırılmasına vereceği tepki belki de bugünlerde ortalama bir Bosnalının Sırp olarak adlandırıldığında vereceği tepkiye benzer olabilir.

Ünlü İngiliz arkeolog Mellaart'ın bir iddiası da Girit'te bulunan Linear A yazısı ile yazılmış ve henüz deşifre edilememiş yazıtların Ege'deki Luvi varlığı ile ilişkili olabileceğidir.

Linear A ile yazılmış bir tablet örneği.

Tarihöncesi Luvi Göçleri?

Şimdiye dek Luvice konuşan toplulukları elimizdeki yazılı belgelere dayanarak inceledik. İngiliz arkeolog James Mellaart ise çalışmalarında Luvilere çok daha farklı bir perspektiften yaklaşır. Mellaart çalışmaları sonucunda, Küçük Asya'nın batısının büyük bölümüne yayılmış ancak aynı zamanda Yunanistan'daki Hellen-öncesi alt katman ile de bağdaştırılması gerektiğini düşündüğü bir tarihöncesi Luviler teorisini öne sürmüştür.

Mellaart'ın kariyerinin büyük bölümü Batı Anadolu'da yaptığı kazılara adanmıştır. İngiliz arkeoloğun en olağanüstü keşifleri arasında; 1954 yılında keşfettiği Geç Tunç Çağı yerleşimi Beycesultan ile 1961 yılında keşfettiği Neolitik yerleşimi Çatalhöyük yer alır. Bu keşiflerin önemine karşın Mellaart, 20. yüzyıl ortalarında sayısız arkeoloğun en büyük hayali olan, Hattuşa ile kıyaslanabilir büyüklükte bir devletin başkentini bulma şansına erişememiştir. Kazılarda ortaya çıkardığı buluntuların sayıca yetersiz olduğu gibi bir düşünceye kapılan Mellaart, 1965 yılında, iddialara göre İzmir'de genç bir kadın tarafından kendisine gösterilen, değerli objelerden oluşan bir koleksiyona ait çizimleri yayımlamıştır. Gerçek olup olmadığı hala kanıtlanamamış olan ve bugünlerde "Dorak Hazinesi" olarak anılan bu buluntular, geniş ölçüde Mellaart'ın hayal gücünün bir ürünü olarak yorumlanmıştır. Bu konuyla ilgili Mellaart'ı savunacak bir şey söylemek gerekirse, onun, bu sanal sahteciliğinden hiçbir kişisel fayda sağlamadığı söylenebilir. Aksine, olası kaçakçılık şüphelerine karşın Türk yetkililer tarafından sınırdışı edilmiştir.

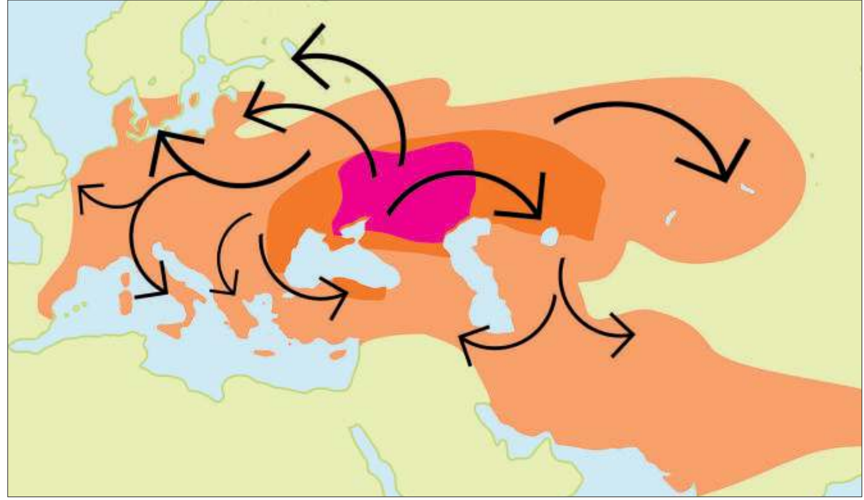
Aslına bakılırsa bu hikaye, Mellaart'ın naifliğinin ve en nihayetinde Batı Anadolu'nun arkeolojik grafiğini ne pahasına olursa olsun yükseltmek konusunda kendi kendini yiyip bitiren arzusunun bir göstergesidir. Dolayısıyla, Mellaart'ın bir diğer araştırma konusu olan Luviler, onun bu çıtayı yükseltme arzusu ışığında değerlendirilmelidir. Orta Anadolu Bölgesi büyük ölçüde Hititler ile bağdaştırıldığından, Mellart'ın Hititlerin batıdaki başarılarını bir diğer etnik grup ile eşleştirmek yönünde bir istek duyduğu düşünülebilir. 1958 yılında yayımladığı bir makalesinde Mellaart, tarihöncesi Luvi göçleri üzerine olan öngörülerini bilim dünyası ile paylaşır (*American Journal of Archaeology* 62/1: 9-33). Mellaart'ın çizdiği senaryoya göre Luviler, Anadolu Yarımadası'na doğudan giren Hititlerin aksine, Anadolu'ya Balkanlardan MÖ 3. binyılda giriş yapmış olmalıdır. Mellaart'a göre Luvilerin ana dilsel izleri, Batı Anadolu'da -ss- ve -nd- son eklerini; Yunanistan'da ise -ssos- ve -nthos- son eklerini içeren yer adlarından oluşmaktadır. Mellaart'ın bu analizi, Luvilerin söz konusu her iki bölgeye büyük ölçekte kentsel uygarlığı getiren bir topluluk olduğu anlamına gelmektedir. Mellaart çalışmalarında ayrıca, Girit'te bulunan Linear A yazısı ile yazılmış ve henüz deşifre edilememiş yazıtların Ege Bölgesi'ndeki Luvi varlığının izleri ile ilişkili olabileceğini de ima etmiştir.

60 yıl sonra bugün, Mellaart'ın teorilerinin geçen zamana yenik düştüğünü söylemek mümkün. Hititçe ve Luvice arasındaki yakın benzerlikler göz önünde bulundurulduğunda, bu dilleri konuşan toplulukların Anadolu'ya iki ayrı yönden girmiş olduğunu savunan varsayım daha ilk başlardan pek fazla kabul görmemiştir. Her iki dildeki ortak son eklerin Luvi kökenli olduğu yönündeki varsayım daha akla yatkın geldiyse de, akademisyenler *-ssos-* ve *-nthos-* ile biten Grekçe yer adlarının Luvi kökenli olduğunu kanıtlayan bir model oluşturmak konusunda başarısız olmuştur. Sonuç olarak; Luviceyi veya bir diğer Anadolu dilini temel alarak Linear

A metinlerini veya Phaistos Diski'ni okumak yönündeki ısrarcı çabalar, bu çalışmaları yürüten yazarlar haricinde hiç kimse tarafından kabul görmeyen deşifre metinlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bugünlerde ise, Linear A yazısı ile Labyrinthos veya Knossos gibi *-ssos-* ve *-nthos-* ile biten yer adlarının Hint-Avrupa kökenli olmadıkları genel anlamda kabul görmektedir.

Mellaart'ın 1958 yılında ortaya koyduğu bu varsayıma kendisinin bile inanmadığını öne sürmek gibi bir niyetim yok. Ancak bugünün bakış açısıyla geriye dönüp bakacak olursak, bunun, sanki bir hüsnükuruntu gibi, önyargı ile oluşturulmuş bir canlandırmaya destek sağlayacak bir argümanlar yaratma çabası olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki, Mellaart Beycesultan'ı Luvi medeniyetine ait çarpıcı bir anıt olarak görmüştür. Bu tür yaklaşımlar, diğer akademisyenleri basit çözümler bulmak uğruna yanlış yollara yönlendirebilir. Aslına bakılırsa, Linear A veya Phaistos Diski'ni deşifre etmek isteyen birçok şanssız bilim insanının başına defalarca gelmiş olan bu durum, bugün hala Arkaik Yunan edebiyatının birçok yönünün yeterli kanıt olmaksızın Luvi etkisi ile ilişkilendirildiği Klasik Filoloji alanında da sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

Birçok dilbilimcinin yaptığı gibi Luvicenin bir Hint-Avrupa dili olduğunu ve Hint-Avrupa anayurdunun Anadolu'nun dışında olduğu önermesini kabul ettiğimizde, Luvilerin uzak atalarının Anadolu'ya Balkanlardan geldiği yönündeki varsayım olası gözükmektedir. Ancak Hititçe ve Luvice dillerinin birbirlerine, Anadolulu olmayan Hint-Avrupa dillerine kıyasla çok daha yakın akraba oldukları düşünüldüğünde, akla en yatkın açıklama bu iki dilin birbirinden Küçük Asya'da bulundukları süreçte zaten ayrılmış oldukları olabilir. Dolayısıyla, Anadolu'ya gelen göçlerin Luvi değil, Hint-Avrupa göçleri olduğunu düşünmek için birçok neden gösterilebilir. Dahası, Küçük Asya'ya gelen Hint-Avrupalı kavimlerin, burada, geçtikleri diğer bölgelere kıyasla çok daha kentselleşmiş kültürlerle karşılaştıklarını düşünebiliriz.

Kurgan teorisine göre Ön-Hint-Avruplalıların yayılımı.

Balkanlardan Küçük Asya'ya büyük çaplı bir Luvi göçünün gerçekleştiği iddiasını ortaya koyan, tartışmalı İngiliz arkeolog James Mellaart.

Küçük Asya'da, Hint-Avrupalı kavimlerin gelişinden çok daha önce, Çatalhöyük gibi ön-kentsel merkezlerin var olduğunu biliyoruz. Öte yandan, Ön-Hint-Avrupa söz dağarcığı üzerine sahip olduğumuz bilgiler, bu dili konuşan topluluğun göçebe veya yarı göçebe bir yaşam tarzı sürdüğü yönündeki iddialar ile çok daha uyumludur.

Luviya teriminin çok daha eskiye dayanıp dayanmadığı sorusu Luviya, Lukka/Lykia ve Lydia coğrafi yer adları arasındaki ilişkinin karakteri ile de ilgilidir. Tüm bu yer isimlerinin birbiriyle ilişkili olduğunu savunan akademisyenler genellikle Luviya coğrafi adı ile Lukka topluluk adı arasında genetik bir bağ olduğunu kabul ederken, Lydia adının alıntı bir kelime olduğunu öne sürerler. Bu varsayımı kabul edecek olursak, Luviler ile Lykçe konuşan toplulukların atalarının, Slovak ve Slovenyalıların atalarının kendilerini Slav olarak adlandırmalarına benzer şekilde

Küçük Asya'ya gelen Hint-Avrupalı kavimlerin, burada, geçtikleri diğer bölgelere kıyasla çok daha kentselleşmiş kültürlerle karşılaştıklarını varsaymak için birçok sebep vardır.

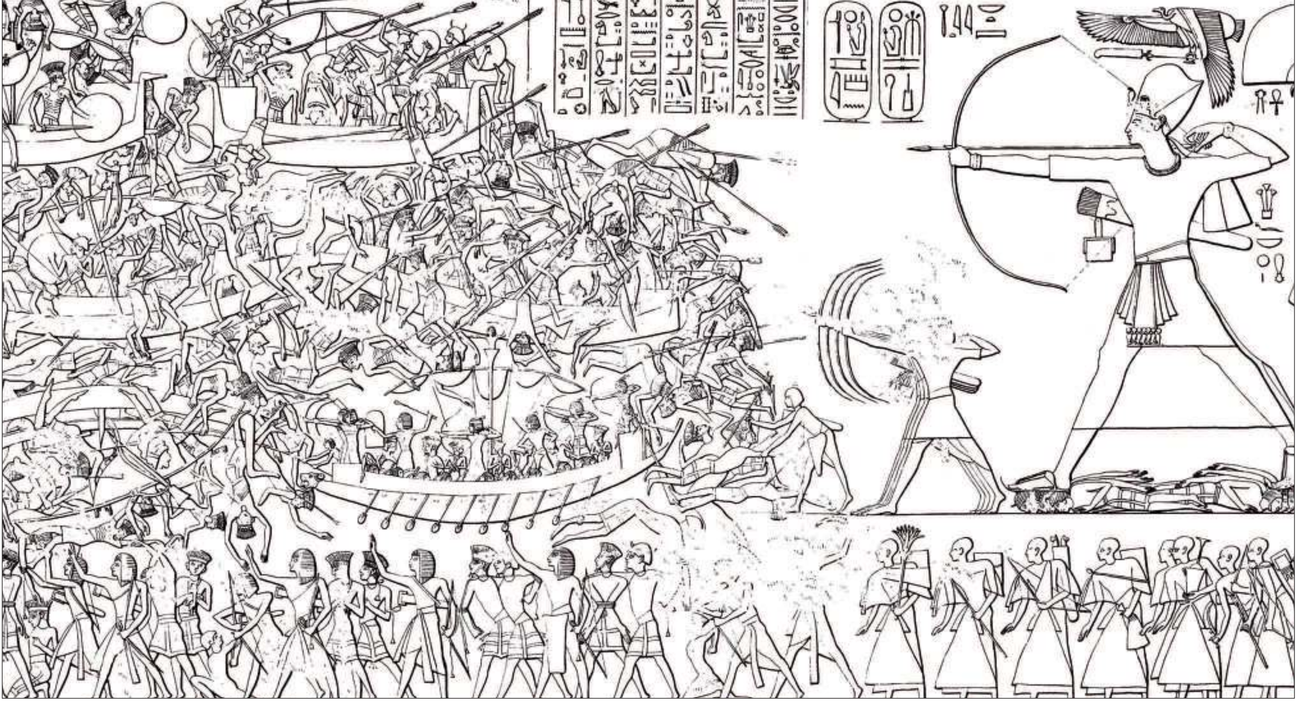
kendilerini tanımladıkları ortak bir isme sahip oldukları düşünülebilir. Ancak Geç Tunç Çağında, Luviya ve Lukka, bugün farklı isimlere sahip olan Slovakya ve Slovenya gibi iki ayrı özel isimdi. Dolayısıyla bu durum Luvicenin, Lukkalıların konuştuğu dilden farklı bir dil olduğunun göstergesidir. Luviya ve Lukka özel adları arasındaki genetik ilişki bugün hala tartışılmaya devam eden bir konudur.

Luvi İmparatorluğu'nun İzini Sürmek: Başarısız Denemeler

Bir önceki bölümde Mellaart üzerine söylenenlerin çoğu benim kişisel görüşlerim olmakla birlikte, İngiliz arkeolog yakın zamanda yeniden gündeme geldi. Jeoarkeolog Eberhard Zannger 2016 yılında yayımladığı çalışmasında, MÖ 2. binyıl sonlarında kısa ömürlü bir Luvi İmparatorluğu'nun var olduğuna dair çeşitli kanıtlar sunma girişiminde bulundu (*The Luwian Civilization: The Missing Link in the Aegean Bronze Age*, Ege Yayınları). Zannger çalışmasında Luvilerin, MÖ 12. yüzyıl başlarında Hattuşa'nın ve Orta Suriye'deki Hattuşa'ya bağlı birçok vasal devletin yıkılmasına ve böylelikle Doğu Akdeniz'deki mevcut stratejik dengenin bozulmasına sebep olan "Deniz Kavimleri" olarak bilinen koalisyonun oluşmasında itici güç olarak rol oynadığını savunuyordu. Zannger'e göre Luvilerin artan gücünden korkan Mikenler, bir Luvi kenti olan Troya'yı yerle bir ederek misilleme yapmıştı ki bu olay daha sonraları Homeros mitlerinde de hatırlanacaktı. Zannger'in ortaya koyduğu bu basit canlandırma profesyonel akademik camiada yalnızca kuru gürültü meydana getirmekle birlikte, kimileri tarafından Luvi araştırmalarının akademik camia dışında görünürlüğünün artırılması adına yapılmış zararsız bir girişim olarak görüldü. Bu yayının bir yıl sonrasında Zannger, daha önceden Phaistos Diski'ni Luvice bir mektup olarak değerlendirerek deşifre etme girişiminde bulunan Fred Woudhuizen ile birlikte bir ekip kurdu ve ikili daha sonra James Mellaart'ın arşivlerinde yer alan ve Luvi İmparatorluğu'nun varlığının çarpıcı bir kanıtı olarak tanıtılan Anadolu hiyeroglif yazısı ile yazılmış çeşitli metinlere ait çizimleri yayımladılar.

Çift dilli Karatepe Yazıtı'nın Luvice olarak yazılmış kısmını içeren bu parçasında Kral Mopsos'un adı yer alıyor. MÖ 8. yüzyıl.

Mısır'ın Luksor kentinin batı yakasında yer alan ve III. Ramses'in mezarının yer aldığı Medinet Habu Tapınağı'nın duvarlarında resmedilen Mısırlıların Deniz Kavimleri'ne karşı verdiği mücadeleyi anlatan kabartma. MÖ 12. yüzyıl.

Woudhuizen ve Zannger çalışmalarında, Beyköy 2 adlı yazıtın, Mira kralı Kupantakurunta tarafından yazdırılmış Luvice bir kararname metni olduğunu belirterek metnin, Aleppo, Karkemish, Hama, Byblos, Philistia ve Mısır sınırındaki Ashkelon gibi Suriye ve Levant bölgesinde yer alan ve olasılıkla tümü askeri fetihler bağlamında konu edilen çeşitli kentlerin isimlerini kapsadığını da öne sürdüler. Zaferle sonuçlanmış bu seferi anlatan metin ayrıca, Yunan geleneğinde kurucu bir figür olarak bilinen ve ayrıca Kilikia'da bulunan Fenikece ve Luvice dillerinde yazılmış çift dilli Karatepe yazıtında da bahsi geçen Mopsos'un ismini de içeriyordu. Mellaart'ın arşivinde bulunan bir diğer Luvi hiyeroglifi ile yazılmış yazıt, Zannger ve Woudhuizen'in yorumlamalarına göre Mopsos'tan "Mira ve Vilusa Kralı" olarak söz ediyordu. Bu belgelerin orijinalliği kanıtlandığı takdirde, Zannger ve Woudhuizen tarafından yapılan tüm bu yorumlar Levant'ta gerçekleşen ve genellikle "Deniz Kavimleri" ile ilişkilendirilen fetih faaliyetlerinin Luvicenin resmi yazılı dil olduğu Batı Anadolu devletleri tarafından yönetildiği yönünde eşsiz bir kanıt oluşturabilir.

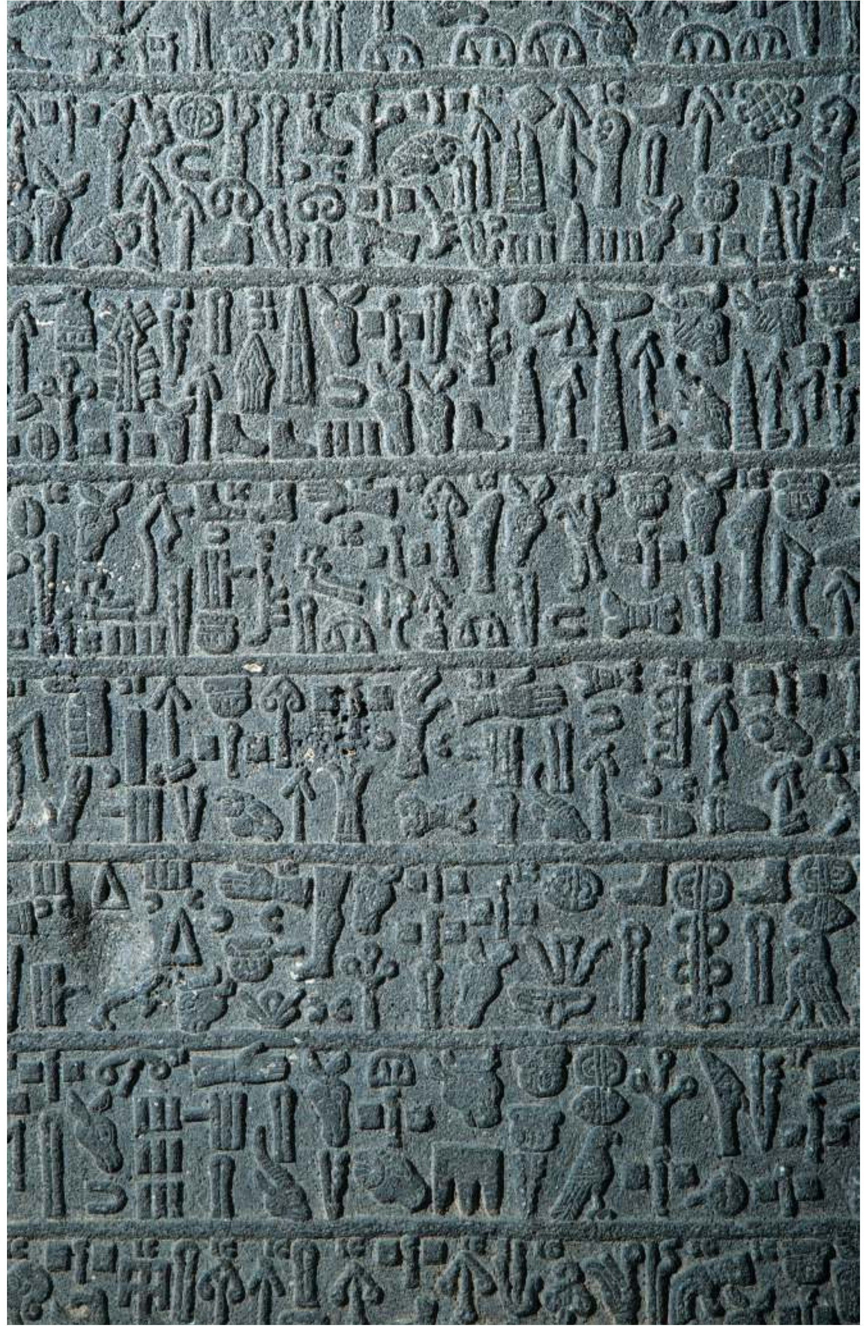

James Mellaart'ın uzun yıllar boyunca bir Luvi kenti olarak tanımladığı Troya kentinin duvarları. ©Aykan Özener

Zannger ve Woudhuizen tarafından yayımlanan yazıtların orijinallerine ne olduğu veya nerede oldukları bilinmemekle birlikte, içeriklerinin böylesine sansasyonel bilgilerden oluşuyor olması, hemen akabinde bunların sahte olduğu yönünde şüpheler uyandırdı. Öyle ki bazı akademisyenler, bunun hem Mellaart'ın saygınlığına hem de Luvi araştırmaları alanının tamamına zarar verme potansiyeli olduğundan Zannger ve Woudhuizen'in bu şüpheli parçaları yayımlamasını engellemeye çalıştı. İkili tüm eleştirilere karşın yayını

gerçekleştirme kararını aldı (*Talanta* 50: 19-56). Yayımlanan çizimler ortaya çıktığında ise, metinlerin orijinal olmadığı yönündeki iddialar netlik kazandı: öyle ki metinler Anadolu hiyerogliflerinin birçoğunun artık kullanılmayan deşifrelerini yansıtıyordu. Bana göre James Mellaart açık yürekli bir insandı. Ancak en başarılı filologlar bile, tam olarak deşifre edilememiş bir dildeki bir metni, gelecekte bu dilin deşifresinde ortaya çıkacak tüm gelişmeleri öngörecek biçimde düzenlemek konusunda yetersizdir. Mellart'ın çizimlerini değerlendirirken, onun Luvice üzerine sahip olduğu bilginin, Anadolu hiyerogliflerinin yorumlanmasındaki belirli bir aşamadan; Emmanuel Laroche tarafından 1960 yılında yayımlanan işaret listesinden öteye gitmediğini belirtmek gerekir. Zannger ise Mellaart'ın Luvice bilgisi üzerine farklı bir iddiayı çok daha inandırıcı buluyordu: ona göre Mellaart Anadolu hiyeroglifleri üzerinde olan bilgisinin yetersizliğini dile getirirken arşivinde yer alan belgeler onun bu dili öğrencilik yıllarından beri öğrendiğini gösteriyordu.

Eberhard Zannger daha sonradan medyaya yaptığı açıklamalarda, Mellaart gibi insanların diğer akademisyenlerin kariyerlerini umursamadığını dile getirdi. İşin özünde Zannger belki de haklıydı: James Mellaart bir yandan Luvice öğrenip, bir yandan gelecekte yapılacak keşifler için kanıtlar ekerken, bugün kendisine böylesine ses getiren kişilerin gelecekteki kariyerlerinden daha başka kaygıları vardı. 1926 yılında doğan, dolayısıyla Britanya İmparatorluğu'nda yetişen arkeologların son jenerasyonundan olan Mellaart, büyük olasılıkla, unutulmaya yüz tutmuş bu antik toplulukların, onları bir imparatorlukla bağdaştıramadığı takdirde hiçbir zaman yeterince ciddiye alınmayacaklarını düşünüyordu. Dolayısıyla Mellaart'ın bu çabalarının ardında, Zannger ve Woudhuizen'in aksine, bencilce güdüler olduğu düşünülmemelidir. Ancak günün sonunda Mellaart'ın bu alandaki çalışmaları katkı sağlamaktan ziyade yanıltıcı olmuştur.

MÖ 10. yüzyıla ait Anadolu hiyeroglifli yazıt.

Bununla birlikte, bugünün perspektifinden bakacak olursak, tüm bu çarpıtmaların ortaya çıkmasının ve fırtınaların durulmasının ardından geriye

kalan manzara çok daha ilginç: Ne Luvi İmparatorluğu diye bir oluşumun gerçekte var olduğuna ne de Luvice konuşanların tek bir devlet ile bağdaştırıldığına dair hiçbir ipucu yok. Üstelik, Luvilere atfedilen statünün de zaman içinde değişime uğradığını görüyoruz: Hattuşa Krallığı'nın ilk zamanlarında Hattuşalılardan farklı bir etnik grup oluşturan Luviyalılarla karşı karşıyayız; Geç Hitit Devletleri döneminde ise kendilerini Hattuşa'dan geriye kalan miras ile tanımlayan ve olasılıkla Luviya adından bihaber bir Luvice konuşan topluluğun varlığını biliyoruz. Elimizde Luvice konuşanların kalabalık gruplar halinde Anadolu'nun batısında yerleştiklerini gösteren herhangi bir kanıt yok. Bununla birlikte, Luvice konuşanların muhtemel dilsel akrabaları olan Lukkalıların güneybatıda yerleşmiş olduklarını ve üstelik Deniz Kavimleri göçlerinde rol oynadıklarını biliyoruz.

Bugün, elimizdeki verilere baktığımızda ne Luvi İmparatorluğu diye bir oluşumun gerçekte var olduğuna ne de Luvice konuşanların tek bir devlet ile bağdaştırıldığına dair hiçbir ipucu olmadığını görüyoruz.

Luvi İmparatorluğu diye bir olgunun aslında var olmayışı ve Luvi etnik kökeninin tanımlanmasında ortaya çıkan tüm bu sorunlar hayal kırıklığı yaratmamalıdır. Modern dünyanın perspektifinden bakacak olursak, burada çok daha ilgi çeken konu; Hattuşa'nın çok etnik yapılı karakteri ve Luvilerin kendi kültürlerini oluştururken diğer dilsel topluluklar ile yan yana duran yapıcı rolü olmalıdır.

Tung Çağı Miken sitadelinin Aslanlı Kapı olarak bilinen ana giriş kapısı. MÖ 13. yüzyıl.

Nursel ASLANTÜRK

Eski Yakın Doğu dünyasında kaybolmuş bir kavim

HURRİLER

Hurriler, Eski Yakın Doğu dünyasının kaybolmuş en önemli kavimlerindendir. Hurrilerin anavatanlarını tam olarak bilmesek de arkeolojik buluntulardan ve filolojik belgelerden elde edilen bilgilere göre; anavatanlarının Kafkasya veya büyük bir ihtimalle Transkafkasya denilen Van Gölü, Ağrı Dağı ve Hazar Denizi arasındaki bölgede olduğu düşünülmektedir. Bazı araştırmacılar; bölgeye Doğu Anadolu'yu da dahil etmektedirler. Bu dağlık bölgede MÖ 3. binyılın sonlarına kadar kendileriyle çok yakın akraba olan Urartularla birlikte oturan Hurriler, MÖ 3. binyılın ortalarından itibaren güneye ve Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardır. Böylece, Hurriler Eski Yakın Doğu dünyasının kültürlerinden biri olmaya başlamıştır.

K

Kendilerine ait kaynaklardan çok, ilişkide bulundukları Sumer, Akad, Mısır, Ugarit ve Hitit yazılı belgeleri vasıtasıyla siyasal ve kültürel yapıları üzerine bilgiler edinebildiğimiz Hurrilerin bütünsel ve tutarlı bir şekilde ortaya konulabilen siyasal tarihlerinden söz etmek mümkün değildir. Bir başka deyişle, Hurrilerin siyasi tarihini kendi kaynaklarından değil de kimi zaman kendileriyle dost kimi zaman ise kendileriyle düşman olan başka kavimlerin kaynaklarından öğrenmekteyiz. Bu durumun başlıca nedenleri ise; Hurri dilinin tam olarak çözülememiş olması, başkentleri Vaşukkanni'nin (U̯ašukanni) henüz bulunamaması ve Hurrice belgelerin buluntu yerlerinin çok çeşitli olmasıdır.

Hurri tarihinin MÖ 1550'den öncesi tamamen karanlık bir dönemdir. Hurrilerin; Kuzey Mezopotamya ve Suriye'ye ne zaman ve hangi göç yollarından geldikleri hala tam olarak bilinmemektedir. Hurri kralından bahseden şimdiye kadar en eski belge ise Akad kralı Naramsin'in dönemine tarihlendirilmektedir. Bu belgeden, adı geçen Akad kralının; Azuhinnum (Azuḫinnum) kentinde Hurri kralı Tahişatili'yi (Taḫišatili) esir aldığı öğrenilmektedir. Hurriler, daha sonraki yıllarda MÖ 2200'de bugün Kuzey Suriye'deki Tel Mozan ile eşitlenmek istenen; Hitit çivi yazılı metinlerinde ise Tanrı Kumarbi'nin kutsal şehri olarak bilinen Urkiş'te (Urkiš) artık güçlü bir devlet kurmuşlardır. Atalşen (Atalšen) ve Tişatal (Tišatal) ise bu devletin krallarıdır. Ancak Atalşen (Atalšen) aynı zamanda Habur bölgesinde olduğu düşünülen Navar (Nau̯ar) şehrinin de kralıdır. Louvre Müzesinde sergilenen ve Akad dilinde kaleme alınmış olan kral Atalşen'e (Atalšen) ait; bronz bir tabletten adı geçen kralın Tanrı Nergal için bir tapınak yaptırdığı öğrenilmektedir. Atalşen (Atalšen) kendisini "Šatar-mat" adlı bir kralın oğlu olarak tanıtmaktadır. Urkiş'in (Urkiš) bir başka kralı olan Tişatal'a (Tišatal) ait bir belge ise bugün Louvre Müzesinde sergilenen bronzdan bir aslanın iki pençesi arasında duran tablettir. Tişatal (Tišatal), bu belgede Tanrı Nergal'a bir tapınak inşa ettiğini anlatmakta ve kendisini de "Urkeš ednan"ı yani "Urkeš kralı, beyi" olarak tanıtmaktadır. Burada hemen belirtmek

gerekir ki bu belgenin en önemli özelliği kullanılan dilin "Hurrice" olmasıdır. Bu nedenle bu belge, Hurri dilinde kaleme alınmış en eski belge olarak bilinmektedir. Bir diğer tunç aslan ise Metropolitan Müzesinde sergilenmektedir ancak ne yazık ki tableti ele geçmemiştir. Aynı krala ait olduğu düşünülen bir mühürde ise "Karahar kralı Tişatal (Karaḫar kralı Tišatal)" yazısı vardır.

Boğazköy'de ele geçen Hurrice-Hititçe ritüel metinlerinden yalnızca bir tanesinde bir başka Hurri kralının adının Kiklip-atal; şehrinin ise bugün yeri kesin olarak bilinmeyen ancak Mezopotamya'nın doğusuna lokalize edilen "Tukriş (Tukriš)" olduğu öğrenilmektedir. Daha sonraları ise Yukarı Mezopotamya ve Yukarı Dicle bölgesinde küçük şehir devletlerin sayısı artmıştır. Elimizdeki belgelerden bunların beylerinin Hurrice isimler taşıdıklarını öğrenmekteyiz: "Burundum Beyi Atalşenni (Atal-šenni), Elahut (Elaḫut) Beyi Şukrumteşşup (Šukrum-teššup), Haburatum (Ḫaburātum) Beyi Nanipşaviri (Nanip-šau̯iri), Azuhinum (Azuḫinum) Beyi Şaduşarri (Šadu-šarri), Mardaman Beyi Tişulme (Tiš-ulme)".

Akad Devleti'nin yıkılmasından sonra III. Ur Hanedanı krallarından Şulgi (Šulgi MÖ 2029-1982), krallığının ikinci yarısında Dicle bölgesini fethetmeyi düşünmüş ve buraya pek çok sefer düzenlemiştir. Şulgi (Šulgi) bu seferleri sırasında çok sayıda Hurriliyi tutsak etmiştir. Yeni Sumer Dönemine ait belgelerde; tutsak edilen Hurrilerin adları sıkça geçmekte olup, bu adlar diğer bölgelere de yayılmıştır. Chagar Bazar, Mari ve bugünkü Koyuncuk olan Ninive'de yaygın bir şekilde Hurrilerle karşılaşmaktayız. Bugün Hatay-Reyhanlı karayolunun 22. kilometresinde yer alan Tel Açana'da, eski adıyla Alalah'ta (Alalaḫ) ele geçirilen Eski Babil Dönemine ait metinlerde de yine Hurrice özel adlar vardır.

Anadolu'da ise Hurrilerle ilk kez Anadolu'nun tarihi devirlere girdiği Assur Ticaret Kolonileri Çağında karşılaşmaktayız. Bugün Kayseri'nin 20 km kuzeydoğusunda bulunan Kültepe'de eski adıyla Kaniş'te (Kaniš) gün yüzüne çıkartılan çivi yazılı tabletlerde çok sayıda Hurrice şahıs adı saptanmıştır. Anadolu'da bu dönemde bulunan Hurrilerin de Assurlar gibi ticaret yaptıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca Kültepe tabletlerinde Hurri şahıs adlarının ve çok sayıda Hurrice kelimelerin

Urkiş Aslanı. Metropolitan Sanat Müzesi, New York.

saptanması da Hurri etkisinin Orta Anadolu'ya kadar uzandığını göstermektedir. Bu şahıs adlarının çoğuyla MÖ 2. binyılın ortalarına tarihlenen Nuzi (Yorgantepe) belgelerinde de karşılaşmaktayız. Kültepe'de ele geçen bir başka belgeden ise, Anadolu'da bulunan yerel prenslerin Hurrice adlar taşıdığı öğrenilmektedir. Bu belge bugün Maraş bölgesine yerleştirilen Mama şehri kralı Anum-Hirvi'nin (Anum-Ḫiru̯i); Kaniş (Kaniš) kralı Varşama'ya (U̯aršama) gönderdiği bir mektuptur. Burada geçen Anum-Hirvi (Anum-Ḫiru̯i) adı Hurrice'dir. Daha sonra MÖ 2. binyılda Hitit Devleti'nin kurulmasıyla birlikte Anadolu'da Hitit çivi yazılı belgelerde de "Hurri" adıyla karşılaşmaktayız Hititlerin; Hurrilerle ilişkilerinin I. Hattuşili (I. Ḫattušili) döneminden itibaren başladığı görülür. Bu krala ait metinlerden; Kuzey Mezopotamya'da güçlü bir Hurri varlığının olduğu ve adı geçen Hitit kralı seferdeyken; Hurrilerin Anadolu'ya saldırdıkları öğrenilmektedir. I. Hattuşili'den (I. Ḫattušili) sonra, Hitit tahtına geçen I. Murşili (I. Muršili) de Halap'a (Ḫalap) sefer düzenlerken Hurrilerle uğraşmak zorunda kalmıştır. I. Murşili'yi (I. Muršili) öldürerek Hitit tahtına geçen I. Hantili (I. Ḫantili) döneminde de Hurriler Anadolu'ya girmişler ve kendi nüfuzlarını artırarak güçlenmişlerdir. Adı geçen kral; her ne kadar yeni askeri seferlerle Kuzey Suriye'deki Hitit etki alanını elde tutmaya çalışmışsa da bunda başarılı olamamıştır. Büyük Hitit kralı I. Şuppiluliuma (I. Šuppiluliuma) ise Mitanni kralı Şattivaza (Mattivaza veya Kurtivaza) (Šattiu̯aza/Mattiu̯aza/Kurtiu̯aza) ile bir antlaşma yapmış; böylece Hurriler, Anadolu için tehlike olmaktan çıkmıştır. Ayrıca "Hurri şahıs adlarının Kültepe tabletlerinde ve Hitit çivi yazılı tabletlerde geçmesi" Hurrilerin anavatanlarından sadece güneye değil batıya; yani Anadolu'nun içlerine de göç etmiş olduklarını kanıtlamaktadır.

Urkiş Aslanı.
Louvre Müzesi,
Paris.

Hurriler; MÖ 16. yüzyılın sonlarına doğru Kuzey-Batı Mezopotamya bugünkü Mardin civarına gelen Indo-Ari kökenli (Indo-Ari terimi Hint-Avrupa dil ailesi içinde bugün Hintçe ile akraba olan Doğu dillerini konuşan bir zümreye verilen addır.) olan savaşçı ve yönetici bir sınıf ile bir devlet örgütü haline gelmişlerdir. Bu devlete ise resmi bir ad olarak Mitanni Devleti denilmiştir. Ancak halkın çoğunluğuna bakılarak Hurri adı da kullanılmaya devam edilmiştir. Mitanni kralları dil olarak Hurriceyi benimsemişlerdir. Bu krallar Sanskritçe adlarının yanında Hurrice adlar da taşımışlardır. Ayrıca Indra, Varuna ve Mitra gibi Hint tanrıları üzerine de yemin etmişlerdir.

Başkenti Vaşukanni (U̯ašukanni) olan Mitanni Devleti güçlü olduğu sırada Fırat'ın batısında etkin olmaya başlamış böylece Mısır, Hitit ile birlikte dönemin siyaset sahnesinde üçüncü büyük güç olmuştur.

Krallar

Kirta ve Oğlu Şuttarna (Šuttarna)

En eski Hurri kralları olarak bilinen Kirta ve Şuttarna (Šuttarna) genellikle mühür baskılarından bilinmektedirler. Alalah'ta (Alalaḫ) bulunan mühür baskılarında "Šu-ut-tar-n[a] DUMU Ki-ir-ta LUGAL Ma-i-ta-ni" (Maitani kralı, Kirta'nın oğlu, Şuttarna (Šuttarna)) yazısı okunmaktadır. Kral Sauştatar (Sauštatar) dönemine ait olan bu tabletlerde adı geçen Kirta'nın; Şuttarna'ya

(Šuttarna) ait mührü kullanması belki de bu kralın Mitanni Devleti'nin kurucusu olduğunu göstermektedir. Ancak I. Şuppiluliuma'nın (I. Šuppiluliuma) Şattivaza (Šattiụaza) döneminde Mitanni Krallığı'ndan "Ben, Şuttarna'ya (Šuttarna) ve ben, Mitanni ülkesine egemen oldum." şeklinde söz etmesi; Şuttarna'nın (Šuttarna) kurmuş olduğu ülkeyi kastetmiş olduğunu göstermektedir.

Barratarna/Parratarna

Alalah'ta (Alalaḫ) ele geçen ancak bugün British Museum'da sergilenmekte olan Halep'in en son kralının oğlu olan Kral Idrimi'nin heykelinin üzerinde "Ba-ra-at-tar-na LUGAL ÉRIN^{MEŠ} Ḫur-ri^{KI}" yazısı okunmaktadır. Bu yazıtta Mitanni kelimesi geçmediğinden dolayı Parratarna'nın başka bir Hurri memleketinin kralı olduğu düşünülmüştür. Ancak Mitanni kralı Tuşratta (Tušratta) başka bir belgede kendini "Kral, Hurrilerin Beyi" olarak tanıtmaktadır. Bundan dolayı da adı geçen kral, genellikle Mitanni sülalesi içinde gösterilmektedir. Bu kral, Idrimi'nin de çağdaşıdır. Kral Parratarna'nın öldükten sonra yakıldığını biliyoruz; bu yakılma olayı, yani kremasyon Önasya'nın en eski ölü yakma ritüeli olarak kabul edilmektedir.

Sauştatar (Sauštatar)

Nuzi (Yorgantepe'de) ele geçmiş olan bir mektup Kral Sauştatar'ın (Saušsatar) mührünü taşımaktadır. Mühürde "Sauštatar DUMU Parsatatar LUGAL Maitani" "Mitanni kralı, Parsatatar'ın oğlu, Sauştatar (Sauštatar)" yazısı vardır. Bununla Sauştatar'ın (Sauštatar) babasının adını öğrenmekteyiz.

Hurrice yazılmış en eski yazılı belge. Urkiş şehrinde bir tapınağın kurulması ile ilgilidir. Louvre Müzesi, Paris.

Artatama

Tuşratta'nın (Tušratta) büyükbabasıdır. Oğlu II. Şuttarna'dır (II. Šuttarna). Muhtemelen Sauştatar'ın (Sauštatar)" oğludur. Amarna mektuplarından öğrendiğimize göre bu kral; kızını yedi defa istenildikten sonra Mısır firavunu IV. Tutmosis'e eş olarak vermiştir. Böylece Mısır-Mitanni dostluğu devam etmiştir.

II. Şuttarna (II. Šuttarna)

Bu kral; Artatama'nın oğlu, Artaşumara'yla (Artašumara) Tuşratta'nın (Tušratta) ise babasıdır. Kızlarından birisi olan Kelu-hepa'yı (Kelu-ḫepa) Mısır firavunu III. Amenofis'e eş olarak vermiştir; bu evlilik olayı Amenofis'in egemenliğinin 10. yılında gerçekleşmiştir.

Artaşumara (Artašumara)

MÖ 1365'te Şuttarna'nın (Šuttarna) yani babasının öldürülmesiyle tahta geçmiştir. II. Şuttarna'nın (II. Šuttarna) oğlu, Tuşratta'nın (Tušratta) ise kardeşidir. Krallığının sonlarında ülke parçalanmış ve adı geçen kral öldürülmüştür.

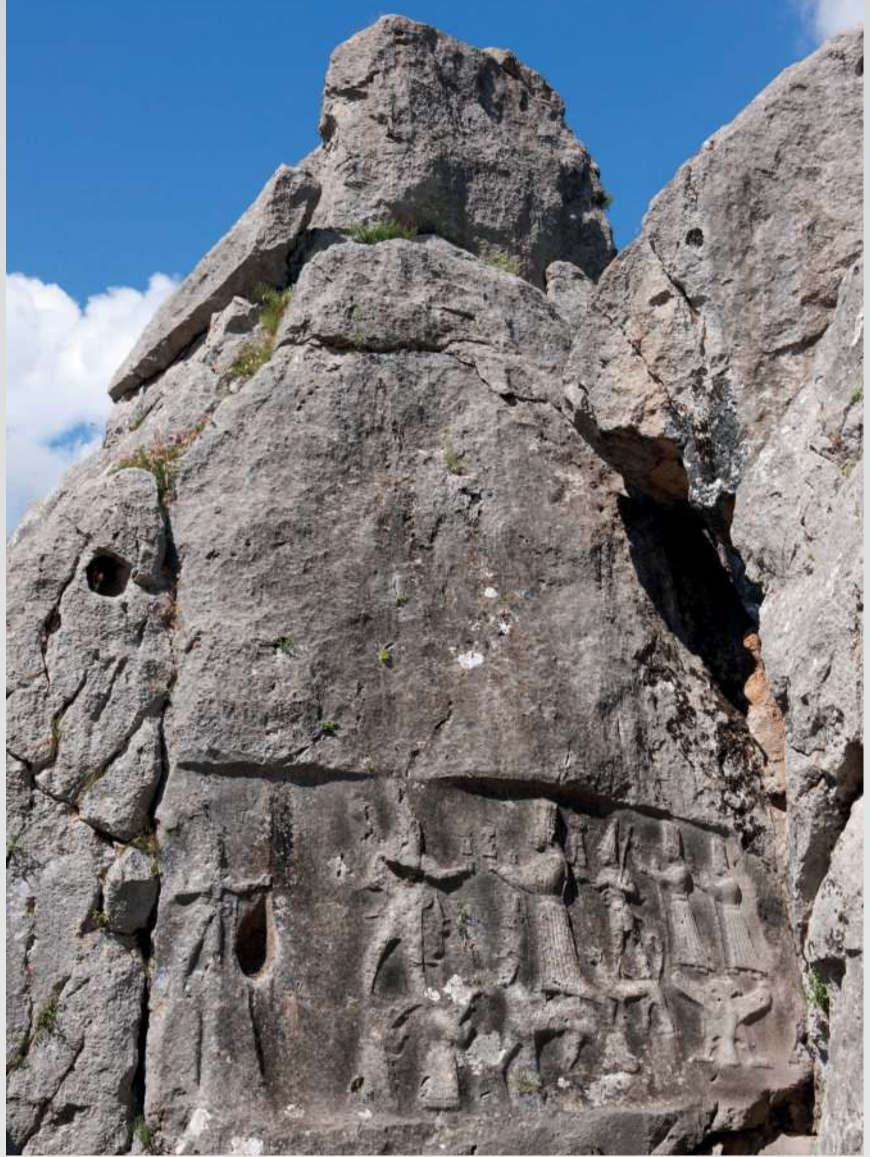
Tuşratta (Tušratta)

II. Şuttarna'nın (II. Šuttarna) oğludur. Kardeşi Artaşumara'nın (Artašumara) öldürülmesiyle küçük yaşta tahta çıkmıştır. Artaşumara'yı (Artašumara) öldürenlerin tarafından olan II. Artatama adındaki bir Hurrili muhtemelen Tuşratta'nın (Tušratta) yaşının küçük olmasından dolayı Hurri tahtında hak idda etmiştir. Bunun için de Assurlardan ve Hititlerden yardım istemiştir. Tuşratta (Tušratta) ise Artatama'ya karşı muhtemelen Mısır'dan yardım istemiştir. Amarna mektuplarından, Hitit kralı I. Şuppiluliuma'nın (I. Šuppiluliuma) Mitanni Devleti'ne karşı saldırıya geçtiği ancak bu savaşta yenildiği öğrenilmektedir.

Amarna Arşivi'ndeki Mitanni mektuplarının en uzun ve en önemlisi kral Tuşratta'ya (Tušratta) aittir. Mısır firavunu III. Amenofis'e gönderilen ve 494 satırdan oluşan bu mektubun dili dönemin diplomasi dili olan Akadça değil de Hurrice'dir. Mektuptan Mitanni kralının, kızı Taduhepa'yı (Tadu-Ḫepa) Mısır firavunu III. Amenofis'e eş olarak gönderdiğini öğrenmekteyiz. Bu kral, III. Amenofis'in hasta olmasından dolayı Ninive'deki Tanrıça Iştar'ın (IŠTAR) heykelini şifa bulsun diye iki kez Mısır'a göndermiştir. Bu durum Assur Devleti'nin Hurri hakimiyetinde olduğunu göstermektedir.

Mitanni kralları kendilerini "LUGAL KUR Mitanni" yani "Mitanni memleketi kralı" olarak tanıtmaktaydılar. Tuşratta (Tušratta) ise, III. Amenofis'e yazdığı mektupta kendisini "Tušratta LUGAL GAL LUGAL KUR Mitanni", "Mitanni Ülkesi Kralı Büyük Kral Tuşratta (Tušratta)" yani büyük kral olarak tanıtmıştır. Mitanni kralının "Büyük Kral" unvanını kullanması bu ülkenin ulaştığı siyasi gücü göstermektedir. Ancak IV. Amenofis'in tahta çıkmasıyla birlikte Mısır-Mitanni ilişkileri zayıflamaya başlamıştır.

Hitit kralı I. Şuppiluliuma (I. Šuppiluliuma) döneminde Mitanni Devleti'nin kaderi değişmiştir; Fırat'ın batısındaki toprakların Hitit hakimiyetine geçmesi ve Kargamış'ın (Kargamiš) uzun kuşatmadan sonra düşmesi Tuşratta'nın (Tušratta) güç kaybetmesine neden olmuş ve Tuşratta (Tušratta) oğullarından biri tarafından öldürülmüştür. Bu durumdan faydalanan ve Assur'da bulunan II. Artatama ile oğlu III. Şuttarna (III. Šuttarna) Mitanni Devleti'ne saldırdılar ve tahtı ele geçirdiler. Ancak I. Şuppiluliuma (I. Šuppiluliuma); Mitanni kralı Tuşratta'nın (Tušratta) oğlu Şattivaza'yı (Šattiu̯aza) destekledi ve böylece Mitanni tahtına Şattivaza (Šattiu̯aza) geçti.

Yazılıkaya Açıkhava Tapınağı. Solda; Tanrı Teşup ve sağda Tanrıça Hepat ile oğulları Şarrumma ve Kızları Alanzu. Karşılaşma sahnesi.

Şattivaza (Šattiu̯aza)

Tuşratta'nın (Tušratta) oğlu olan, bu kralın adı eski belgelerde Mattivaza (Mattiu̯aza) ya da Kurtivaza (Kurtiu̯aza) olarak da okunmaktaydı. Hitit kralı I. Şuppiluliuma'nın (I. Šuppiluliuma); kendisini desteklemesiyle Mitanni tahtına oturmuştur. Büyük Hitit kralı kızını, bu krala eş olarak vermiş ve de bir antlaşma yapmıştır. Böylece I. Şuppiluliuma (I. Šuppiluliuma), güçlenmekte olan Assur'a karşı tampon bir devlet oluşturmuştur. Şattivaza (Šattiu̯aza) ise Hititlerin yardımıyla önemli Hurri merkezlerini geri almıştır. Mitanni Devleti, Hitit hakimiyetinden kurtulunca bu kez de Assur saldırılarıyla mücadele etmeye başlamıştır.

I. Şattuara (I. Šattuara)

Hitit kralı I. Şuppiluliuma (I. Šuppiluliuma) öldükten sonra yerine geçen oğullarından II. Arnuvanda (II. Arnuu̯anda) ve II. Murşili (II. Muršili) Suriye ile uğraşmamışlardır. Bundan sonra, Mitanni Devleti artık metinlerde Hanigalbat (Ḫanigalbat) adıyla karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Şattuara (I.Šattuara) Ḫanigalbat kralıdır. Assur kralı I. Adad Nirari; adı geçen kralın hakimiyetindeki Hanigalbat'ı (Ḫanigalbat) zaptetmiştir. Bu dönemde artık Hanigalbat (Ḫanigalbat) krallarının şehri "Taide" olmuştur. Böylece Şattuara (I. Šattuara) döneminde Mitanni Devleti, Assur'un vasali olmuştur.

Vašašatta (U̯ašašatta)

I. Şattuara'nın (I. Šattuara) oğlu olan bu kral Assur hakimiyetinden kurtulmak istediyse de Hititlerden silah yardımı gelmediğinden dolayı başarılı olamamıştır.

II. Şattuara (II. Šattuara)

Vašašatta'nın (U̯ašašatta) oğludur. Assur yazılı belgelerinden MÖ 1270 yıllarında Assurların; Hanigalbat (Ḫanigalbat) Krallığı'na saldırıda bulunduklarını öğrenmekteyiz. Assur kralı I. Salmanassar bu seferi şöyle anlatmaktadır: "Şattuara (Šattuara), Hanigalbat (Ḫanigalbat) ülkesi kralıyla birlikte Hitit ve Ahlamu (Aḫlamu) birlikleri vardı. Benim yol geçitlerimi ve su kaynaklarımı da ele geçirmişlerdi. Benim ordum yorgun ve susuzken, onların ordusu güçlü bir saldırıyı yapabilecek güçteydi. Ancak ben saldırdım ve onları yendim." Bu savaş sonunda Hanigalbat (Ḫanigalbat), Assur İmparatorluğu'nun eyaleti olmuştur.

Ve Son

II. Şattuara (II. Šattuara)

döneminde (MÖ 1270) Assur kralı I. Salmanassar'ın yaptığı, yukarıda detaylı olarak bahsettiğimiz bu savaş sonunda Hanigalbat (Ḫanigalbat) siyaset sahnesinden atılarak Assur İmparatorluğu'nun bir eyaleti olmuştur. Yani; MÖ 1340'larda zayıflamaya başlayan Mitanni Devleti önce Assur İmparatorluğu'nun vasali olmuş, daha sonra ise Assur eyaleti haline gelmiştir. I. Tukulti-Ninurta ise Tur Abdin Dağları ve Yukarı Fırat bölgesine seferler düzenleyerek buradaki Hurri halkını sürgüne göndermiştir. Bu dönemden itibaren artık belgelerde Hurri, Mitanni veya Hanigalbat (Ḫanigalbat) adlarıyla karşılaşmamaktayız.

Hatay'ın Reyhanlı ilçesi sınırları içinde bulunan Tell Açana adıyla da bilinen Alalah'ta bulunan Kral Idrimi heykeli. British Museum, Londra.

Hurri Dili ve Yazısı

Hurriler, çivi yazısını Akadlardan alarak kendi dillerine uygulamışlardır. Hurri dilinin ne Hint-Avrupa dilleriyle ne Semitik dil ailesiyle ne de Sumerce ile bir yakınlığı vardır. Ancak ölü bir dil olan Urartuca ve bazı Kafkas dilleriyle benzerlikleri saptanmıştır. Bitişken bir dil olan Hurricenin en temel özelliği ise dil yapısının arkaya takılan eklerle oluşturulmasıdır. Bu dilde ön ek (prefiks) yoktur. İsimler ve fiiller; son eklerle yani suffikslerle türetilirdi. Hurriler; kendi dillerine "*hurwohe, hurrohe*" diyorlardı.

Hurrice belgelerin buluntu yerleri oldukça dağınıktır. Belgelerin büyük bir çoğunluğu Hititlerin başkenti Hattuşa'da (Ḫattuša), bugünkü Boğazköy arşivinde ele geçmiştir. 1983 yılında Boğazköy'de gün yüzüne çıkartılan Hurrice-Hititçe çift dilli metinler ve Hititçe-Hurrice ritüel metinlerinde geçen Hurrice bölümler bu dilin grameri hakkındaki bilgilerimizi arttırmıştır. Ayrıca Boğazköy'de bulunan Babil Gılgamış Destanı'nın Hurricesine ait fragmanlar, Akadça-Hurrice çift dilli metinler ve Hurrice kelimelerin karşılıklarını Sumerce, Akadça ve Ugarit dilinde veren okul metinleri bu dille ilgili bilgilerimizi arttıran diğer metinlerdir. Hurrice belgelerin bulunduğu bir başka önemli arkeolojik yerleşim yeri ise, eski adı Şapinuva (Šapinuu̯a) olan bugünkü Çorum Ortaköy'dür. Burada yapılan kazılarda "Hurrice" ve "Hurrice-Hititçe" olarak çift dilli yazılmış çok sayıda çivi yazılı tablet bulunmuştur. Kuzey Suriye'deki bugünkü adı Ras Şamra olan Ugarit'te; Sumerce, Akadça, Hurrice ve Ugarit dilindeki kelimeleri paralel kolonlar halinde veren bir sözlük metni ve Ugarit alfabesiyle yazılmış Sumerce ve Hurrice kelimeler içeren metinler ile yine Kuzey Suriye'deki bugünkü adı Tel Hariri olan Mari arşivinde de Hurrice metinler bulunmuştur.

Hurri dilinde yazılmış en eski yazılı belge ise yukarıda detaylı bir şekilde değerlendirilen Urkiš şehrinde bir tapınağın kurulması ile ilgilidir. Bu yazıt, arkaik çivi yazısı ile yazılmıştır.

Şimdiye kadar elimize geçen bu dilde yazılmış en önemli belge ise 1877 yılında Orta Mısır'daki Tel El Amarna'da bulunan "Mitanni Mektubu"dur. Bugün Berlin Müzesinde korunmakta olan bu mektup MÖ 15. yüzyılın sonu ile 14. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir. Mitanni kralı Tuşratta (Tušratta) tarafından Mısır firavunu III. Amenofis'e gönderilen bu mektup oldukça uzundur. 494 satırdan oluşan mektup muhtemelen babası Kral Tuşratta (Tušratta) tarafından Mısır firavunu III. Amenofis'le evlendirilmek üzere Mısır'a gönderilen Hurri prensesi Taduhepa (Tadu-Ḫepa) ile birlikte gönderilmiştir. Adı geçen Mitanni kralının Amarna arşivinde Akadça yazılmış ve aynı konulara değinen başka mektupları da bulunduğundan Hurrice mektubun çevirisi yapılabilmiştir. Böylece Hurri dilinin yapısı ve grameri hakkında birçok bilgi elde edilmiştir.

Hititçe-Hurrice çift dilli olan Kurtuluş Şarkısının (CTH 789) 5. Tableti (KBo 32.15). Sol sütunda metin Hurrice yazılmış; sağ sütunda ise Hititçe çevirisi yapılmıştır.

MÖ 13. yüzyılda yaşamış Hitit kraliçesi Puduhepa Hitit Döneminde Anadolu'da son derece etkili bir kadın figürdür. Hitit büyük kralı III. Hattuşili'nin Lavazantiyalı rahip Bentipşarri'nin kızı Puduhepa ile evlenmesiyle birlikte Hurriler, Hitit dinini önemli ölçüde etkilemişlerdir.

Hurri Dini

Politeist yani çok tanrılı bir dini inanışa sahip olan Hurrilerin dini hakkındaki bütün bilgilerimiz Hitit çivi yazılı kaynaklara dayanmaktadır. Hitit büyük kralı III. Hattuşili'nin (Ḫattušili) Lavazantiyalı rahip Bentipşarri'nin (Bentipšarri) kızı Puduhepa (Puduḫepa) ile evlenmesiyle birlikte Hurriler, Hitit dinini önemli ölçüde etkilemişlerdir. Bununla birlikte Hitit tanrılar topluluğunda Hurri tanrılarının sayısı artmıştır. Hitit çivi yazılı metinlerinde, sayıları çok fazla olan Hurri tanrılarının Hitit *pantheon*unda (tanrılar topluluğunda) çok önemli bir yere sahip oldukları görülmektedir. Ayrıca söz konusu metinlerde bu tanrıların nasıl kutsanıldığı detaylı olarak anlatılmıştır.

Hurrilerin; dinleri sağlam kurallara dayalı olup; Hitit *pantheon*undaki Fırtına Tanrısı Teşup (Tešup); onun eşi Güneş Tanrıçası Hepat (Ḫepat); oğulları Şarruma (Šarruma) ve kızları Alanzu; Teşup (Tešup)'un boğaları Şerri (Šerri) ve Hurri (Ḫurri); Ay Tanrısı Kuşuh (Kušuḫ) ve eşi Tanrıça Nikkal, çift cinsiyetli, Hurri dilinde adı "büyük (tanrıça)" anlamına gelen, asıl tapınağı Assur'daki Ninive'de olan Mezopotamya'nın İştar (IŠTAR)'ıyla özdeşleşmiş olan Savaş ve Aşk Tanrı(ça) sı Şauşga (Šaušga); Savaş Tanrısı Aştabi (Aštabi); başlangıçta Aşk Tanrıçası, kehanet uygulamalarının koruyucusu olarak düşünülen Tanrıça İşhara (Išḫara); yeraltı dünyasının Tanrıçası Allani; en eski Hurri geleneğinden kalan ve Hititçe çevirisiyle bize ulaşan Hurri mitosu kahramanı Tanrı Kumarbi ve eşi Tanrıça Şala (Šala); Tanrı NIN.URTA'nın zevcesi Tanrıça Nabarbi; Doğum ve Talih Tanrıçaları Hutena (ve) Hutellurra, Tanrıça Taru Takitu Hurri dünyasına aittirler. Indo-Ari kökenli olan Mitra, Varuna ve Indra gibi tanrılar da Mitanni krallarının koruyucu tanrıları olarak antlaşma metinlerinde görülmektedir.

Hurri dininde tanrıların dışında Tanrı ve tanrıçaların kült araç-gereçleri, kutsal nitelikleri, tanrıların yatakları ve silahları gibi özel eşyaları da kutsanılmış ve onlara kurban sunumları yapılmıştır. "Yer ve gök", "dağlar ve nehirler" gibi kutsal olduğu düşünülen varlıklar da genellikle bir çift olarak kutsanılmıştır. Burada hemen belirtmek gerekir ki Hititlerin başkenti Boğazköy'ün 1.5 km kuzeydoğusunda bulunan Yazılıkaya Açıkhava Tapınağı'ndaki tanrı kabartmalarının tamamı Hurri tanrılar topluluğunu yansıtmaktadır. Bu durum Hurrilerin Hititleri din konusunda çok büyük ölçüde etkilediklerinin de en önemli kanıtıdır.

Yukarı Mezopotamya Hurri Merkezleri: MÖ 3. ve 2. binyıllar.

Mehmet IŞIKLI

DAĞLIK DOĞU ANADOLU YAYLASININ ERKEN HALKLARI

Yaylanın Erken Avcı-Toplayıcı ve Tarımcı-Hayvancı Toplulukları

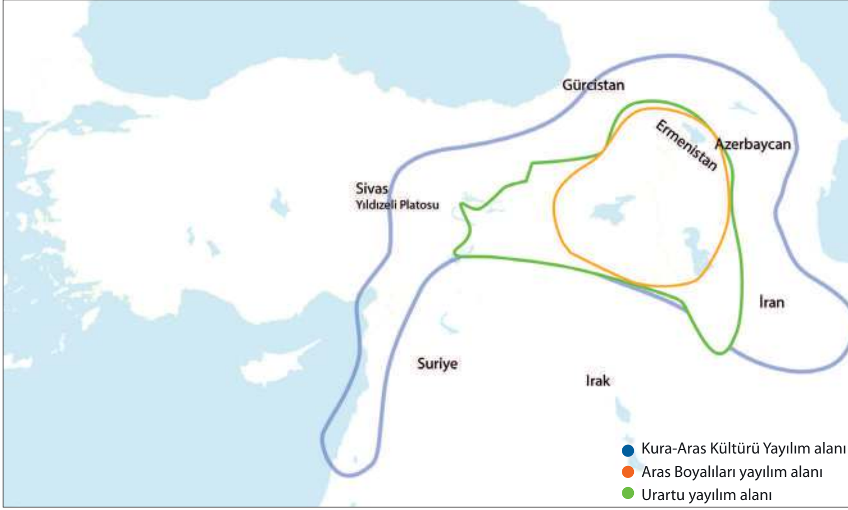
Yakındoğu'nun en önemli kültür bölgelerinden birini, Toros dağ kuşağının kuzeyinde kalan dağlık Doğu Anadolu coğrafyası, Güney Kafkasya ve Kuzeybatı İran oluşturmaktadır. Bölge topografyasında 3 bin metreyi aşan dağ sıraları arasında uzanan alçak düz ovalar, akarsu vadileri ve geniş otlakları bünyesinde bulunduran yüksek platolar mevcuttur. Aynı zamanda bölge Dicle, Fırat, Aras ve Kura gibi sahip olduğu büyük akarsular ile Yakındoğu'nun su deposu konumundadır. Bu coğrafi oluşumlar yerleşik yaşama uygun ekolojik nişler için elverişli bir ortam oluşturmaktadır.

Kalkolitik süreçten itibaren kentli yaşam süren Mezopotamya'nın kuzeyinde kalan dağlık kesimin arkeolojik geçmişi ana hatları ile aydınlatılabilmiştir. Bu durumun başlıca sebepleri arasında bölge coğrafyasının zorluğu ve araştırma azlığı gelmektedir. Eldeki veriler göstermektedir ki dağlık Doğu Anadolu Bölgesi, Mezopotamya'ya göre, yazılı gelenek ve kentleşme süreciyle çok sonraları tanışmıştır. Bölgenin arkeolojik geçmişi ve kültürleri hakkında bilinenler bu nedenle yazılı belgelerden çok, büyük oranda kültürel materyale dayalı olarak kurgulanabilmiştir.

Bölgenin arkeolojik gizemini derinleştiren örnekler: Hakkari Kabartmalı Stelleri: Demir Çağının Gizemli Savaşçıları (V. Sevin, Hakkari Taşları, 2005)

Dağlık kuzey kesimin fikir edinilmesi zor alanlarının başında bölgenin prehistorik süreci gelmektedir. Bölgenin tamamında görülse de kapsamlı olarak araştırılmamış kaya resimleri ve münferit buluntular olarak tanımlanan prehistorik taş aletler, bölgenin karanlıkta kalan prehistoryasını aydınlatmaya yetmemektedir. Bazı bilim insanları söz konusu taş aletleri ve kaya resimlerini, erken avcı toplayıcıların Mezopotamya ve Levant'tan dağlık kesime doğru gerçekleştirdikleri av sürüleri ya da hammadde arayışları sırasında ardında bıraktıkları izler olarak yorumlamıştır. Aşölyen taş alet teknolojisini kullanan *Neanderthal* grupların güneyden kuzeye -Güney Kafkasya'ya- yönelik yayılım güzergâhının Doğu Anadolu'dan geçip geçmediği hala tartışılan bir ayrıntıdır. Sistematik araştırma ve kazılar dağlık kesimde artmadıkça tüm bunlar öneri boyutunda kalacaktır.

Yerleşik yaşamın başladığı Neolitik ve ardından gelen Kalkolitik süreç boyunca dağlık Doğu Anadolu arkeolojisinde parametrelerin çok net bir biçimde ortaya konulduğu söylenemese de durum prehistorik çağlara göre daha nettir. Yukarı Fırat Havzası'nda kazısı gerçekleştirilen Çınaz, Boytepe ve Cafer Höyük gibi merkezler sadece bölgenin Neolitiğine dair fikir vermektedir. Daha kuzeyde kalan dağlık kesimin Neolitik süreci ise tamamen karanlıktadır.

Doğu Anadolu merkezli yayılım bulan büyük kültürel fenomenler: Kura-Aras, Kurgan Halkları ve Urartu Kültürleri. Buket Beşikçi'nin çizimi üzerinden.

Doğu Anadolu yaylasındaki halklar için hayvancılık, özellikle yarı-göçebe (yaylacılık) temelli hayvancılık hep geçerliydi. Çizim: Fatih Akpınar/M. Işıklı vd. Geçmişten Geleceğe Armağan, 2010

Kalkolitik Çağı takip eden Bronz Çağların erken sürecinde dağlık Doğu Anadolu ve civarındaki topraklar büyük bir kültürel birlikteliğe ev sahipliği yapar.

Kalkolitik Döneme geldiğimizde durum kısmen daha netleşir. Dağlık kesime en yakın bölge olan Transkafkasya'da bu dönemde yerel kültürlerin etkin olduğu bir *E-Neolitik* (Kalkolitik) süreç yaşanır. Bu sürecin tarımcı-hayvancı ve avcı topluluklarının Erzurum-Kars Platosu ile ilişki içerisinde olduklarını son dönem Sos Höyük kazılarından kısmen bilmekteyiz. Erzurum-Kars Platosu'nda Kalkolitik Çağın arkeolojik izlerini Sos Höyük dışında şimdilik Pulur ve Alaybeyi Höyüğü kazılarında görmekteyiz. Ancak bu merkezlerden gelen veriler de bölge Kalkolitiğine ve halklarına dair ayrıntıları ortaya koyabilmekte yetersiz kalmaktadır. Var olan veriler bölge genelinde basit köy kültürünün, tarımcı-hayvancı ve avcı toplulukların varlığını işaret etmektedir.

Kura-Aras Halkları

Kalkolitik Çağı takip eden Bronz Çağların erken sürecinde dağlık Doğu Anadolu ve civarındaki topraklar büyük bir kültürel birlikteliğe ev sahipliği yapar. Adı, daha çok "*Kura-Aras*" olarak bilinen bu kültürel yapı, MÖ 4. binyılın ortalarında şekillenmeye başlar ve bölgesel değişimlerle birlikte varlığını MÖ 2. binyılın bitimine değin devam ettirir. Kültürün sınırları, kuzeyde Kafkas Dağları'nı aşarken güneyde sınır Güneydoğu Toros yayıdır. Güneybatıda Fırat Havzası'nı izleyen kültür, Levant düzlüklerine ulaşır. Güneydoğuda ise Urmiye Havzası yolu ile İran içlerine doğru yayılır. Doğu'da kültürün temsilcileri Hazar Denizi kıyılarına ulaşırken, batıda sınır ise şimdilik Sivas ili topraklarıdır.

Çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan bu kültürel yapı, daha çok kendine özgü seramikleri, mimarisi, ölü gömme gelenekleri, diğer kültürel materyalleri ile kendini göstermekte ve tanınmaktadır. Boyutları 1-2 hektar arasında değişen köy tipi Kura-Aras yerleşimleri, daha çok ovalık alanların kuytu-korunaklı kesimlerine ve verimli otlaklara yakın yamaçlara kurulmuştur. Kültürün izlerini taşıyan yüzlerce yerleşim yüzey araştırmaları ve kazılar aracılığı ile bilinmektedir. Kültürün temsilcisi olan halkların sosyo-ekonomik, sosyo-politik ve etnik yapısına dair bilgilerimiz ise son derece sınırlıdır. Tarım destekli hayvancılık temeline dayanan geçim şekline sahip bu gruplar hareket halinde olan topluluklardı. Kura-Aras halklarının hareketliliği tam anlamıyla bir göçebelikten ziyade bugünkü yaylacılık modeline yakın bir yaşam şekli olmalıydı. Nitekim kültürün bünyesindeki arkeolojik materyal de bu tür bir hareketliliği desteklemektedir.

İnsan yüzlü Kura-Aras ocaklarının en güzel öneği; Cinis ocağı. Erzurum Müzesi, M. Işıklı vd. Geçmişten Geleceğe Armağan, 2010

Güzelova ve Sos Höyük kazılarından Kura-Aras ve Kurgan Halkları kültürlerinin seçkin seramik önekleri. Erzurum Müzesi, M. Işıklı vd. Geçmişten Geleceğe Armağan, 2010

Dağlık Doğu Anadolu ve komşusu olan diğer bölgeler için göç hareketliliğinin yoğunlaştığı ve etnik yapının değiştiği bir süreç olarak kabul edilen Erken Tunç Çağının sonunda bölgede yeni etnik grupların etkin olmaya başladığı görülür.

Kültürün içerisindeki halkların sosyo-politik yapıları hakkında ise elimizde çok somut veriler yoktur. Buna rağmen eldeki veriler bu grupların daha çok beylik-aşiret tarzında politik bir örgütlenmeye sahip olduklarını işaret etmektedir. Bu örgütlenmede de olasılıkla esas olan unsur kan bağıdır. Dağlık yörenin bu halkların eşitlikçi topluluklar olduklarını, keskin toplumsal hiyerarşi ve örgütlenmeye sahip olmadıkları tahmin etmekteyiz. Mimariden küçük buluntuya değin kültüre ait birçok unsur bu görüşü desteklemektedir.

Bilindiği gibi yazılı gelenek Doğu Anadolu'ya Assur ve Urartu Devletleri ile birlikte Demir Çağında gelir. Demir Çağı öncesinde bölgede yaşayan halklara dair bilgilerimiz seramik başta olmak üzere diğer arkeolojik materyale dayalıdır. Bu konudaki sınırlı bilgilerimiz de arkeolojide çokça tartışma konusu olan *seramik = etnik grup (pots and peoples)* özdeşliğinin gölgesinde kalmaktadır.

Kura-Aras halklarının etnik yapısına dair en kapsamlı öneri, kültürü batı dünyası ile ilk tanıştıran isimlerden biri olan ünlü İngiliz arkeolog C. Burney'e aittir. Burney, 1950'li ve 60'lı yıllarda Doğu Anadolu ve Kuzeybatı İran'da kültüre yönelik yaptığı araştırmalarla bu konudaki kült eserlerden biri kabul edilen "*The Peoples of the Hills*" isimli kitabı yayımlar. Bu çalışmaların sonucunda Burney, Kura-Aras kültürünü "*Erken Hurri Kültürü*" olarak tanımlar ve bu halkları erken Hurri toplulukları olarak kabul eder. Ne yazık ki bu görüş yeterli arkeolojik ve filolojik kanıtlar ortaya konulamadığı için çok destek bulmaz. Halihazırda bu kültürün temsilcisi olan yarı göçebe, hareket halindeki çoban gruplarının etnik yapısı büyük bir soru işareti olarak konunun uzmanları arasında hala tartışılmaktadır.

Kurgan Halkları ve Erken Demir Çağ Beylikleri

Kura-Aras kültürü zamansal ve mekânsal açıdan Yakındoğu arkeolojisinin en büyük kültürel olgularından biri olarak kabul edilmektedir. Kültür, Erken Tunç

Kurgan Halklarının en çarpıcı arkeolojik izlerini Güney Kafkasya'da görmekteyiz. Gürcistan'da Bedeni, Trialeti ve Maikop Kurganları ve buluntularından örnekler.

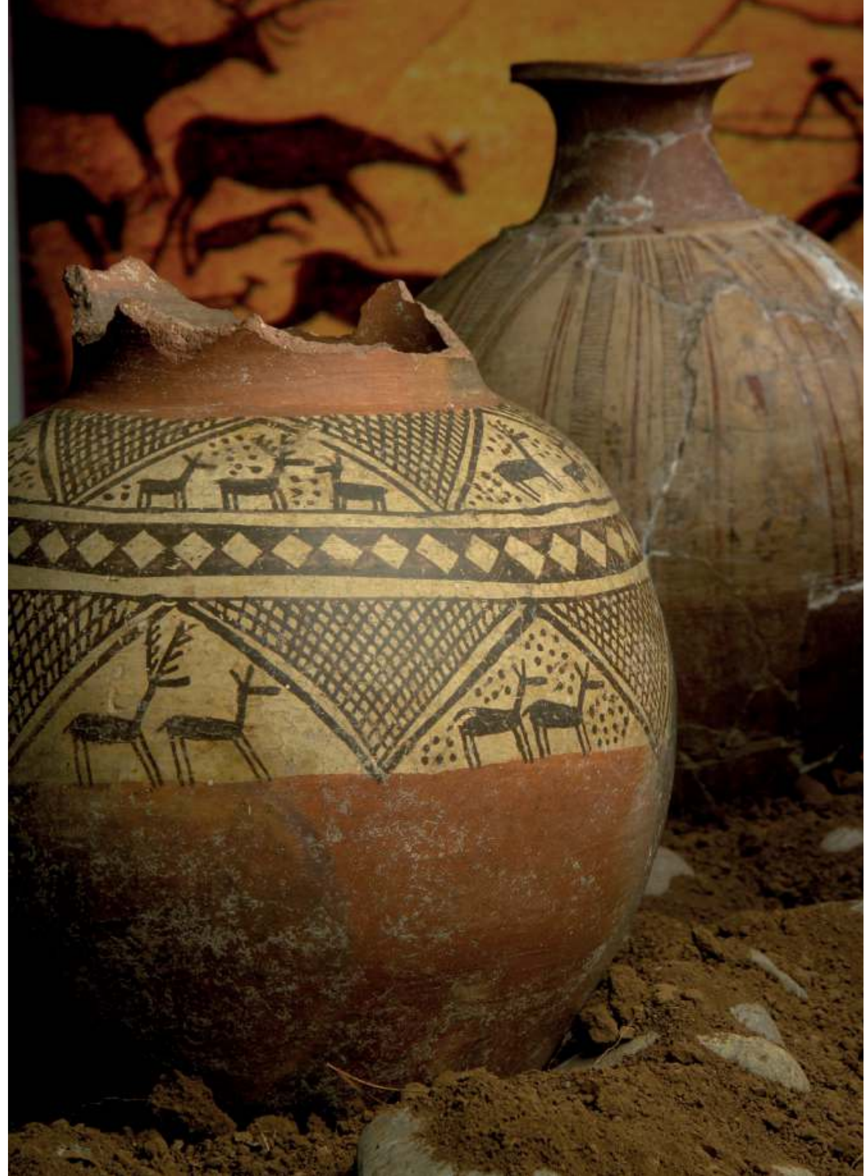
gruplar olmalıydı. Bu grupların tam göçebe bir yaşam tarzı sürdükleri ve bu nedenle yerleşim izlerini höyüklerde bulamadığımızı da öne süren çok sayıda araştırmacı mevcuttur.

Söz konusu halkların etnik kimliği de uzun soluklu tartışmalara konu olmuştur. Bu halkların Kura-Aras Kültürel sürecinin devamında Van Gölü Havzası merkezli topraklarda yaşamaya devam eden Hurri kökenli halklar olabileceği önerilmiştir. Diğer yandan mezarların tekniğinden gömü geleneğine, mezarlardan ele geçen metal eserler ve bunların üzerindeki bazı tasvirlerden, kağnı ve kağnı tekerleği gibi bir dizi arkeolojik kanıttan hareketle Kurgan Halklarının, *Hint-Avrupa* kökenli halklar olabileceği önerilmiştir. Özellikle bu metal eserler içerisinde yer alan geyik ve boğa figürinleri ve sistrum-semboller

Gürcistan'da Bedeni, Trialeti ve Maikop Kurganları ve buluntularından örnekler.

Bölgedeki kurganlardan, kaçak kazılar yolu ile ele geçmiş olağanüstü kaliteli boyalı seramikler. Erzurum Müzesi, M.Işıklı vd. Geçmişten Geleceğe Armağan, 2010

Çağlarının sonuna doğru bölgesel ve yerel özellikler göstermek suretiyle bir tür asimilasyona uğrar. Erken Tunç Çağının sonu, dağlık Doğu Anadolu ve komşusu olan diğer bölgeler için göç hareketliliğinin yoğunlaştığı ve etnik yapının değiştiği bir süreç olarak kabul edilir. Bölgede yeni etnik grupların etkin olmaya başladığı görülmektedir. Bu gruplar bölge arkeolojisinde "*Kurgan Halkları*" adıyla bilinir. Kurgan halkları genellikle sıra dışı ölü hediyeleri içeren mezarlarından ve gömü geleneklerinden bilinmektedir. Güney Kafkasya'da, Kuzeybatı İran'da ve Doğu Anadolu yaylasının belirli kesimlerinde izleri sürülebilen bu halkların kurgan tipi mezarları ve bu mezarlardan ele geçen çok kaliteli boyalı seramikleri ve metal eserleri söz konusudur. İlginç bir şekilde bölge genelinde Kurgan Halkları ile beraber höyüklerin önemli bir kısmının terk edildiği gözlenir. Bu durum iklimsel değişimlerden halkların geçim şekillerine değin bir dizi nedende aranır. Nitekim iklim araştırmaları bu süreçte bölge genelinde bir kuraklığın olduğuna dair bir takım veriler ortaya koymuştur. Hiç şüphesiz Kurgan Halkları da hareket halinde pastoral

Doğu Anadolu yaylası yazılı gelenekle Urartu Döneminde tanışır. Böylece ilk kez bölge halklarının isimlerini öğrenmeye başlıyoruz. Bir Urartu yazıtı. Erzurum Müzesi, M. Işıklı vd. Geçmişten Geleceğe Armağan, 2010

Alacahöyük krali mezarları ile karşılaştırılmıştır. Kurgan Halkları'nın etnik kimliği tartışmaları da arkeolojide büyük bir yapboz olan Hint-Avrupalılar ve onların anayurt tartışmalarının gölgesinde kalmıştır. Bilindiği gibi kurgan gömü geleneği çok daha erken bir süreçte bölgede varlık göstermeye başlasa da zengin ölü hediyeleri bu sürecin -özellikle Orta Tunç Çağının- bir özelliğidir. Zengin ölü hediyelerini barındıran anıtsal kurganlar ve onların halkları "*yaylanın ilk elitleri*" olarak yorumlanmıştır. Ne yazık ki ülkemiz topraklarında Kurgan Halkları sürecine yönelik sistematik kazı sayısı son derece azdır. Şimdilik Ağrı/Doğubayazıt'taki Bozkurt Kurganlarındaki kazılar bu konudaki tek projedir.

Kurgan halklarının devamında dağlık Doğu Anadolu ilk aşiretlere ev sahipliği yapacaktır. Söz konusu aşiretler bir süre sonra Doğu Anadolu'nun ilk merkezi politik yapısı olan Urartu Devleti'ni kuracaklardır. Bu süreçte (Beylikler Dönemi) Assur Devleti'nin krali yazıtları sayesinde bölge halkları hakkında ilk bilgileri edinmeye başlıyoruz. Bu bilgiler daha çok bölgedeki krallıklar, ülkeler, şehirler ve halkların isimleridir. Assur krali yıllıklarında yörede yaşayan birçok halk, ülke ve şehir adı geçse de bu dönemin baş aktörleri *Uruadri* ve *Nairi* beylikleridir. Bunların arkeolojik izleri ve lokalizasyonları bölge arkeolojisinin en önemli sorunlarından biri olarak durmaktadır. Aşiret/beylik şeklindeki bu organizasyonların açık arkeolojik kanıtları bölge geneline yayılmış kaleler ve mezarlık alanlarıdır. Bölgede kazısı yapılan Karagündüz, Dilkaya Van Kalesi Höyük, Ernis ve Hakkâri mezarlıkları bu sürece dair bir dizi arkeolojik kanıt sunsa da dönemin dinamikleri net olarak aydınlatılamamıştır.

Sorunun bir diğer boyutu ise söz konusu erken beyliklerin etnik kimlikleridir. Aslında bu süreçte özellikle Kuzeybatı İran'da yeni bir seramik türünü (Gri Seramik) kullanan yeni halk grupları ortaya çıkar. Bu halklar erken İranlılar olarak da kabul edilen (Aryan) Ari ırk halk gruplarıdır. Bu halkların Van Gölü havzası merkezli Doğu Anadolu yaylasında da etkin oldukları tahmin edilmektedir. Bu noktadan hareketle Erken Demir Çağ beyliklerini oluşturan halklar arasında bu Ari halk gruplarının önemli bir bileşen olabileceği önerilmiştir. Diğer yandan hala bölgede varlıklarını devam ettirdikleri düşünülen Hurri kökenli halkların da bu beyliklerin etnik çeşitliliğini zenginleştirdiği kabul edilen bir diğer görüştür. Erken beylikler içerisinde bu etnik grupların (Aryanlar veya Hurriler) ne denli var oldukları, etkinlikleri filolojik verilerin yokluğundan ötürü tam olarak bilinemese de varlık gösterdikleri açıktır.

Yaylanın İlk Merkezi Politik Yapılanması: Urartular ve Urartu Ülkesi Halkları

Dağlık kuşağın yazılı devlet geleneği ile tanışması Erken Demir Çağı sürecinin sonunda Doğu Anadolu'daki aşiret ve beyliklerin bir araya gelerek Urartu Devleti'ni kurmasıyla gerçekleşecektir. Yaylanın ilk merkezi politik formasyonu olan Urartu Krallığı'nın politik ve kültürel etki alanı oldukça genişti. Dolayısıyla bu sınırlar içerisinde Urartular dışında birçok etnik grubun yaşadığı birçok farklı dilin konuşulduğu tahmin edilmektedir. Urartu Krallığı'nın oluşum sürecinde bu aşiretlerin etkin rol oynadığı

ve artan Assur tehdidinin etkili olduğu kabul edilir. Bu halkları bir araya getirecek en güçlü unsurların başında "din" olgusunun geldiği fark edilmiş olmalı ki krallığın kurucu kralları İşpuini ve Menua öncelikle devlet dinini oluşturmuşlardır. Krallığın resmi dinini deklare eden, Urartu *pantheon*undaki tanrıların listelendiği Meher Kapı Anıtı, Urartu Ülkesindeki etnik ve dini çeşitliliğin bir tür açık kanıtıdır.

Urartu Ülkesindeki halkların etnik yapısını anlayabilmek için resmi dilleri olan Urartucaya bakmamız gerekir. Konunun uzmanları Urartu dilinin *Hint-Avrupa* veya *Afro-Asiyatik* bir dil grubuna ait olmadığını, en yakın bağının Hurrice ile söz konusu olabileceğini belirtirler. Bu durumda bu dil "*Hurro-Urartu*" adı verilebilecek bir dil ailesine ait olabilir. Hurrice ve Urartucanın kardeş diller olduğu ve dağlık bölgede MÖ 3. binyılın sonlarında konuşulan bir dilden türedikleri kabul edilir. Görülen o ki dağlık bölge genelinde Hurriler ve onun devamı olan diller ve bu dilleri konuşan halklar büyük oranda etkindi. Bu durum devletleşme sürecinin yaşandığı Urartu için de geçerliydi. Ama bölgenin genişliği ve topografik çeşitliliği ve "*Diller Dağı*" kabul edilen Kafkaslara yakınlığı dikkate alınırsa dil ve etnik yapı bakımından bölgenin zengin ve çeşitlilik ihtiva etmesini beklemek şaşırtıcı olmayacaktır.

Kurgan halklarının devamında dağlık Doğu Anadolu, bir süre sonra Doğu Anadolu'nun ilk merkezi politik yapısı olan Urartu Devleti'ni kuracak olan ilk aşiretlere ev sahipliği yapacaktır.

Urartu Ülkesi halklarını bir araya getiren din ve bu dinin en büyük propaganda unsuru olarak Meher Kapı Kaya Anıtı. ©Mehmet Karaosmanoğlu

KAŠKALAR

Karadeniz'de Erken Bir Halk

Hattuşa Kral Kapısı. ©Aykan Özener

Hitit Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar Hititler ile Kaškalar arasında bitmek tükenmek bilmeyen mücadeleler meydana gelmiş; bu mücadele daha Eski Hitit Döneminde başlamıştır.

Leyla MURAT

Kaška Tarihi

Boğa figürini. Amasya Arkeoloji Müzesi ©Aykan Özener

Kaškalardan (Kaşka) günümüze ulaşmış herhangi bir belge elde mevcut olmasa da Koloni Çağı, Hitit ve Yeni Assur dönemlerine ait çivi yazılı kaynaklardan Kaškaların kökeni, tarihi, coğrafyası ve kültürü hakkında çok önemli bilgiler elde edilmiştir. Eski Hitit devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar Kaškaları Hitit Devleti için her daim potansiyel bir tehlike olarak gören Hititler MÖ 1660 yıllarında Anadolu'ya gelmişlerdir.

Hititler Anadolu'ya gelmeden önce burada Orta Tunç Çağının çok yüksek bir kültürünün yaratıcısı Hattiler yaşamıştır. Hattilerin çok gelişmiş bir uygarlığa sahip olduğunu, Anadolu'daki birçok merkezde yapılan arkeolojik kazılar ve buralarda ele geçen arkeolojik kanıtlar göstermiştir. Bu çağda Anadolu, Hattili büyük krallıklar ve bu büyük krallıklara bağlı küçük yerel krallıklardan oluşan siyasal bir dokuya sahipti.

Kaneş/Kültepe'de ele geçen çivi yazılı kaynaklara göre Assur Ticaret Kolonileri olarak adlandırılan çağda (MÖ 1960-1750) Anadolu'nun zenginliği Assurların ilgisini bu topraklara çekmiştir. Assurlu tüccarlar, bu zengin kaynaklar üzerinde ticaret yapmak amacıyla Anadolu'ya gelmiş, Kaneš/Kültepe merkez *karum* olmak üzere Hattili büyük krallıkların etrafında *karum* (pazar yerleri) ve Hattili küçük krallıkların etrafında *wabartum*lar (menzil istasyonları) oluşturmuşlardır. Hitit çivi yazılı kaynaklarına göre Karadeniz bölgesinde Kaškaların yaşadığı coğrafyada yer alan Durhumit, Zalpa, Kaštama, Kuburnant, Tawiniia, Tuhupiia, Tumana, Tiwara, T/Dahara, ve Zimišhuna gibi ülke ve kentler Koloni Çağı Kaneš/Kültepe kaynaklarında karşımıza çıkmaktadır. Koloni döneminde bu ülke ve kentlerin bazıları hem *karum* hem de *wabartum*a, bazıları ise sadece *karum* ya da *wabartum*a sahipti. Karadeniz bölgesindeki bu yerleşimler büyük ya da küçük yerel krallığı olan veya bu krallıklardan birinin sınırları içinde yer alan Anadolu'nun önemli merkezleriydi.

Koloni Çağında Anadolu'daki yerel krallıklardan bazılarının Kaška ülkesi olan ya da Kaška egemenlik bölgesinde yer alan bu ülke ve şehirlerden oluşması, Kaškaların yerel krallıklar şeklinde Hitit öncesi Anadolu tarihi-coğrafyasında var oldukları, ayrıca Hattili ya da Hattilerle akraba Anadolu'nun yerli halkı olarak bu topraklarda yaşadıkları düşüncesini akla getirmektedir. Şayet Kaškalar, Hititler Anadolu'ya gelmeden önce Hattili veya Hattilerle akraba Anadolu'nun yerli halkı ise, bu durumda Kaškalar Tunç Çağı kültürünün Hatti Uygarlığı'nın yaratıcılarından biri olmalıdır.

Hititler Anadolu'ya gelip yerel krallıklardan oluşan bu siyasal dokuyu değiştirmiş, mevcut krallıkları ele geçirmiş ve merkezi bir otorite oluşturmuştur. Şayet Kaškalar, Anadolu'daki Hattiler veya onların akrabaları yerli halk ise, o zaman onlar ilk önceleri Hitit idaresini kabul etmiş, onlarla birlikte yaşamaya başlamıştır.

Hititçe çivi yazılı belgelerde Hitit Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar Hititler ile Kaškalar arasında yapılan bitmek tükenmek bilmeyen mücadeleler anlatılmıştır. Hitit-Kaška mücadelesi daha Eski Hitit Döneminde başlamıştır. Çünkü İmparatorluk krallarından III. Hattušili ve IV. Tuthaliya dönemine ait metinlerde Tiliura ve Nerik kentlerinin Hantili döneminde Kaškaların eline geçtiği ve Hitit ve Kaška arasındaki sınırın da Kummešmaha Nehri (Yeşilırmak) olduğu belirtilmiştir. Bu çerçevede Hitit kralları, kendi anlatımlarına göre, Eski Hitit Çağından itibaren Hitit topraklarını sürekli tehdit eden Kaškalara karşı sefer düzenlemek zorunda kalmışlardır. Ancak Kaška bölgesine yapılan bu askeri seferlerle uzun vadeli başarılar elde etmek mümkün olmamıştır.

Kaška tarihine bakıldığında, Hititlerin ve Kaškaların farklı çıkarlar ve amaçlar doğrultusunda bu çatışmaları gerçekleştirdikleri gözlenmektedir. Hititler sürekli onların ürettikleri ürünlere, yetiştirdikleri sığır ve koyun gibi hayvanlara el koyarak, Kaška insanlarını tutsak alarak Kaškaları ekonomik ve iş gücü yönünden güçsüzleştirmiş, onları kendine bağımlı hale getirmiş ve merkezi bir güç kurmalarını engellemiştir. Hititler bu sayede Hitit-Kaška yaşam alanında tek merkezi güç olabilmiş ve kendi ekonomisini her daim canlı tutabilmiştir. Bu durumda Hitit krallarının Kaškalarla ilişkilerinin her daim düşmanca devam etmesini bizzat kendilerinin istemiş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Hititler tarafından zamanla yaşam alanları kuzeye kaydırılan ve olasılıkla Anadolu'nun yerli halkı olan Kaškalar, büyük ihtimalle daha önceden yaşadıkları toprakları ve sahip oldukları her şeyi Anadolu'ya sonradan gelen Hititlerin elinden geri almak amacıyla Hitit hâkimiyetindeki topraklara akınlar yapmış, yerleşim yerlerini talan etmiş ve mülkiyetine geçirmiştir.

Panoramik Amasra görüntüsü.

Kaškalar penceresinden bakıldığında, Kaškalar da Hititler gibi doğal olarak ekonomisini güçlendirmek, siyasi bir birlik oluşturmak ve hâkimiyet alanını genişletmek çabası içindeydi. Hititler tarafından zamanla yaşam alanları kuzeye kaydırılan ve olasılıkla Anadolu'nun yerli halkı olan Kaškalar, büyük ihtimalle daha önceden yaşadıkları toprakları ve sahip oldukları her şeyi Anadolu'ya sonradan gelen Hititlerin elinden geri almak amacıyla Hitit hâkimiyetindeki topraklara akınlar yapmış, yerleşim yerlerini talan etmiş ve mülkiyetine geçirmiştir. Söz konusu vahim durum, Orta Hitit Dönemi kraliyet çifti Arnuwanda ve Ašmunikal'in dua/antlaşma metninde anlatılmıştır.

Doğantepe'de bulunan tunç Fırtına Tanrısı Teşup heykeli.

Eski Hitit Çağından itibaren Hititler, topraklarını sürekli tehdit eden Kaškalara karşı seferler düzenlemiş ancak Kaška bölgesine yapılan bu askeri seferlerle uzun vadeli başarılar elde etmek mümkün olmamıştır.

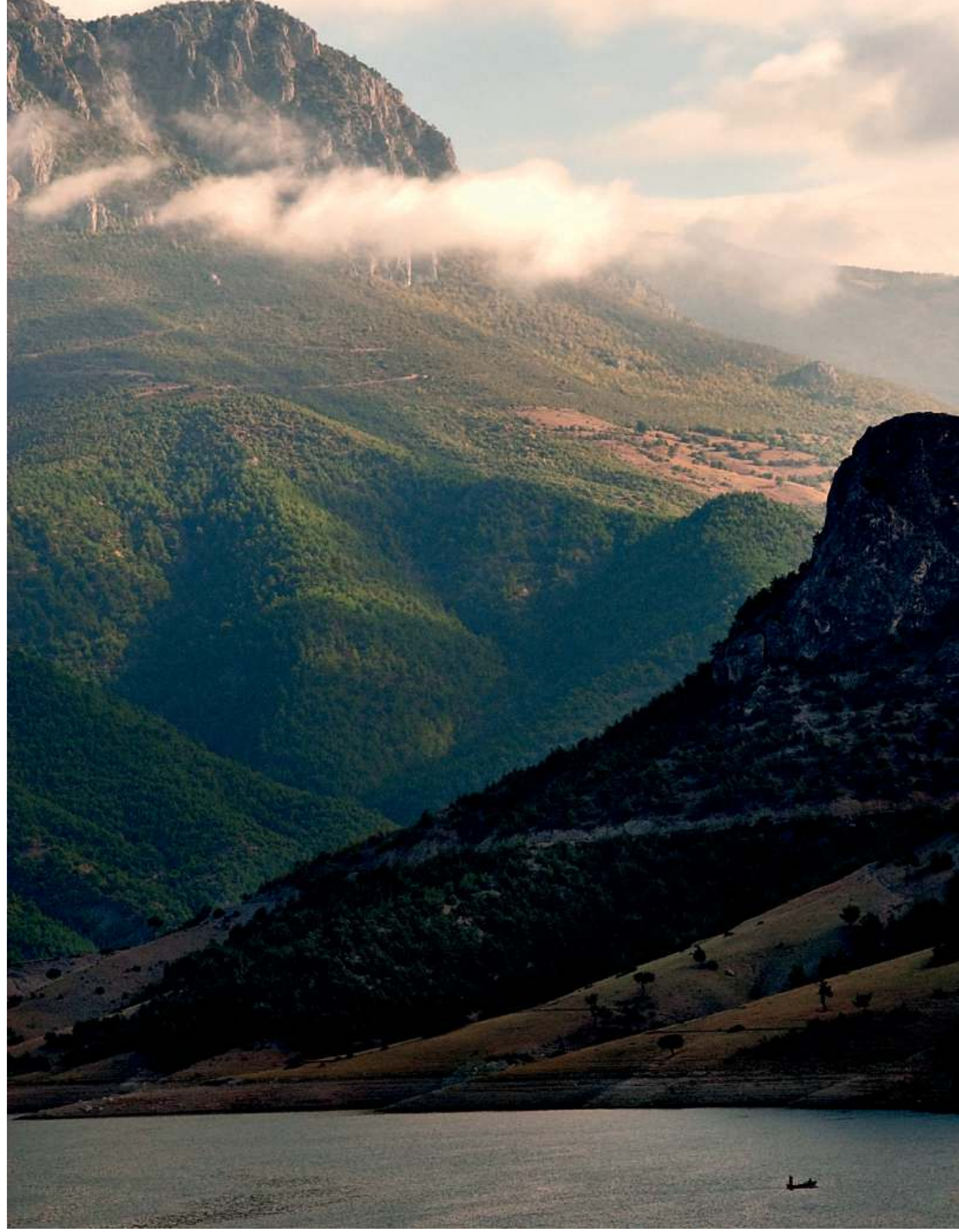
Hitit Kralı Arnuwanda ve Hitit Kraliçesi Ašmunikal'in duası?/anlaşması?:

Size, tanrılara, ben, büyük kral Arnuwanda ve büyük kraliçe Ašmunikkal her açıdan size saygı gösterdik. Biz sizin ekmek ve şarap kurbanlarınızı besili sığır ve koyun kurbanlarınızı yine vereceğiz. Siz tanrılar bizim tarafımızı tutun! Düşmanlar Hatti ülkesine nasıl baskın yaptılar, ülkeyi talan ettiler ve mülkiyetlerine geçirdiler, bunu gerçekten size tanrılara söylemek istedik. Ve önünüzde onlardan davacı oluyoruz. Bu ülkeler şimdiye değin siz gökyüzü tanrılarına ekmek şarap ve diğer armağanları verirlerdi. Oysa bu ülkelerin rahipleri, tanrı anaları, kutsal rahipleri, çalgıcı ve şarkıcıları sürüldü. Tanrıların kutsal simgeleri ve araçları bu yerlerden alıp götürüldü. Bu yerlerden Arinna'nın Güneş Tanrısının, altın, gümüş, tunç ve bakır güneş kursları ve ay kursları ile tören giysileri ve gömlekler, kurban ekmekleri ve şarapları, kurbanlık sığır, koyun ve keçileri zorla alındı. İşte bu ülkeler şunlardır: Nerikka ülkesinden, Huršama'dan, Kaštama ülkesinden, Šeriša ülkesinden, Himuwa ülkesinden, Taggašta ülkesinden, Kammama ülkesinden, Zalpuwa ülkesinden, Kapiruha ülkesinden, Hurna ülkesinden, Dankušna ülkesinden, Tapašawa ülkesinden, Tarugga ülkesinden, Ilaluha ülkesinden, Zihhana ülkesinden, Šipidduwa ülkesinden, Washaja ülkesinden (ve) Patalliia ülkesinden. Oturduğunuz bu ülkelerdeki tapınakları Kaškalar yıktılar ve sizi, tanrıları, heykellerini parçaladılar. Onlar sizin kaplarınızı altından, gümüşten ve tunçtan yapılma kupa ve kadehlerinizi ve sizin tunç aletlerinizi ve sizin giysilerinizi yağmaladılar ve aralarında paylaştılar. Rahiplerinizi, çalgıcılarınızı, şarkıcılarınızı, aşçıları, fırıncıları, çiftçileri ve bahçıvanları aralarında paylaştılar ve onları kendi köleleri yaptılar. Sığırlarınızı ve koyunlarınızı da paylaştılar. Ve onlar tarlalarınızı (ve) arazilerinizi, kurbanlarını ve üzüm bağlarını bağışlayanları, içki paylarını (?) bağışlayanları aralarında paylaştılar. Kaškalar onları mülkiyetine aldılar. Hatta bu nedenle bu ülkelerin her birinde hiç kimse siz tanrıları ismiyle çağırmadı. Hiç kimse size günlük, aylık ve yıllık kurbanlarınızı vermiyor. Hiç kimse sizin için bayram ve ayin düzenlemiyor. Hatti ülkesine sizler için hiç kimse daha fazla vergi getirmiyor. Sizlere hiçbir yerden artık rahipler, çalgıcılar ve şarkıcılar gelmiyor. Size, tanrılara (ve) Arinna'nın güneş tanrıçasına hiç kimse daha fazla altın, gümüş, bakır ve bronzdan güneş kursları ya da ay kursları, şık kıyafetler, bayram kıyafetleri, gömlekler ve pelerinler sunmuyor. Hiç kimse siz tanrılara ekmek, şarap, sığır, inek, koyun ve keçilerden oluşan kurbanlık hayvanlar sunmuyor... Size bu ülkeleri saydık: Gaštama, Taggasta, Šerišša, Taštarešša, Takkupša, Kammama, Zalpuwa ve Nerigga. Şimdi tam olarak biz büyük kral Arnuwanda ve büyük kraliçe Ašmunikkal siz tanrılarla ilgilendik. Ve şimdi biz sizlere sürekli yalvarıyoruz. Kaškalar… Onlar buraya Hattuša'ya geldiler. Onlar Tuhaššuna kentini yendiler. Taharantiya kentine saldırdılar. Büyük kapılarımıza indiler… Biz tanrılara saygılı olduğumuzdan Kaška bayramlarına özellikle özen gösteriyoruz. Fakat Nerik kenti Kaškaların elinde olduğundan Nerik'in fırtına tanrısı ve Nerik'in diğer tanrıları için kurbanları Hattuša'dan (Nerik yerine) Hakmiš'e yollamak istiyoruz: Kurban ekmekleri, išpantuzzi içkisini, sığırları ve koyunları Kaškaları çağırıyoruz, armağanlar veriyoruz ve içiriyoruz. Nerik'in fırtına tanrısına gönderdiğimiz kurbanlara dokunmayın, yolda onlara saldırmayın. Ve (onlar) gelirler, armağanları alırlar ayrıca ant içerler. Fakat oradan ayrılınca andı bozarlar ve tanrıların sözünü küçük görürler. Fırtına tanrısının andının mührünü kırarlar. Hatti'den giden kurbanlara saldırırlar."

Arnuwanda ve Aš̌munikal döneminde, Nerik'te Fırtına Tanrısı kültü ile ilişkili faaliyetlerin icra edilmesinde de doğal olarak en büyük sorun Kaškalar olmuştur. Kaškalarla kuvvet zoruyla başa çıkamayan bu çift, çareyi tanrılara yakarmakta bulmuştur. Arnuvanda ve Ašmunikal çiftinin tanrılara yakardıkları bu dua/antlaşma metninde, Kaškalardan yakınılırken ilk önce Kaška saldırılarının önlenmesinin tanrıların da çıkarları bakımından gerekli olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Hititlerin bir diğer yakınma konusu ise, Nerik ve yöresindeki kentlerin Kaškaların elinde olması, Hitit *pantheon*u içinde çok önemli yer tutan Nerik Fırtına Tanrısı'na ait armağan ve kurbanların Hakmiš'e yollanması ve Nerik yerine Hakmiš kentinde kurulan Fırtına Tanrısı'nın tapınağına gönderilmek istenen eşyanın da yine Kaška saldırılarından kurtulamamasıdır.

Bu çift, Kaškaların potansiyel tehlike olmalarını engellemek için başka bir çare olarak Kaškalarla antlaşmalar yapmışlardır. Orta Hitit Çağında Hitit antlaşma geleneğinde "Hitit-Kaška Antlaşmaları"nın aniden oldukça geniş bir alanı işgal ettiği görülmektedir. Bu antlaşmalarda daha ziyade Hititlerin egemenliği altındaki topraklar üzerinde Hititlerin ve Kaškaların bir arada yaşamalarını sağlayacak düzenlemeler yapılmış, Kaškaların diledikleri gibi hareket etmeleri bazı şartlara bağlanmıştır.

Diğer Hitit devlet antlaşmalarında yer alan ve baskın kral tarafından şarta bağlanan bir taht değişikliği durumunda, sadık kalınması, ihtiyaç halinde birlik gönderilmesi veya seferlere asker yardımı takviyesi yapılması gibi düzenlemelere mevcut Kaška antlaşma metinlerinin hiçbirinde rastlanmamaktadır.

Karadeniz Bölgesi. ©Aykan Özener

Kaška antlaşma metinlerinin geleneksel Hitit devlet antlaşmalarına uygun olarak kaleme alınmadığı da bir gerçektir. Ancak Kaška antlaşmaları Hitit tarafında krallığı temsil eden bir kral ile Kaška tarafında bağımsız boyları temsil eden beylerden/ komutanlardan oluşan bir heyet/ topluluk arasında düzenlendiği için Kaška antlaşmaları Hitit antlaşmaları içinde ayrı bir grup olarak değerlendirilmelidir.

Orta Hitit Dönemi krallarından III. Tuthaliya dönemine ait Maşat mektuplarına göre, Maşat Höyük/ Tapikka coğrafi konumu nedeniyle askeri bir üs olarak Yukarı Yeşilırmak Vadisi'ni kapsayan geniş bir bölgeyi Kaška tehlikesine karşı korumuştur. Askeri güç sağlamakla yükümlü olan Yukarı Ülke, İšhupita Ülkesi ve diğer ülkelerden sağlanan askeri birlikler, Hitit kralının emrindeki Maşat'ta görevli Kaššu tarafından idare ediliyordu. Kaššu Hititli casuslar aracılığı ile Kaškalı düşmanların hareketlerinin gözetlenmesini sağlıyor ve Kaškaların Hitit kralı ile yapmak istedikleri barış görüşmelerini ve duruma göre alınması gereken tedbirleri organize ediyordu:

Hattuşa, Boğazköy, Çorum. ©Aykan Özener

İmparatorluk Döneminde ise Kaška grupları siyasi bir organizasyonun parçası olmadığından ve ulaşılması zor bir coğrafyada yaşadığından dolayı Hititler onları kontrol altına almakta çok büyük sorunlar yaşamışlardır. Hititler Kaška hâkimiyetine geçen toprakları tekrar kazanmak için Tummana ve İšhara'yı Kaškalı düşmandan tamamen temizledikten sonra buralarda askeri üsler kurmuşlardır. Ayrıca Yukarı Ülke Hitit ana toprakları ile Kaška toprakları arasında bir tampon bölge olarak başkent Hattuša ve civarındaki kentleri Kaškalı düşmanlara karşı korumuştur. Hattušili o zamana kadar dizginlenemeyen Kaškaları sürekli yenerek, kuzey eyaletlerinin tek egemeni olmuş ve Yukarı Ülke'nin yönetiminde, Kaškalar üzerinde oldukça çok söz sahibi olarak, merkezi otorite ile paralel bir hükümdarlık kurmuştur. Ancak Kaškalar daha önceki krallar döneminde olduğu gibi tekrar hareketlenmiş ve ayaklanmıştır.

Hitit Kralı III. Hattušili'nin Otobiyografisi

"Ben ise Hakmiš kralı idim. Ordu ve arabalı savaşçılarıyla [ ]. Nerik kenti, Hantili zamanında tahrip olduğu için bu kenti yeniden tahkim ettim. Fakat Nerik'in çevresindeki kentleri [ ], Nera ve Haštira'yı sınır yaptım. Bunların hepsini köle yaptım. Haraca bağladım. [ ] Haharwa Dağlık Bölgesini, Nerik, Hakmiš ve Maraššantiia Nehri Bölgesinin tümünü köle yaptım."

Daha önce belirtildiği gibi, Eski Hitit krallarından Hantili zamanında Kaškaların eline geçen ve Hititlerin baş tanrısı fırtına tanrısının kült merkezi olan Nerik, İmparatorluk krallarından gerek Šuppiluliuma gerekse Muršili tarafından birçok sefer düzenlenmesine rağmen Kaškaların elinden geri alınamamıştır. Bu durumda, "Acaba, daha evvel Nerik, Kaškaların en önemli dinsel merkezi miydi ve Kaškalar 'bu kutsal kent bizim, bizim hakkımız' düşüncesinde miydi?" sorusu akla gelmektedir. Çünkü Kaškalar Nerik ülkesini Hititlerin elinden aldıktan sonra onu sahiplenmiş ve bu kutsal ülkeyi Hititlere kaptırmamak için bütün gücüyle Hitit kralları ve ordusuna karşı direnmiştir. III. Hattušili özellikle Hakmiš kralı iken Nerik kentini tekrar ele geçirmeyi

başarmış ve burada yeniden yerleşmeyi sağlamıştır. Ayrıca Nerik ve çevresindeki kentleri haraca bağlamıştır.

Kaškaların ya da Hititlerin ve Kaškalıların birlikte yaşadığı coğrafya ve Hitit-Kaška sınırları, kraldan krala, daha doğrusu Hitit merkezi otoritesinin ve Kaškalı beylerin gücü nispetinde değişmiştir. Kaška hâkimiyet bölgesinde bulunan ülke ve kentler de her bir kral zamanında Hitit ve Kaška arasında el değiştirmiştir. Hititler ve Kaškalar, Durmitta, İšhupitta ve Tiliura gibi birçok ülke ve kentte bir arada yaşamışlardır. Dolayısıyla Hitit ve Kaška ülke ve kentleri şeklinde bir ayrım yapabilmek mümkün olmamıştır. Bunun en güzel örneği Muršili yıllıklarıdır.

MÖ 1200'lerde yaşanan iç ve dış karışıklıklar, potansiyel tehlike Kaškalar, deniz kavimleri göçü, kuraklık kıtlık, deprem gibi birçok etkenle Hitit Devleti'nin sona ermesiyle birlikte, Kaškalara daha güneye inme fırsatı doğmuştur. Çünkü bu tarihten itibaren Hitit kaynakları susmakta, Yeni Assur Dönemine ait kaynaklar Kašku/a yazılışıyla Kaška ülkesi ve sakinlerinden bahsetmektedir.

Yeni Assur kaynaklarına göre; Hitit Devleti'nin yıkılmasından sonra Kaška Krallık Bölgesi'nin sınırları büyük olasılıkla batıda Muški'ye, doğuda Urartu'ya ve güneyde Tabal'a kadar uzanmaktaydı. Assur'un egemenliğini reddeden Kaškalar, Urartu ve Muški gibi krallıklarla birlik oluşturarak Assur'a karşı savaşmıştır. Ancak güçlü Assur kralları karşısında tekrar vergi vermekle yükümlü olmuş ve onların egemenliğini tekrar kabul etmek zorunda kalmıştır.

Orta Hitit Çağında Hitit antlaşma geleneğinde sık görülen "Hitit-Kaška Antlaşmaları" ile Hititlerin egemenliği altındaki topraklar üzerinde Hititlerin ve Kaškaların bir arada yaşamalarını sağlayacak düzenlemeler yapılmış, Kaškaların diledikleri gibi hareket etmeleri bazı şartlara bağlanmıştır.

Kaškalar 8. yüzyılın sonlarına doğru ilgili kaynaklarda artık karşımıza çıkmamaktadır. Fakat bir kısmı Friglerle kaynaşarak, bir kısmı da Assur'un hâkimiyetine geçerek, şayet özgür hayatta kalabilmeyi başarabilenler var ise onlar da Kimmerlerin saldırısına maruz kalarak tamamen tarih sahnesinden silinmiş olmaları muhtemeldir.

Maşat/Tapikka Mektubu (HKM 10)

"…Majeste şöyle söyledi: Kaššu'ya söyle! [Bu konuda] bana Pihapzuppi'nin ve Kaškanu'nun konusu hakkında "artık onların barış sağladığını" yazmışsın. Buna dair bilgim oldu. Bu konuda bana şu şekilde yazdın: "Bakınız, Kaškalar büyük bir sayıyla şu anda barış için geliyor. Bana Majesteye yazdınız" barış için gelen Kaškaları Majestenin huzurundan gönder. [Bu konuda] bana şöyle yazdın: "Majestem, siz bana Kaška insanlarının bu barış konusu hakkında yazana kadar ben, Išhupitta ülkesinde emrinizi bekleyeceğim." Çünkü daha önceden Tanrılar.... [ ] Beni yüzüstü mü bırakacaksın (?). Şimdi bana gerektiği gibi yazacaksın! [Bu konuda], bana yazmışsın ki "Išhupitta ülkesine ulaşır ulaşmaz, düşman hemen arkasından Zikkatta'ya saldırdı. Kırk sığırı ve yüz koyunu götürdü. Ben onları tamamen püskürttüm. Tutuklanan ve öldürülen on altı kişiyle birlikte düşmanı püskürttüm". Buna dair bilgim oldu."

Yeşilırmak, Karadeniz. ©Aykan Özener

Kaška Kültürü

Yönetim ve Toplum

Hitit metinlerinde politik yönden aktif bir Kaška devletinden ve bir Kaška kralından bahsedilmemektedir. Aksine Kaška yerleşimlerinden ve bu yerleşim yerlerinin beylerinden söz edilmektedir. Her bir Kaška grubunun politik bağımsızlığa sahip olup, yerel beylik bölgeleri de mevcuttu. Hitit kralı Šuppiluliuma'nın da belirttiği gibi, Kaškaların 9 veya 12 ayrı kökten gelen bağımsız boylar halinde yaşayan Anadolu'nun yerel Kaška/Hatti beylikleri ve yerel Kaška/Hatti halkı olduğu söylenebilir.

Kaška topluluklarının yönetim şekli hakkında bilgi veren en önemli kaynak II. Muršili'nin yıllıklarıdır. Muršili yıllıklarında Kaškalı bey Pihhuniya'nın bir bey gibi değil, bir kral gibi yönettiğini özellikle vurgulamaktadır. Tipiyalı bey Pihhuniya egemenlik alanının sınırlarını Hititler lehine genişletmiştir.

Savaşta başarılı Kaškalı beylerin, komutanların politik açıdan yükselebildiği dönemler ve onların

Hitit Kralı Muršili'nin Yıllıkları (KBo 3. 4)

"Durmitta Ülkesinin Kaška kenti benimle savaştı. Sonra Kaška kenti (Kaškalar) geldi ve Durmitta Ülkesini vurmaya başladı. Ben majeste ona karşı gittim. Kaška ülkesinin başlıca halkını Halilalılar ve Duddušgalılar oluşturuyordu. Onları vurdum. Halila kentini namraları, sığırlarıyla, koyunlarıyla yukarıya aldım. Onları Hattuša'ya getirdim. Halila ve Duddušga kentlerini yaktım. Kaška ülkesine ait Halila ve Duddušga kentlerinin yakılıp yıkıldığı işitildiğinde Kaška Ülkesinin tümü yardım gönderdi (yardıma geldi). Bana savaşmaya gelenlerle ben majeste savaştım. Hakimem Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Beyim Kudretli Fırtına Tanrısı, Tanrı Mezulla ve de bütün tanrılar önümde koştular. Kaška Ülkesinin yardımcı kuvvetlerini de yendim. Onları öldürdüm. Turmitta Ülkesi'nin Kaška kenti tekrar (ikinci kez) köle oldu. Onlar bana asker vermeye devam ettiler. Ben majeste geri döndüm. Çünkü İšhupitta Ülkesi'nin Kaška kenti bana düşmanlık yapmaya başlamıştı. O bana asker vermiyordu. Ben majestem İšhupitta Ülkesi'ne gittim. Hameššena kentini yendim. Namrası, sığırı, koyunu ile onu aldım. Onları Hattuša'ya getirdim. Yukarıda adı geçen Hameššena kentini yakıp yıktım. İšhupitta Ülkesi'ni ve Kaška kentini ikinci kez köle yaptım. Bana askerlerini bu şekilde vermeye başladı. Bunları bir yılda yaptım."

Yeşilırmak, Karadeniz.©Aykan Özener

siyasi bir birlik oluşturmaya doğru meyilleri her daim var olmuştur. Ancak Kaškaların bu arzularını gerçekleştirmeleri Hititleri felakete, hatta yok olmaya sürükleyeceği için Hitit krallarınca Kaškaların bir birlik oluşturmalarına ve devlet kurmalarına asla izin verilmediği de bir gerçektir.

Assur kaynaklarında Kral III. Tiglatpileser'in egemenliği altına aldığı ve vergi vermekle yükümlü kıldığı krallıklar arasında Kaškalı Dadilu'dan bahsedilmektedir. Bu da 8. yüzyılda Suriye'nin kuzeyinde Güney Anadolu'da Kızılırmak'ın güneyinde bir Kaška krallığının var olduğunu göstermektedir. II. Sargon kaynaklarında, Sargon'nun ele geçirdiği topraklar arasında Kašku=Kaška da yer almaktadır. Bu da bir Kaška krallığının varlığını desteklemektedir. Kaška (krallığı?) Assur kralının hâkimiyetine geçince Assurlu valilerce yönetilmiştir.

Kaška gruplarının sosyal sınıfları hakkında çok fazla bilgi yoktur. Ancak başlarında bir beyin bulunduğu Kaška gruplarını oluşturan Kaška topluluklarının varlığı bilinmektedir. Kaška toplulukların da ataerkil bir aile düzeninin hâkim olduğu antlaşmalarda yemin edenlerin baba adlarıyla birlikte ifade edilmesinden anlaşılmaktadır.

Kaška toplumu kadınına Tiliura Antlaşması'nın karma evlilik antlaşma maddelerinde *"Kaškalı Hitit şehrinden bir kadınla veya tam tersi Hititli bir erkek Kaškalı bir kadınla birleşirse"* sözleriyle anlatılmaktadır. Bir Hititlinin Kaškalı kadını kente götürmesine izin verilmezken, onun Kaškalı kadının kentinde sürekli kalmasına müsaade edilmiştir. Kendi topraklarında hür olanlar karşı tarafın topraklarında köle, mülteci sınıfına düşmüştür.

Hititler Kaškaları esir alıp köle yaptıkları gibi Kaškalar da Hititleri esir alıp köle olarak kullanmıştır. Çünkü Arnuwanda-Ašmunikal döneminde pek çok yerleşim yeri Kaškalar tarafından alınmış ve bu yerlerin tapınak görevlileri de köle yapılmıştır. Köle yapılan tapınak görevlileri arasında rahipler, müzisyenler, şarkıcılar, aşçılar, fırıncılar, çiftçiler ve bahçıvanlar vardır. Dolayısıyla Hititli savaş esirleri, mülteciler, köle yapılan tapınak görevlileri ve zanaatkârlar da Kaška toplumunun bir parçasını oluşturmuştur. Kaškalı tüccarlar, sığır ve koyun çobanları, domuz çobanları ve dokumacı kadınlar Kaška toplumunda Kaška ekonomisi için elzem meslek gruplarıydı.

Hitit Dönemine ait balta.
Amasya Arkeoloji Müzesi
©Aykan Özener

İmparatorluk Döneminde Kaška grupları siyasi bir organizasyonun parçası olmadığından ve ulaşılması zor bir coğrafyada yaşadığından, Hititler onları kontrol altına almakta çok büyük sorunlar yaşamışlardır.

Hitit Kralı Muršili'nin Yıllıkları (KBo 3. 4)

"Bir sonraki yılda Tipiia Ülkesine gittim. Babam Mitanni ülkesinde iken Tipiialı Pihhuniia yürüdü. O Yukarı Ülke'yi devamlı olarak vurdu. Zazziša kentine vardı. Yukarı Ülke'yi fethetti. Kaška ülkesi aşağıya doğru sarktı. (Kaška ülkesinin sınırları genişledi.) İštitina ülkesinin tümünü de aldı. Orayı hükmettiği yerler yaptı. Ayrıca Pihhuniia bir Kaškalı gibi idare etmiyordu. Kaška şehrindeki bir bey olarak yönetmiyordu. Adı geçen Pihhuniia bir kral gibi yönetiyordu. Ona elçi gönderdim. Ona yazdım; "Sen benim kölelerimi aldın. Onu (onları) Kaška kentine aşağıya (yanına) sevk ettin. Sen onları bana gönder." Pihhuniia ise bana şöyle cevap yazdı; "Ben sana hiçbir şey vermeyeceğim. Eğer sen bana savaşa gelirsen, senin hiçbir ekili olmayan arazinde asla savaşa girişmeyeceğim. Senin karşına geleceğim. Senin ülkenin topraklarında savaşa geçeceğim."

Askeri Yapı

Hitit-Kaška ilişkileri Eski Hitit krallığı Döneminden Hitit İmparatorluk Döneminin sonuna kadar kısa süren barışlara rağmen her daim yapılan savaşlarla düşmanca devam etmiştir. Kaška grupları güçlü ordusu, etkili savaş teknikleri ve coğrafi konumunun verdiği avantajları kullanarak Büyük Hitit İmparatorluğu'nun askeri gücü karşısında direnebilmiştir. Kaška gruplarının ordusu çok sayıda ERİN^{MEŠ} "yaya askerler" ve ANŠU.KUR.RA^{MEŠ} (savaş arabalı savaş**çılar)** "atlı askerlerden" oluşmaktaydı. Ayrıca Kaškaların her daim hazır ERİN^{MEŠ}NARARI "yardım orduları" da vardı.

Orta Hitit Döneminde kral II./III. Tuthaliya'nın Tatta ve Hulla'ya gönderdiği 25 No.lu Maşat mektubunda, krala bir taraftan 600 Kaškalı askerin, diğer taraftan 400 Kaškalı askerin geceleyin yürüdüğü ve ekinleri toplayabileceği bildirilmiştir.

Muršili döneminde, Kaškalı bey Pitaggatalli 9000 askerle, Kalašmalı

Hitit Dönemine ait pişmiş toprak figürin başı. Amasya Arkeoloji Müzesi ©Aykan Özener

Aparru ise 3000 Kaškalı askerle Hititlere karşı savaşmıştır. Tummana'nın yeniden fethi anlatımında, Kaškalı bey Pitaggatalli yardım için 9000 askeri Šapidduwa şehrine getirmiş ve Elluriya Dağı'nı tutmuştur. Kalašmalı Aparru 3000 Kaškalı askerle Šappa ülkesine saldırmıştır.

II. Ramses'in zafer kitabesine göre Muwattalli'ye Kadeş Savaşı'nda yardım etmek üzere Hattušili ile birlikte Mısır'a giden Hitit Ordusu içinde Kaška askerleri de vardı. Hitit egemenliğindeki Kaška yerleşimleri Hitit ordusuna asker vermek yükümlüydü. Örneğin, Muršili hükümdarlığının ilk yıllarında Durmitta ve İšhupita Ülkesi tekrar köle yapılmış ve asker vermekle yükümlü kılınmıştır.

Kaška gruplarının büyük orduları ihtiyaç anında birlik oluyorlardı. Šuppiluliuma döneminde 9 Kaška grubunun orduları toplanmış ve daha sonra da her bir grubun askerleri tekrar kendi ülkesine dönmüştür. Kaška askerleri ani, daha önce tahmin edilemeyen saldırılar ya da ani gece baskınları gibi savaş teknikleri sayesinde Hitit topraklarında yok edici hazarlar vermişlerdir. Kaška birlikleri dayanışma içinde birbirlerini düşman saldırısından önce uyarmış ve karşılıklı yardımlaşmışlardır.

Ekonomi

MÖ 2. binyılda Kaškaların yasadığı bölge, İç Anadolu'nun kuzey, batı ve orta kısımları ile kısmen Doğu Karadeniz Bölgesi'ni kapsar. Bu bölgede yaşamış diğer kavimlerde olduğu gibi, Kaškaların da ekonomisini doğal olarak hayvancılık, dokumacılık, tarım ve doğal kaynaklar oluşturmuştur. Kaškalar düşman saldırısına karşı kendilerini koruyamadıkları durumlarda geçim kaynağı olan hayvanlarının ve mallarının Hititlerce mahvedilmesini önlemek için yaşadığı mekânı terk etmiş, hayvanlarını ve mallarını alarak dağlara sığınmışlardır. Hititler tarafından yapılan saldırı tehlikesi geçtikten sonra terk ettikleri eski yaşam alanlarına geri gelmişlerdir. Bu nedenle Kaškaların bir kısmının yarı göçebe bir yaşam tarzı sürdürdüklerini söylemek mümkündür.

Kaškalar yarı göçebe, hareketli yaşam tarzı yanında kent kültürü

MÖ 1200'lerde yaşanan iç ve dış karışıklıklar, potansiyel tehlike Kaškalar, deniz kavimleri göçü, kuraklık kıtlık, deprem gibi birçok etkenle Hitit devletinin sona ermesiyle birlikte, Kaškalara daha güneye inme fırsatı doğmuştur.

Oymaağaç Höyük'ten Tavşan Dağları'nın (Haharwa) görünüşü. Nerik'te ele geçen çivi yazılı tablet ve bullalarda Haharwa Dağlarından, Nerik Hava Tanrısı için törenlerden, Hava Tanrısının karısından ve diğer tanrılardan bahsedilir.

özelliği taşıyan yerleşik bir yaşam tarzına da sahipti. Çünkü Kaškalar yerleşik düzeni zorunlu kılan tarımla uğraşıyor, ticaret yapıyordu. Daha önemlisi Kaška kentlerini ve ülkelerini kral gibi yöneten beylerin, yaya ve atlı askerlerden oluşan birliklerin ve bu birliklere önderlik yapan komutanların mevcudiyeti de Kaškalarda kent kültürünün göstergesidir.

Kaškalar Anadolu'da çok yaygın olan genel anlamda iki meslek grubunu "çobanlık ve dokumacılık" yapıyorlardı. Kaškaların sürekli hareketli olmalarının ve topraklarını genişletmek istemelerinin nedenlerinden biri başlıca geçim kaynağının hayvancılık olması ve buna bağlı olarak geniş otlaklara ihtiyaç duymasıdır. Bir kral gibi yöneten Kaškalı bey Pihhuniya, geniş otlak yeri yapmak için Hitit ülkesi İštitina'yı işgal etmiştir. Hitit kralları Kaška bölgesine düzenledikleri seferlerden de sivil tutsaklar yanında Kaškaların otlaklarda beslediği, besili pek çok sığır ve koyunu ganimet olarak ele geçirmiştir. Hayvancılığın yanı sıra tarım ve ziraatçılık da Kaškaların diğer bir geçim kaynağı idi. Hititler Kaškaların önemli geçim kaynağı olan tarım ürünlerine el koyarak ya da yakarak çok büyük olasılıkla onları ekonomik olarak çökertmeye, gelişmesini, yayılmasını engellemeye ve kendilerine muhtaç hale getirmeye çalışmıştır.

Kaškalar tarım alanlarının yanı sıra üzüm bağlarına da sahipti. Bağcılık yapıyor ve şarap üretebiliyorlardı. Hititler Kaškaların ürününe ve şarabına da el koymuş, ayrıca egemenliği altına aldığı Kaška yerleşimlerini şarap vermekle yükümlü kılmışlardır. Kaškalar doğal kaynaklar bakımından zengin Kuzey

Yazılı kaynaklara göre Hitit İmparatorluğu'nun kuzey bölgesinin en önemli Hitit şehirlerinden olan Oymaağaç/Nerik'te ortaya çıkan, Hattuša'nın poternlerine benzetilen basamaklarla inilen bir çeşmenin korumalı girişi olduğu anlaşılan tünelli yapı. Vezirköprü, Samsun. Oymaağaç Kazı Arşivi.

Anadolu bölgesinde yaşadıklarından, bölgenin kaynaklarından doğal olarak faydalanmış olmalıdırlar. Kültepe/Kaneš belgelerinde Durhimit şeklinde yazılan Kaška ülkesi Turmitta, Anadolu'da bakır yatakları bakımından zengin, iyi cins bakır üretiminin yapıldığı yerel bir krallıktı. Şayet Kaškalar Hitit öncesi Anadolu'nun yerel halkı ise, Kaškaların Koloni Çağında Durhimit yerleşiminde Anadolu'nun önemli bir yerel krallığı olarak, iyi cins bakır üretimi yapabildiğini, diğer yerel krallıklarla ve Assurlarla ticari ilişkiler kurabildiğini söyleyebiliriz. Durmitta'nın sahip olduğu bir diğer önemli doğal kaynağın tuz yatakları olduğunu bu kentten tuz sevkiyatı yapıldığını gösteren Hititçe bir belgeden anlıyoruz.

Kaškaların ticaretle uğraştıkları ve Kaškalı tüccarların var olduğu antlaşmalardan da öğrenilmektedir. Hititlere dost olan Kaškalı bir tüccar Hattuša'ya gelebilmiş fakat orada

Tokat, Horoztepe'de bulunan İlk Tunç Çağı III dönemine ait arsenikli bakırdan dökülerek heykelcik biçiminde yapılmış çıplak insan betimlemesi. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

askeri valinin izin verdiği yerde ticaret yapabilmiştir. Dolayısıyla bu ticari kısıtlamalarla Hititlerin, Kaškaların ticarette daha aktif hale gelmelerini ve diğer Kaška gruplarıyla ilişkilerini güçlendirip birlik olmalarını engellemeye çalıştıklarını anlıyoruz. Kaškaların ticaret işinde ne tür ürün ya da eşya alım satımı yaptıkları hakkında bilgi mevcut olmasa da geçim kaynaklarına bakıldığında hayvansal ürünler, tarım ürünleri, yünler ve dokuma ürünleri satıyor olduklarını söylemek mümkün.

Din ve Ahlak

Hitit belgeleri Kaška dini hakkında çok fazla bilgi sunmamaktadır. Kaška dini ile ilgili bilgi veren en önemli belgeler, bir büyü ritüeli ve Hitit-Kaška antlaşmalarıdır. Ritüelde Kaška tanrıları, Hatti ülkesi tanrılarıyla mücadele eden düşman bir grup olarak değerlendirilmektedir. Kaška antlaşmalarında ise, Kaška ülkesinin tanrılarının Hitit ülkesi tanrılarıyla birlikte Kaška-Hitit antlaşmasının düzenlenmesine yemine şahitlik yapmak üzere çağrıldığı görülmektedir. Antlaşmada Kaška *pantheon*u kimliği bilinen tanrılardan oluşmaktadır: üç Kaška Fırtına Tanrısı: *Hanupteni…* Fırtına Tanrısı, *Kutpurruri.* Fırtına Tanrısı, *Pazim-[ ]-iš* Fırtına Tanrısı. Daha sonra verilen Kaška tanrıları Yerin Güneş Tanrıçası, [ ]tena, Tanrı Huvattašši (?), Baba Güneş Tanrısı, Orduların Fırtına Tanrısı ve Tanrı Telipinu'dur. Hatti kültüne ait birkaç tanrı ve tanrıça da mevcuttur. Bunlardan Yeryüzünün Güneş Tanrıçası daha sonradan Arinna'nın Güneş Tanrısı ile özdeşleştirilen önemli bir yeraltı dünyası tanrısıdır. Telipinu (I. 18) ise Hatti kökenli bir bitki tanrısıdır.

Kaškalarla yapılacak savaş öncesi düzenlenen ritüelde, kurban sunulacak tanrılar arasında Turmitta ülkesinin Telipinu'sundan bahsedilmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, tanrısı Telipinu'ya kurban sunulan Turmitta, Hitit belgelerine göre önemli bir Kaška ülkesi, Koloni Çağında Anadolu'da

Dazimonitis (Kazova) Ovası'nın ortasından akan İris (Yeşilırmak) Nehri. ©Aykan Özener

Hattilerin ya da onlarla akraba yerli halkın yaşadığı yerel bir krallığa sahip bir ülkedir.

Kaška seferi öncesi icra edilen ritüel ve Kaška antlaşmasından elde edilen bu önemli bilgiler doğrultusunda Kaška *pantheon*unun Hatti *pantheon*undan çok farklı olmadığı ve büyük olasılıkla bu *pantheon*un bir taşra versiyonu olduğu söylenebilir. Yani Hatti ile Kaška kültür ortamları arasında kayda değer benzerlik muhtemeldir.

Aynı zamanda Hattilerin ay tanrısı (–a vokali yerine –u vokalinin kullanımıyla, Kašk- kelime köküne -u eklenmesiyle oluşturulan) "Kašku" adını taşımaktadır. Hititlerin kuzeydeki Kaškaları, her daim potansiyel tehlike olan düşmanlarını, hem ay tanrısının adı olan hem de Hattice bir kelime olan -Kašku- kelimesine son vokal -u yerine –a vokali eklenmiş şekliyle- "Kaška" olarak adlandırdıklarını söylemek mümkündür.

Kaškalar, Hititler tarafından sanki dinsiz, acımasızmış ve barbarmış gibi itham edilmişlerdir. Hititler, diğer büyük devletler, küçük-büyük beylikler ve o çağlarda yaşayan bütün toplumlar gibi sınırlarını genişletmek; ekonomik olarak güçlü olmak; yaşadığı kendine ait topraklara sahip çıkmak vs. gibi birçok nedenle pek çok yere saldırılar, talanlar yapmış, yakıp yıkmış, değerli ganimetler almış ve sivil halkları kendi yurdundan koparmıştır. Söz konusu toplumların yaptığı bu tür zarar verici, can yakıcı kötü davranışlar, Kaškaların Hititlere karşı olan tavrından, dinsizliğinden ve acımasızlığından farklı bir davranış şekli değildir. Bu sadece o zamanki toplumların hayatta kalabilmek için verdikleri doğal bir mücadeledir.

Bir Hititlinin Kaškalı kadını kente götürmesine izin verilmezken, onun Kaškalı kadının kentinde sürekli kalmasına müsaade edilmiştir. Kendi topraklarında hür olanlar karşı tarafın topraklarında köle, mülteci sınıfına düşmüştür.

Karadeniz'deki Hitit pantheonu için önemli bir örnek teşkil eden hiyeroglif yazıtlı mühür baskılı bulla. Vezirköprü, Samsun. Oymaağaç Kazı Arşivi.

Dil ve Yazı

Kaškalardan günümüze kadar ulaşmış herhangi bir belge mevcut olmadığından kullandıkları yazı ve konuştukları dil hakkında elimizde kesin bir bilgi yoktur. Ancak Kaškalar Anadolu'nun yerlisi olup, zamanla özellikle yaşam alanı olarak kuzeye sıkıştırılan hatti kökenli halk ise, kullandıkları dil de Hattice veya bu dil ile akraba bir dil olması gerekir. Kaškaların kullandıkları yazının çivi yazısı olması muhtemeldir. Arzawa ülkelerinin kültür ve yazışma dili Hititçe olduğu gibi Kaškalar için de aynı şekilde olması mümkündür. Zamanla Kaškalar ve Hititler arasında bilgi alışverişi, antlaşmalar, barış görüşmeleri, diplomatik görüşmeler ve yazışmalar yapıldığı Hitit kaynaklarından öğrenilmektedir.

Politik ve resmi görüşmelerin yanı sıra, Kaška ve Hitit halkı da birbiriyle anlaşabiliyor, bir arada yaşayabiliyordu. Bu durumda Kaškaların konuştuğu dili Hititlerin, Hititlerin konuştuğu dili de Kaškaların bilmesi gerekir. Ya da Kaškalar aile içinde ve kendi aralarında kendi dillerini konuşuyor, Hititlerle de sonradan öğrendikleri Hitit dili aracılığıyla anlaşıyorlardı.

Kaška dili ile bazı Kafkas dilleri arasında yakın bir ilişkinin var olduğu kabul edilmektedir. Elde çok kesin veriler olmadığından Kaška dili ile Kafkas dilleri arasındaki ilişki konusunda kesin bir şey söylemek şu an için mümkün değildir. Fakat bütün Orta ve Doğu Karadeniz sahil şeridini kapsayan bir alanda, Sinop'tan Kafkas Dağları'na kadar, dilsel ve kültürel bir devamlılığın söz konusu olduğunu varsaymak oldukça mantıklı görünmektedir. Kaška merkezlerinin ya da Hititler ve Kaškaların bir arada yaşadığı merkezlerin keşfedilmesi ve Kaškalara ait belgelerin gün ışığına çıkarılması ile tek taraflı Hititlerin anlattıklarına göre yazılan Hitit-Kaška ilişkilerini, Kaška tarihi, coğrafyası ve kültürünü Kaškaların gözüyle de değerlendirebilme imkânı olacaktır.

Recai TEKOĞLU

AHHİYAWA ÜLKESİ

AHHİYAWA ÜLKESİ VE AHHİYAWALILAR

Ahhiyawa'nın coğrafi lokasyonu üzerine, zaman içerisinde her biri çeşitli dayanaklar sunan birçok önerme yapılmıştır. Bunlar arasında, Güney Marmara bölgesinden başlayıp Troas üzerinden (Çanakkale'den) Adana'ya kadar sırasıyla Aiolia, Ionia, Karia, Lykia, Pamphylia ve Kilikia bölgeleri gibi birçok bölge yer alır.

Knossos sarayının duvarlarında boğa üzerinde atlama sahnesinin betimlendiği fresk.

VE AHHİYAWALILAR

1924 yılında E. Forrer'in Homeros öncesi Yunanlılarının Hitit çivi yazılı belgelerde tespit edildiğini duyurmasının üzerinden yaklaşık 90 yılı aşkın bir zaman geçti. Konu, zaman içinde sadece Hititologlar arasında tartışılan bir "mesele" olmaktan çıkıp Ege ve Akdeniz tarihi araştırmalarında artık değinilmeden geçilmesi imkansız bir hale gelmiştir. Günümüzde Eski Yunan tarihiyle ilgili kitaplarda artık Ahhiyawa ülkesi ve insanları giriş konularının başlangıcında yer almaktadır. Uzmanlık düzeyinde olsun olmasın Ahhiyawa meselesi hakkında yazı yazmayan bir Hititolog veya Grekist kalmamıştır. Ahhiyawa meselesi, pek çok yönüyle, eski Anadolu tarih araştırmalarının ve tarihi coğrafya incelemelerinin sevilen klişe konularından birisine dönüşmüştür.

Ahhiyawa ülkesinin Miken dünyasına karşılık geldiği görüşü çok geniş bir çevrede artık kabul görmüş olduğu halde tartışmalar yine de sona ermemiş, konu pek çok yönüyle bir "inanç" veya "inançsızlık" veyahut da "yaklaşım biçimi" olarak tartışmalardaki yerini korumaya devam etmiştir.

Ahhiyawa meselesini üç açıdan ele almak gerekir: birincisi, coğrafî lokasyonu; ikincisi, sözcüğün etimolojik açıklaması ve fonetik tanımı; üçüncüsü, müdahil oldukları tarihi olaylar ve bunların yorumlanması. Konu hakkında fikir beyan eden her araştırmacı bazen fonetik açıklamalara, bazen coğrafi lokasyona, bazen de tarihi olaylara diğerlerinden daha fazla önem vermek durumunda kalmıştır.

Ahhiyawa ülkesinin coğrafî lokasyonu tartışması, bu ülkenin Anadolu topraklarında mı, yoksa Anadolu dışında bir yerde mi kaldığı meselesinin açığa çıkarılmasıyla başlar. Konuyla ilgili tartışma ve lokasyon tekliflerinin bir incelemesini yapmak, Anadolu ve Ege'nin 2. binyıl tarihi coğrafya incelemelerinin özetini yapmakla eş anlamlıdır. İlk görüşlerden günümüze değin bu tartışmalar bir yelpaze gibi genişlemiştir ama Hititoloji ve Anadolu tarihi coğrafya uzmanlığı bulunmayan kimseler için bunun bir tartışma özetini vermek yararlı olacaktır.

Lisans eğitimini Klasik Filoloji ve Hint-Avrupa dilbilimciliği üzerine almış olan Strazburglu Emilio Forrer, Assurolojiye ve çivi yazılı belgelerdeki dil kalıntılarına da ilgi duyan birisiydi. Forrer, uzun yaşamı boyunca farklı ve sansasyonel fikirler üretmiştir. Henüz 30 yaşındayken Hitit çivi yazılı belgelerde geçen çeşitli şahıs ve yer adlarını Yunanca üzerinden açıklamaya yönelen bir tavır sergilemiştir. Bu tavır o çağlarda çok sevilen bir yaklaşım biçimiydi. Zira Batı Anadolu dilleri üzerine yapılan çözümleme çalışmalarında da aynı yöntem uygulanıyordu. Forrer, herhangi bir dilbilimsel veya tarihsel yöntem üzerinde durmadan önceliği Homeros'a vermiş, Homeros destanlarındaki şahıs ve yerlerin Hitit belgelerinde de göründüğünü, dolayısıyla destanın tarihi olaylardan söz ettiğinin anlaşıldığını düşünmüştü. Onun anladığı şekliyle Hitit belgelerindeki *Alekšanduš* Homeros destanlarındaki Alexandros'a, yani Paris'e, *Antarawaš*

MÖ yaklaşık 1300'de Anadolu coğrafyası ve komşularının siyasi durumu.

Adana Çineköy'de bulunan ve Assur ve Hiyawa devletleri arasındaki bir ittifaktan ve Muksas soyundan gelen Hiyawa kralı Warikas'ın başarılarından söz eden çift dilli bir kitabe Ahhiyawa yer adının Anadolu coğrafyasına ait adlardan bir tanesi olabileceği hususunda yeni bir yaklaşım sunar.

Atreus'a, *Tawagalawaš* Eteokles'e, *Tariuša* Troia'ya, *Wiluša* Ilion'a ve *Ahhiyawalılar* da Akhaioi'a karşılık geliyordu. O, bu görüşüyle resmi ve resmi olmayan çevrelerde bir şaşkınlık yaratmıştı. Henüz Linear A ve B yazıları çözümlenmemişken birdenbire tarihi halkları ve olayları Homeros destanları üzerinden değerlendirme yoluna gitmek, hiç şüphesiz ki, bir fısıltı korosunun doğmasına yol açmıştı. Nitekim iki yıl geçtikten sonra Hititoloji çalışma alanının duayenlerinden Johannes Friedrich 1926'da, Forrer'in çalışmasına güven duyulamayacağını, tespitlerinde "yanlış bir yöntem" izlenmiş olduğunu, daha Hitit belgelerinde sözü edilen şahıs ve yerlerin tam içerikleri bilinmeden bu tür görüşler öne sürmenin hatalarından bahseden bir makale yayınlamıştır. Friedrich'e cevaben Forrer, 1928'de görüşleri üzerinde ısrar ettiği yeni bir makale kaleme almış, büyük Akha krallığının Batı Anadolu sahillerini kapsadığını öne sürmüştür. 1930'da adı ilgi çekici konularda sıkça geçen P. Kretschmer, Herodotos'ta Kilikia bölgesine daha eski çağlarda yerleşen Akhaların *"Hypakhaioi"* adıyla anılmalarını kaynak göstererek Ahhiyawa'nın Kilikia bölgesi sayılması gerektiğini dile getirmiştir. Kretschmer bu Akhaları "melez Akhalar" olarak kabul ediyor, yerli Anadolu halklarıyla karışıp kaynaştıklarını düşünüyordu. Çok geçmeden Forrer gibi Klasik Filoloji ve Hint-Avrupa dilbilimciliği eğitimi almış Ferdinan Sommer 1932'de Ahhiyawa adının geçtiği bütün belgeleri bir araya getirerek uzunca bir süre başvuru kaynağı niteliğini korumuş ünlü *Ahhiyawa Belgeleri* (Die Ahhiyawa-Urkunden) eserini yayınlamıştır. Bu eserde Sommer, Ahhiyawa'nın Yunanistan'da veya adalarda, yani "denizin ötesinde" aranamayacağını, ancak Anadolu'nun güney sahillerinde etkinlik gösteren bağımsız bir devlet olduğunu öne sürmüştür. Sommer'in yayınladığı belgeler arasında Ahhiyawa'nın Anadolu dışında bir ülke ve bölgede aranabileceği olasılığı ortadan kalkınca, çeşitli fonetik benzerlikleri de dışlamamak adına yeni görüşler ortaya çıktı. Yine önemli bir Alman Hititolog olan Albrecht Goeze 1933 yılında yayınladığı *Küçük Asya* (Kleinasien) eserinde Ahhiyawa'nın Edremit Körfezi'yle İzmir'in kuzeyinde kalan Klasik Aiolia bölgesinde aranması gerektiğini, Ahhiyawalıların Aiollerden önce bölgeye yerleşen Akhalar olduklarını ve yerliler üzerinde bir tür yönetici elit sınıf oluşturduklarını öne sürmüştür.

Zaman içerisinde her biri çeşitli dayanaklar göstermek suretiyle Ahhiyawa'nın coğrafi lokasyonu değişiklikler göstermiştir. Hemen hemen Güney Marmara bölgesinden başlayıp Troas üzerinden (Çanakkale'den) Adana'ya kadar sırasıyla

Aiolia, Ionia, Karia, Lykia, Pamphylia ve Kilikia bölgeleri Ahhiyawa'nın lokasyonu için teklif edilmişlerdir. Doğal olarak bu süre zarfında Ahhiyawa'yı Anadolu'nun dışında düşünenler de eksik olmamıştır. Yunanistan, Rodos, Girit ve Kıbrıs çeşitli araştırmacılarca Ahhiyawa'nın coğrafi lokasyonu için teklif edilen bölgeler olmuştur.

Daha yakın zaman dilimlerinde Anadolu'nun tarihi coğrafyasını daha iyi anlamamıza yardımcı olabilecek belgelerin keşfinden sonra yeni değerlendirme imkanları ortaya çıkmıştır. Hattuşa'da bronz tabletin keşfi, Yalburt hiyeroglif yazılı belgelerin yayınlanması, Çineköy çift dilli belgesinin bulunması, Karabel anıtının yeniden okunması gibi gelişmeler tartışmalara yeni bir boyut kazandırmıştır. Hiç şüphesiz bugün pek çok kimse tarafından benimsenen ve kaynak gösterilen yayın, İngiliz Hititolog John D. Hawkins'in 1998'de yaptığı "Mira Kralı Tarkasnawa" başlıklı yazısıdır. Hawkins bu yazısında "artık Anadolu topraklarında Ahhiyawa için herhangi bir lokasyon alanı kalmadığını, kendi şahsi görüşüne göre Ahhiyawa'nın hem Yunanistan ve adalardaki hem de Batı Anadolu kıyılarında etkinlik gösteren Mikenlere karşılık geldiğini" dile getirmektedir. Hawkins'in "Tarkasnawa" yayınını yaptığı sırada henüz Latmos dağı ve İzmir Karakuyu hiyeroglif yazılı kitabeleri bulunmamış ve yayınlanmamıştı. Hawkins, Batı Anadolu'da geniş bir alanda etkinlik gösteren coğrafya ve devlete Arzawa-Mira krallığı tanımını uygun bulmuştur. Bu krallığın sınırları güneyde Karkišа (Karia), kuzeyde Seha Nehri ülkesine kadar uzanıyor, doğuda Kuwalia ülkesine kadar (Afyon) çekiliyordu. Ancak Latmos dağı ve Karakuyu yazıtlarında yalnızca Mira ülkesi ibaresi geçmektedir. Bu nedenle Hawkins'in önerdiği Arzawa-Mira koalisyon devleti bugünkü hiyeroglif yazılı veriler ışığında sadece Mira ülkesi için tasdik edilmiştir. Buluntular, Anadolu coğrafyasındaki bölgesel dağılımın çeşitli açılardan yeniden ele alınabileceğini göstermektedir.

Ahhiyawa yer adının Anadolu coğrafyasına ait adlardan bir tanesi olabileceği hususunda yeni bir yaklaşım Adana Çineköy'de bulunan çift dilli bir kitabeden elde edilmiştir. Kitabe Assur ve Hiyawa devletleri arasındaki bir ittifaktan ve Muksas soyundan gelen Hiyawa kralı Warikas'ın başarılarından söz etmektedir. Kitabenin yayınını yapan Recai Tekoğlu'na göre Hiyawa adı, hiyeroglif yazısında başlangıç vokali düşmüş Ahiyawa adı için bir yazılış şekli olasılığını taşımakta ve herhangi bir lokasyon teklif etmeden Anadolu coğrafyasına ait yer adları kapsamında ele alınabileceğine dayanak oluşturmaktadır. Bu görüşe rağmen, Hiyawa adının Hypakhaioi ile, yani Mikenlerle alakalı olabileceğini dile getiren çeşitli görüşler bulunmaktadır.

Pişmiş toprak kadın figürinleri. Geç Hellas III A (1400-1300). Metropolitan Sanat Müzesi, ABD.

Boğazköy'de Sfenksli Kapı bölgesinde bulunan Hitit kralı IV. Tuthaliya ile Tarhuntaşşa vassal kralı Kurunt(iy)a arasında yapılan antlaşmayı içeren bronz tablet. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi ©Aykan Özener

Pek çok açıdan Ahhiyawa meselesinin coğrafî lokasyonuyla ilgili tartışmalar bir sonuca varmış değildir. Anadolu coğrafyasında Ahhiyawa için artık toprak kalmadığı yaklaşımı da kendiliğinden bir sonuç olarak kabul edilemez. Tarhuntassa gibi sınırları aşağı yukarı tespit edilen ülkenin kendisi dahi henüz bir belgeyle tespit edilmemişken Anadolu'nun tarihi coğrafyasının yeni alanlar kaldıramayacağı yaklaşımı baştan şüpheler doğurmaktadır. Ama en azından bu adın da Anadolu'ya ait yer adları listesinde yer alabileceği görüşü tartışmalarda yer edinmiştir.

Ahhiyawa adı Hitit çivi yazılı belgelerde ^{KUR}Ahhiyawa, ^{KUR}Ahhiyauwaš, ^{KUR}Ahhiya ve ^{KUR}Ahhiuwa formlarıyla geçmektedir. Bu formlar ayrıca hiyeroglif yazılı kitabelerde geçen Hiyawa, Akadça mektuplarda geçen Hiyauwi ve bir Linear B tabletinde geçen a-ka-ya-ji sözcükleriyle de ilişkilendirilmek istenmektedir. Bütün bu isimlerin Homeros destanlarında adları halk adı olarak geçen Akhalarla (Ἀχαιοί) ve ülkeleri Akhaia (Ἀχαία) ile eşitlenmektedir. Öncelikle Akha sözcüğünün Yunanca olmadığını ve köken olarak eski Yunanca herhangi bir anlama gelmediğini hatırlatmakta fayda vardır. Yunanca konuşan ve belge yazan Mikenlerin, Homeros destanların-

Adana Çineköy'de bulunan çift dilli kitabe.

Tunç Çağı Miken sitadelinin Aslanlı Kapı olarak bilinen ana giriş kapısı. MÖ 13. yüzyıl.

Hattuşa Aslanlı Kapı. MÖ 13. yüzyıl.

da bütün Yunanlı kimliği hem dil hem de kültür olarak belli olan Akhaların neden Yunanca olmayan bir isim taşıdıkları bugüne kadar tatmin edici bir cevapla açıklanmış değildir. Aynı şekilde Hititçe belgelerde geçen Ahhiyawa sözcüğünün de etimolojisi bilinmemektedir. Konuyu fonetik prensipler üzerinden ele almak isteyen kimseler Hititçe ve Yunanca arasında oluşabilecek ses değişim kurallarına göre Akha sözcüğünün Ahha halinde Hitit kaynaklarına geçmesini kabul etmiş, Ahhiyawa sesinin de şimdiye kadar tespit edilmemiş, varsayımsal *Akhaiwa (*Αχαιϝα) kelimesinden geçmiş olabileceğini düşünmüşlerdir. Ancak Ahhiyawa meselesinde en az dert edinilen konu fonetik eşleştirmelerdir. Zira gerek yer adları gerekse çeşitli şahıs adları Hitit dünyasıyla Yunan dünyası arasında adı tam konmamış bir ilişkiler ağı bulunduğunu gösterir niteliktedir. Hitit kaynaklarında geçen Alakšanduš adının Alexandros, Millawata adının Miletos, Apaša adının Ephesos ile açık ve inkar edilemez eşitliği bu yolu açmaktadır. Gerçekte var olan mesele bu ilişkiler ağını çeşitli efsane ve şüphe alanından çıkarıp tarihi süreç içerisinde ele alma meselesidir.

Ahhiyawa meselesi birbirini takip eden çeşitli "kabuller" üzerinden ilerlemektedir. Henüz Mikenlerin kendilerine ve ülkelerine ne ad verdiklerini tartışma konusu edebileceğimiz bir Linear B yazılı belge ele geçmemiştir. Mikenlerin daha o zamanlarda kendilerini Akha olarak tanımladıkları görüşü Homeros destanlarındaki adlandırmalara dayanmaktadır. Homeros'un Akhalarının Mikenler oldukları görüşü bir "kabûldür" zira Homeros'un halklar kataloğu hakkındaki tartışmalar bugün ortaya çıkmış değildir. Daha Herodotos'tan başlamak üzere bu halklar kataloğu üzerinde sayısız eleştiri antik çağ yazarları tarafından yapılmıştır. Homeros'un destanlarında adları geçen halkların aynı zamanda tarihi halklar olduğu varsayımı tartışmaların ana nedenidir.

Mısır, Thebai'de bulunan bir silindir mühür baskısına ait çizimde Luvi hiyeroglif yazısı yer alıyor. ©Ece Zeber

Boğazköy'de bulunan bir çömlek parçası üzerinde tasvir edilen Miken savaşçısı ve miğferine ait çizim. ©Ece Zeber

Ahhiyawa meselesinin diğer dikkat çeken yanı Miken devlet yapısıdır. Arkeolojik ve epigrafik bulgular Miken kültürünün yaratıcılarının çeşitli kent devletleri etrafında örgütlendiklerini göstermektedir. Bütün bu kent devletlerini birlikte çalışma, savaş, barış, istila ve savunma durumlarında bir araya toplayacak merkezi bir sarayın varlığı bugüne kadar tespit edilmemiştir. Hatta Miken sarayıyla çağın diğer büyük devletleri, en azından Mısır ve Assur arasında yapılmış herhangi bir resmi yazışma izine de rastlanmamıştır. Mikenlerin o çağda yaygın bilinen yazı ve kültür araçlarıyla ilişkiye geçtiklerini gösteren bir belge de bugüne değin Miken kültür topraklarında tespit edilmemiştir. Hitit belgelerinde geçen Ahhiyawa sözcüğü bir ülke adıdır ve üniter bir yapı göstermektedir. Bu nedenle bazı araştırmacılar "Büyük Akha Devleti" fikrini işlerken, bazıları da bu devletin Homeros Akhalarında olduğu gibi parçalara ayrılmış, olasılıkla Batı Anadolu'nun bir bölümünde veya adalarda etkinlik gösteren dilimi olduğunu düşünmektedirler.

Akha devletinin büyük ve üniter dolduğunu düşünenler Hitit kralı IV. Tuthaliya ile Amurru kralı Šaušgamuwa arasında geçen bir antlaşmayı dikkate almaktadırlar. Antlaşmada Tuthaliya kendisine denk kralları sıralarken "Bana denk olan krallar, Mısır kralı, Babil kralı, Assur kralı ve Ahhiyawa kralıdır" ifadesini kullanmıştır ancak Ahhiyawa kralı ibaresi metinden silinmiştir. Sözcük geriye kalan işaret kalıntıları üzerinden okunabilmektedir. Bu ifadeyi referans alanların dayanağı katibin Ahhiyawa ülkesini büyük devletler bazında gördüğünü, ancak Hattuşa diplomasisi gereği metinden çıkarıldığını öne sürmektedirler.

Ahhiyawa ülkesi ve insanları bir krallık rejimi tarafından idare ediliyordu. İlk referansları Hitit belgelerine göre MÖ 15. yüzyılla 14. yüzyıl arasında kalan döneme kadar uzanmaktadır. Hitit belgelerinde adları çok çeşitli yerlerde geçmektedir. Kehanet, Yıllık, Antlaşma, Dua, Mektuplar ve Sınır Nişan belgelerinde Ahhiyawa adı geçmektedir. Bunların tarihlenme skalası MÖ 15. yüzyılın sonundan MÖ 13. yüzyılın sonuna kadar bir dağılım göstermektedir. Ahhiyawa ülkesinin Hatti rejimi ve belgelerinde dost ve müttefik bir ülke olduğu sonucunu çıkaracak çok fazla bir referans bulunmamaktadır. Aksine, "düşman ülke" olarak adı geçmektedir. Ahhiyawa adı ister mektuplarda ister yıllıklarda olsun hep Anadolu'da Hatti devletinin aleyhine faaliyet gösteren ihtilaf olaylarının içinde geçmektedir. Eğer bir çivi yazılı belgenin (CTH 183) yorumlanması geçerli ise Ahhiyawa kralı Hatti kralına çivi yazılı bir mektup göndermiştir. Bu durum, Ahhiyawa ülkesini Mikenlerle eşleştirenleri büyük bir beklenti içine sokmuştur. Demek ki, Miken üniter krallığı veya Miken krallık-

Hitit kralı II. Muwatalli ile Wiluşa kralı Alakşandu arasında yapılan antlaşmayı içeren tablet.

larından bir tanesi Önasya devletleriyle Hititçe ve Akadça yazışacak kadar dönemin uluslararası ilişkilerinin içindeydiler ama bugüne kadar Mikenler açısından bunu doğrulayacak hiçbir belge ele geçmediği gibi Tunç Çağı Yunanistan'ında çivi yazısı kültürünün bilindiğine dair herhangi bir sistematik ize de rastlanmamıştır. Başka bir deyişle Yunanistan'da ve adalarda Önasya tarzı bir çivi yazısı geleneğinin izlerine rastlamak oldukça önemli tarihi sonuçlardan bir tanesi olacaktır.

Diğer yandan adı belgelere yansımış tek Ahhiyawalı yönetici, Attariššiyaš'dır. Madduwatta metninde kendisine sadece *^{m}Attariššiyaš LÚ ^{URU}Ahhiya,* yani "Ahhiyalı adam" denmiştir. Bu şahıs, Troia Savaşı'nda Akha ordusunun başında bulunan Agamemnon'un babası Atreus ile eşitlenmiştir. Madduwatta metninde Hatti egemenliğindeki topraklara saldırdığı, Hitit kralının vasal kral olarak atadığı Madduwatta'yı da yanına alarak Kıbrıs'a saldırdığı anlatılmaktadır. Ahhiyawa'nın adı zaman zaman Batı Anadolu'daki çeşitli yerlerle ilgili olarak da geçmektedir. Bir fal metninde Ahhiyawa tanrısıyla Lazpa tanrısının adı birlikte geçmektedir. Lazpa, Lesbos adasıyla bir tutulmuştur. Ahhiyawa'nın Batı Anadolu'daki önemli etkinlik alanlarından bir tanesi de Milawata (Miletos) şehriydi. II. Murşili yıllıklarında Milawata ülkesiyle Ahhiyawa ülkesi arasındaki dost ve müttefik ilişkiler ifade edilmiştir. Tawagalawaš metninde de -adı bilinmeyen bir Hitit kralı tarafından Ahhiyawa kralına gönderilmiş bir mektup niteliği taşımaktadır- bu ilişki görülmektedir. Metinde Lukka topraklarında talan işlerine girişen Piyamaradu adından bir şahsın yakalanıp Hatti'ye teslim edilmesi dile getirilmiştir.

Ahhiyawa meselesinin diğer bir yanı da arkeolojik buluntularla tanımlanmaktadır. Anadolu'da erken Miken buluntuları Troia, Iassos, Kazanlı ve Limantepe'de Geç Hellas I-II A (MÖ yaklaşık 1500 civarları) denilen evreye tarihlenmektedir. En geniş yayılım safhası Geç Hellas III A 2 (MÖ yaklaşık 1400'den) itibaren ortaya çıkmaktadır. Hemen hemen bütün Batı Anadolu'da, güneyde Antalya'dan İskenderun Körfezi'ne kadar yayılan geniş bir alanda Miken seramik kalıntılarına rastlanmaktadır. İç Anadolu'da da daha sınırlı olarak çeşitli Hitit kültür merkezlerinde Miken eserleri tespit edilmiştir. Arkeologlar Milet'te bir Miken üssünün bulunduğunu düşünmektedirler.

Bugün pek çok Miken buluntularının ortada olduğu bir durumda Ahhiyawa=Akhaia eşitliğinin önünde çok itiraz edilebilecek konular bulunmadığı düşünülebilir ancak Eskiçağ tarihçiliği, özellikle de kaynak dil belgeleri üzerinden değerlendirme yapan alanı, bir takım kanılar, sanılar, kabuller üzerinden değil, tanımlanmış ve yerleşmiş olgular üzerinden ilerlemeyi benimsemektedir. Hiç kimse kendiliğinden bir bahaneyle Mikenlerin Anadolu'ya gelmiş ve Hitit devletiyle ilişkiler kurmuş olmasına karşı çıkma veya lehine yorum yapma ayrıcalığına sahip değildir. Mesele, çeşitli şüphelerin giderilmesiyle ilgilidir…

"Tawagalawa Mektubu" olarak anılan III. Hattušili döneminden (±1265-1240) bu mektup Ahhiyawa kralına yollanmış, gerisi sağlam kalmamış bir yazışmanın (taslak veya arşiv kopyası) üçüncü tabletidir. Bu yazışmada Ahhiyawa kralına LUGAL.GAL "Büyük Kral" ünvanı tanınmıştır. Mektubun amacı, Ahhiyawa'nın büyük kralını, Hattuša için kabul edilemez durumun sona erdirilmesinde sorumluluk almaya teşvik etmektir.

